

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરદારનું મુખપત્ર

સ્વામિનારાયણ ચિંતન

ઓક્ટોબર, ૨૦૧૯ • દો વર્ષ લવાજમ રૂ. ૧૬૦/-

આજથી બસો વર્ષ પૂર્વે હજારો જિજ્ઞાસુઓના મનમાં ઉદ્ભવતા
અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓનું શ્રીવચનામૃત ગ્રંથ
દ્વારા સમાધાન કરનાર ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ

નૂતન વર્ષાભિનંદન ધર્મકુળ-આશીર્વાદપત્ર

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ આચાર્યશ્રી
અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

પ્રતિ,

દેશ-વિદેશમાં વસતા ભગવાન શ્રીહરિના લાડીલા ધર્મકુળ આશ્રિત સર્વે પ.ભ. હરિભક્ત પરિવાર સમસ્ત.

મહાશુભસ્થાન વૃત્તાલયે બિરાજીત શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ, શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવના ચરણકમલ સમીપેથી શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ પીઠાધીશ્વર પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી એવં અમારા શુભાશીર્વાદ સહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ વાંચશો.

દિપાવલી, શાસ્ત્રોક્ત અને પુરાણોક્ત પૃષ્ઠભૂમિ પ્રમાણે પ્રભુ શ્રીરામ દ્વારા અધર્મરૂપી રાવણનો અંત કર્યા બાદ પોતાની પ્રજાને પોતાના વાત્સલ્ય અને સાન્નિધ્યનું સુખ આપવા અને રામરાજ્યના શ્રીગણેશ કરવા અયોધ્યા નગરીને વિષે પુનઃ આગમન અને ભગવાન શ્રીરામના ૧૪ વર્ષના વિયોગથી વ્યાકુળ અને પ્રભુદર્શન માટે આતુર પ્રજાજનોએ, ભગવાનના આગમનના હર્ષ અને પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરવા સમગ્ર નગરીને દીવડાની હારમાળા કરી પ્રકાશિત કરી તે અવસરની સ્મૃતિ છે. આમ તો પ્રભુ શ્રીરામનું આગમન અમાસની અંધારી રાતે થયું, પરંતુ પ્રજાના હૃદયના ઉત્સાહ અને પ્રભુ શ્રીરામ પ્રત્યે પોતાની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસે એ ઘોર અંધકારનો છેદ ઉડાડી પૂનમના અજવાળાને ઝખાવે તેવો પ્રકાશ પાથરી દીધો, ત્યારથી દિપાવલીનો ઉત્સવ તે અસત્ય, અન્યાય, અધર્મ, હતાશા, ઉદાસીનતા અને નકારાત્મક વિચારોના અંધકારનો પરાજય અને સત્ય, ન્યાય, ધર્મ, હર્ષ, ઉલ્લાસ અને શ્રદ્ધા-વિશ્વાસના દીપોના પ્રકાશથી જીવનમાં થતાં ઉજાસના વિજયના પ્રતિક રૂપે ઉજવાય છે.

ઉપરોક્ત ઉજવણ પરંપરામાં આવનાર આ દિપાવલીનો શુભપર્વ તમારા સર્વેના જીવનમાંથી હતાશા, ઉદાસીનતા, નકારાત્મક વિચારો, દુઃખ-દારિદ્રતા અને વિટમણાઓના અંધકાર દૂર કરે અને સત્ય, ધર્મ, હર્ષ, ઉલ્લાસ, અને શ્રદ્ધા-વિશ્વાસના દીપ પ્રકાશમાન કરે તેવી ભગવાન શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રાર્થના.

તેમજ આગામી નૂતન વર્ષમાં તમારા જીવનમાં સુખ-શાંતિ, સમૃદ્ધિ, ધર્મ-ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય અને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્થાપેલ મૂળ સંપ્રદાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને પોષણ મળે તથા સત્સંગનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તેવી સદૈવ કામના સહ પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય મહારાજશ્રી તથા સમગ્ર ધર્મકુળ પરિવારના શુભાશીર્વાદ.

અત્ર કુશલ તત્રાસ્તુ

આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના આશીર્વાદ સહ

નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી

લાલજી મહારાજશ્રી, વડતાલ

પ.પૂ. ૧૦૦૮ ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

સ્વામિનારાયણ ચિંતન

પ્રયોજક : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

વર્ષ :- ૭ । અંક :- ૯ । તારીખ :- ૨૦ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૯

અધ્યક્ષશ્રી

ઉપાધ્યક્ષશ્રી

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ આચાર્ય
શ્રી અંબેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ

પ.પૂ. ૧૦૮ ભાવિકાચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજ

પ્રસિદ્ધ કર્તા

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર
મું. સરધાર, તા.જી. રાજકોટ

પ્રકાશક - માસિક - તંત્રી

સાધુ પતિતપાવનદાસજી

સંપાદક

સ્વામી આનંદસ્વરૂપદાસજી (વેદાંતાચાર્ય)

લવાજમ દર

બે વર્ષ : રૂ. ૧૭૦/-

પંચવાર્ષિક : રૂ. ૩૫૦/- • પચ્ચીસ વર્ષ : રૂ. ૭૫૦/-

પરદેશમાં લવાજમ : \$ 200 U.S.A., £ 125 U.K.

છબીકલા:

ધાર્મિક સુહાગીયા

મો. ૭૨૦૧૮૪૦૪૦૧

લવાજમદર અંગે

ગ્રાહક પત્ર વ્યવહાર

'ચિંતન કાર્યાલય', શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧

www.sardhardham.com chintankaryalay@gmail.com

નૂતન વર્ષાભિનંદન

દિપાવલીનો શુભપર્વ આપ સર્વેના જીવનમાંથી હતાશા, ઉદાશીનતા, નકારાત્મક વિચારો, દુઃખ-દારિદ્રતા અને વિટમણાઓના અંધકાર દૂર કરે અને સત્ય, ધર્મ, હર્ષ, ઉલ્લાસ અને શ્રદ્ધા-વિશ્વાસના દીપ પ્રકાશમાન કરે તેમજ નૂતન વર્ષના પ્રારંભે સંત સમાગમ દ્વારા ભગવાન શ્રીહરિના પારિજાત પુષ્પથી સુગંધિત બની શુકલપક્ષના ચંદ્રવત્ આજ્ઞા-ઉપાસના સભર દૃઢતાવાળું જીવન થાય, સંસારના ત્રિવિધ તાપોનું શામન થાય, દિવ્ય સુખની અનુભૂતિ થાય, અશાંત મનને શાંત થાય, બ્રહ્મરૂપ થઈ પરબ્રહ્મની આરાધના થાય અને જીવન સત્સંગ ભક્તિમય બને તેવી સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના ચરણોમાં પ્રાર્થના.

વિક્રમ સંવત ૨૦૭૬થી શરૂ થતાં દરેક સૂર્યોદય આપના તથા આપના પરિવારના જીવનમાં નવી આશા, ઉમંગ, સફળતા, આનંદ અને ઊર્જાથી સમૃદ્ધ બને તેમજ દરેક સૂર્યાસ્ત સંતોષ, સત્કાર્ય, સમર્પત અને ત્યાગથી પૂર્ણ બને અને આપ સર્વે જીવનમાં સુખ-શાંતિ, સમૃદ્ધિ, ધર્મ-ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય અને ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્થાપેલ મૂળ સંપ્રદાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને પોષણ મળે તથા સત્સંગનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તેવી સદૈવ અભ્યર્થના સહ... જય શ્રી સ્વામિનારાયણ.

અનુક્રમણિકા

૦૧	વચનામૃત ગ્રંથ એટલે મોક્ષપ્રાપ્તિના માર્ગની જડીબુટ્ટી	૦૪
૦૨	પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના શ્રીમુખે વચનામૃત મહિમા	૩૧
૦૩	સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા	૩૩

લક્ષ્ય ટી.વી. ચેનલ દ્વારા...

સમગ્ર ગુજરાતમાં ઘેર બેઠા આપ માણો...

પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ધર્મકુળ મુગટભણિ શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની	પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના શ્રીમુખે	પૂ. સ્વામી શ્રી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજીના શ્રીમુખે
દિવ્ય અમૃતવાણી સમય : દરરોજ	સત્સંગ કથાપારાયણ દરરોજ રાત્રે ૮.૦૦ થી ૧૧.૦૦	સત્સંગ કથામૃત દરરોજ સવારે ૬.૦૦ થી ૭.૦૦

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પરાવાણી

વચનામૃત

ગ્રંથ એટલે

મોક્ષપ્રાપ્તિના માર્ગની જડીબુટ્ટી

પાર્ષદ સંદિપ ભગત • ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

વચનામૃત ગ્રંથનો પરિચય આપવો તે સૂર્યનો પરિચય આપવા જેવી ગુસ્તાખી ગણાશે. કારણ કે, શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આશ્રિત હોય કે પછી અન્ય કોઈ સંપ્રદાયના અનુયાયી હોય; હરકોઈ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના વચનામૃત ગ્રંથ વિષે અવશ્ય જાણતા જ હશે ! પરંતુ વચનામૃત રૂપી જ્ઞાનગંગામાં ડૂબકી લગાડી ધન્ય બનનારાઓની સંખ્યા હજુ ઘણી જ ઓછી છે. કારણ કે, એકવાર પાઠ કરવાથી તે સમજાય જાય એવો આ સરળ ગ્રંથ નથી.

વચનામૃત જેટલું વધારે વાંચવામાં આવે છે એટલી

આપણને વધારે સમજ પડતી જાય છે કે આપણે વચનામૃત વિષે કેટલું ઓછું જાણીએ છીએ ! જેમ પહાડ પર ચઢનારાને પ્રત્યેક પગલે અભિનવ સૃષ્ટિદર્શન લાધે છે, તેમ ‘વચનામૃત’ વાંચતાં પ્રત્યેક વાક્યે નવો અર્થબોધ સાંપડતો રહે છે. તેથી જ ‘વચનામૃત’ વિષે ઘણું લખાયું છે છતાં ઘણું લખાઈ રહ્યું છે અને ઘણું લખાતું રહેશે; ‘વચનામૃત’ વિષે ઘણું બોલાયું છે, છતાં ઘણું બોલાઈ રહ્યું છે અને ઘણું બોલાતું રહેશે.

આવા સર્વોત્તમ શાસ્ત્રને સમજીને હૈયામાં ઉતારવું ઘણું કઠિન છે. સંત-સમાગમ વિના આવા શાસ્ત્રો સમજાતા નથી. માટે જ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના

વચનામૃતનો મહિમા કહેતા સ્વયં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “આ વાર્તા જે અમે કહી છે તે કેવી છે તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ આદિક જે જે કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિષે શબ્દ માત્ર છે તે અમે શ્રવણ કરીને તેનું સાર કાઢીને આ વાર્તા કરી છે તે પરમ રહસ્ય છે તે સારનું પણ સાર છે. અને પૂર્વે જે મોક્ષને પામી ગયા છે તે હવે જે જે પામશે.

૧૩મા વચનામૃતમાં સ્પષ્ટ કહે છે, “આવી ભગવત્સ્વરૂપ સંબંધી જે વાર્તા તે તો શાસ્ત્રમાંથી પણ પોતાની મેળે સમજાય નહિ અને સદ્ગ્રંથોમાં આવી વાર્તા તો હોય પણ જ્યારે સત્પુરુષ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેમના મુખ થકી સમજવામાં આવે છે. પણ પોતાના બુદ્ધિબળે કરીને તો સદ્ગ્રંથોમાંથી પણ સમજાતી નથી.”

આ રીતે વચનામૃત શાસ્ત્રના હાર્દને સ્વબુદ્ધિથી પામવું બહુ કઠિન છે. શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં વચનામૃત ગ્રંથને સમજવા-સમજાવવા બહુવિધ પ્રયત્નો થતા રહ્યા છે. જે સર્વે આવકાર્ય છે, પરંતુ વચનામૃતનું રહસ્ય તો મીઠાજળના મહાસાગરની જેમ અગાધ, અપાર, અમાપ જ રહ્યું છે અને રહેવાનું છે. કારણ કે, ‘વચનામૃત’ એ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું જ વાક્ત્વ સ્વરૂપ છે.

સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના મુખકમળમાંથી પ્રકટેલું વચનામૃત શાસ્ત્ર સર્વોપરી છે, સ્વતઃ પ્રમાણ છે, સર્વશાસ્ત્રનો સાર છે અને તમામ આધ્યાત્મિક રહસ્યો આ વચનામૃત ગ્રંથમાં જ આવી જાય છે. એટલે ‘વચનામૃત’ ગ્રંથ યથાર્થ વાંચ્યા-સમજ્યા પછી બીજું વાંચવા-સમજવાનું બાકી રહેતું નથી.

વચનામૃતનો મહિમા કહેતા સ્વયં શ્રીજીમહારાજ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૨૮મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “આ વાર્તા જે અમે કહી છે તે કેવી છે તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ આદિક જે જે કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિષે શબ્દ માત્ર છે તે અમે શ્રવણ કરીને તેનું સાર કાઢીને આ વાર્તા કરી છે તે પરમ રહસ્ય છે તે સારનું પણ સાર છે. અને પૂર્વે જે મોક્ષને પામી ગયા છે તે હવે જે જે પામશે તે હમણાં જે જે મોક્ષને માર્ગે ચાલ્યા છે તે સર્વેને આ વાર્તા છે તે જીવનદોરી રૂપ છે.”

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે વાત્સલ્યતાથી સંતો-ભક્તોને પીરસેલું વચનરૂપી અમૃત એટલે ‘વચનામૃત.’ જેને નંદસંતોએ ઝીલી ગ્રંથસ્થ કરી આપણા સુધી પહોંચાડ્યું. સમુદ્રમંથનને અંતે પ્રાપ્ત થયેલું અને દેવલોકમાં રહેલું અમૃત ભૌતિક દેહને અમર બનાવે છે, જ્યારે ભગવાન શ્રીહરિ દ્વારા પ્રબોધિત આ વચનરૂપી અમૃત શાશ્વત અને દિવ્ય સુખ-શાંતિનો અનુભવ કરાવનારું છે.

આપણે બધા જાણીએ છીએ કે, વચનામૃત ગ્રંથની રચના પ્રશ્નોત્તર શૈલીની છે. જે શૈલી આપણા ઉપનિષદોની હતી. મનુષ્યમાં પ્રથમ જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગે પછી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય છે. આ જ વાતને બીજા શબ્દમાં કહેવી હોય તો એમ કહી શકાય કે, ‘સાચો જિજ્ઞાસુ જ જ્ઞાનનો અધિકારી છે.’ પછી તે જ્ઞાન આધિભૌતિક હોય કે આધ્યાત્મિક. આ નિયમ તો એક જ સરખી રીતે કામ કરે છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સમકાલીન એક મગ્નીરામ નામે બ્રાહ્મણપુત્ર હતો. બહુ શાસ્ત્રો ભણેલો હતો પણ તેના મનમાં હંમેશાં પ્રશ્ન થયા કરતો કે, ‘હું કોણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો છું ? પરમતત્ત્વ કોણ છે ? કેવું છે ? મારે એને ઓળખવું છે.’ આ પ્રશ્નોએ તેને સંસાર છોડાવી દીધો. એ જવાબ શોધવા ઘેરથી ચાલી નીકળ્યો....!!

અનેક સ્થળે ફર્યો, જે મળ્યા તેને પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ સમાધાન ન મળ્યું. પરંતુ એની જિજ્ઞાસા પ્રબળ હતી તો, અંતે તેણે ભગવાનને શોધી કાઢ્યા અને સમાધાન પણ મળી ગયું!!

મુખ્ય ૧૧ ઉપનિષદોની હારમાળામાં ચોથા ઉપનિષદનું નામ છે - ‘પ્રશ્નોપનિષદ.’ આ ઉપનિષદની શરૂઆત પ્રશ્નોથી જ થઈ છે તેથી તેનું નામ ‘પ્રશ્નોપનિષદ’ સાર્થક છે.

છ બ્રહ્મચારીઓના અંતરમાં પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા અને પહોંચ્યા પિપ્પલાદ ઋષિ પાસે. તે છ બ્રહ્મચારીઓમાં એક તો રાજકુમાર હતા અને તે ખૂબ જ જિજ્ઞાસુ અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હતા. આ બધાએ સાથે મળીને ગુરુદક્ષિણા રૂપે હાથમાં સમિધ લઈને મહર્ષિ પિપ્પલાદની સેવામાં વિનયવાન થઈને પોતાના પ્રશ્નો રજૂ કર્યા.

આચાર્યવર્યે કહ્યું : “તપ, બ્રહ્મચર્ય અને શ્રદ્ધાપૂર્વક એક વર્ષ સુધી આશ્રમમમાં નિવાસ કરો. જો આ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ ગયા તો ઈચ્છાનુસાર પ્રશ્ન કરજો. અને જો અમે તેનો ઉત્તર જાણતા હઈશું તો અવશ્ય ઉત્તર આપીશું.”

જ્યાં જિજ્ઞાસુ શિષ્ય વિનમ્ર છે, વિનીત છે ત્યાં આચાર્ય પણ કેટલા ઉદાર અને નિરાભિમાની છે ! પોતે જ્ઞાની હોવાનો દંભ નથી કરતા.

એક વર્ષના અંતે પ્રસન્ન થયેલ આચાર્યવર્યે બધા શિષ્યોને પાસે બોલાવી એક પછી એક પ્રશ્ન પૂછવાનું કહ્યું. બ્રહ્મચારીઓએ ક્રમશઃ છ પ્રશ્ન પૂછ્યા અને મહર્ષિ પિપ્પલાદે તમામ પ્રશ્નોના યોગ્ય ઉત્તર આપીને અંતે કહ્યું : “હે શિષ્યો ! ‘તાન્હોવાચૈતાવદેવાહમૈમૃદિં’ અર્થાત્ હું તે પરબ્રહ્મના વિષયમાં આટલું જાણું છું. આનાથી વધારે જાણતો

નથી. બ્રહ્મ તો સ્વરૂપથી અને ગુણથી અપરિમિત છે. હવે જો આપને તે પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવો હોય તો સાધના કરો. સાધનાના બળથી બ્રહ્મનું અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જશે.”

આચાર્યપાદને પ્રણામ કરી છએ શિષ્યો જ્યારે વિદાય થયા ત્યારે શિષ્યો પણ એટલા જ વિનયથી કહે છે : “હે આચાર્યવર્ય ! ‘ત્વં હિ નઃ પિતા યોઽસ્યાકમવિદ્યાયાઃ પરં પારં તારયસીતિ । નમઃ પરમઋષિભ્યો નમઃ પરમ ઋષિભ્યઃ ॥’ - તમે અમને અવિદ્યાથી સંપૂર્ણપણે પાર ઉતાર્યા છે તેથી તમે અમારા પિતા છો, માટે આપ જેવા પરમ પૂજ્ય ઋષિ ચરણોમાં અમારા અનેકવાર નમસ્કાર હો !”

સુકેશા ભારદ્વાજ, સત્યકામ શૈલ્ય, ગાર્ગ્ય સૌર્યાયણી, કોશલ્ય આશ્વલાયન, વૈદર્ભિ ભાગવ તથા કબન્ધી કાત્યાયન - આ છ ઋષિઓને જિજ્ઞાસા થઈ ત્યારે તેઓ શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ મહર્ષિ પિપ્પલાદના સાન્નિધ્યમાં ગયા. પ્રશ્નો કર્યા એટલે તેમની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન થયું. તેનું ફળ આપણને પણ ‘પ્રશ્નોપનિષદ’ના જ્ઞાનરૂપે આજે પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

વચનામૃત ગ્રંથની રચના પણ કંઈક આવી જ રીતે થઈ છે. આજથી બસો વર્ષ પૂર્વે હજારો જિજ્ઞાસુઓના મનમાં અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઘુમરાયાં કરતા હતા. તેના ઉત્તર માટે તેઓ શોધખોળ પણ કરતા હતા. આમતેમ ફરતા હતા, તપ-સાધના કરતા હતા, તન અને મનને કષ્ટ પણ આપતા હતા. અનેક મુમુક્ષુઓની આવી જિજ્ઞાસા એક પરમૈશ્વર્ય-શક્તિને ખેંચી લાવી, તે પરમૈશ્વર્ય-શક્તિ એટલે જ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ !

હવે હજારો જિજ્ઞાસુઓને મોકો મળ્યો પ્રશ્ન પૂછવાનો તો પછી કોણ પાછળ રહે ! એક પછી એક શિષ્યો પ્રશ્ન પૂછતા ગયા અને પરમગુરુ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ તેનો ઉત્તર આપતા ગયા. આ પ્રશ્નોત્તરનો સત્સંગ ઘણા વર્ષો સુધી ચાલતો રહ્યો. અંતે જતા ખ્યાલ આવ્યો કે, આ પ્રશ્નોત્તરના સત્સંગમાં એક મહાગ્રંથ બની ગયો, જે આજે ‘વચનામૃત’ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રશ્નોત્તરની નોંધ કરવા ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે પણ મુક્તાનંદ સ્વામીને આજ્ઞા કરી હતી. સ.ગુ. શ્રી આધારાનંદ સ્વામી ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર’ ગ્રંથમાં લખે છે : “શ્રીહરિએ મુક્તમુનિને આજ્ઞા કરી કે અમે જે વાત કહીએ તે સંભાળપૂર્વક લખી લેવી. શ્રીહરિ જેમ જેમ વાત કરતા તે મુક્તાનંદ સ્વામી બરાબર યાદ રાખતા. શ્રીહરિ તેમને પૂછતા. પછી શુકમુનિ, આધારાનંદમુનિ, શાંતાનંદમુનિ તથા દહરાનંદમુનિ - આ ચાર મુક્તાનંદ

સ્વામી કહે તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક લખી લેતા.”

(શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર : ૨૧/૧૪)

અહીં ‘વચનામૃત’ના ઉપદેશોની નોંધ કરી લેવાની વાત ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ જણાવી રહ્યા છે. આ વાત સં. ૧૮૭૬ના માગશર માસના સુદ પક્ષમાં ભગવાન શ્રીહરિએ કહી છે. ‘વચનામૃત’ના ગ્રંથમાં જે ઉપદેશ-વચનો છે તેની શરૂઆત પણ આ જ વર્ષ, આ જ માસ અને આ જ પક્ષમાં થયેલી છે.

વચનામૃત ગ્રંથનો મહિમા લખતાં સ.ગુ. શ્રી શતાનંદ સ્વામી કહે છે : “ગ્રંથોઽયં સકલાર્થસાધનકરો દુસ્તર્કમૂલાપહ્વાદ્ ભક્તિજ્ઞાનવિરાગધર્મભગવન્માહાત્મ્યરત્નાકરઃ । અત્ર શ્રીહરિનાત્મનો હનુભવઃ સચ્છાસ્ત્રસમ્માનિતઃ પ્રોક્તોઽસ્તીતિ ભજન્નિમં પ્રતિદિનં સ્યાત્પૂર્ણકામો નરઃ ॥”

ગમે તેવા કળિકાળમાં પણ મુમુક્ષુ જીવાત્માઓને પૂર્ણકામ બનવું હોય તો ફક્ત વચનામૃત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો. વચનામૃત ફક્ત વાંચી જવાનો ગ્રંથ નથી. જેમ વિદ્યાર્થી વિદ્યાભ્યાસ કરતો હોય ત્યારે પોતાના અભ્યાસ ક્રમનું પુસ્તક વાંચવા માંડે પણ પરીક્ષા જાય પછી એ પુસ્તકને પસ્તીમાં કાઢી નાંખે. આ વચનામૃત એમ એકવખત વાંચીને મૂકી દેવાનો કે પસ્તીમાં જવા દેવાનો ગ્રંથ નથી. આ તો જીવંત શાસ્ત્ર છે અને માટે જ જીવનદાર શાસ્ત્ર છે. માટે તેનો જીવનપર્યંત અખંડ અભ્યાસ ચાલુ રાખવો જોઈએ, પણ વાંચીને પૂરું કરી લેવાનું આ શાસ્ત્ર નથી. અખંડ અભ્યાસ જેને હોય તેને બીજે ક્યાંય પૂછવા ન જવું પડે. કારણ કે, તમામ જ્ઞાન, તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તમામ ધર્મ - આ બધું જ વચનામૃતમાં સમાયેલ છે.

યોગની વ્યાખ્યા કરતાં મહર્ષિ પતંજલિ લખે છે કે, ‘યોગઃ ચિત્તવૃત્તિનરોધઃ ॥’ - મનુષ્યના ચિત્તની વૃત્તિનો નિરોધ કરીને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડી આપે તેને યોગ કહેવાય. તો આ વચનામૃત ગ્રંથ પણ જીવાત્માની ચિત્તવૃત્તિને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડી આપે છે. માટે તે યોગશાસ્ત્ર છે. આ વચનામૃત ગ્રંથને જે વાંચે, શ્રવણ કરે કે કોઈને સંભળાવે તે ભાગ્યશાળી છે.

વચનામૃત ગ્રંથમાં કુલ ૨૬૨ વચનામૃતમાંના કુલ ૪૫૬ પ્રશ્નોમાંથી ૧૩૮ પ્રશ્નો શ્રીજીમહારાજે સંતો-ભક્તોને પૂછ્યા છે. જ્યારે ૩૧૮ પ્રશ્નો સંતો-ભક્તોએ શ્રીજીમહારાજને અથવા તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી અંદરોઅંદર એકબીજાને પૂછ્યા છે.

આ વચનામૃત ગ્રંથમાં પ્રશ્ન પૂછનાર કોઈપણ હોય ચાહે સંતો હોય કે હરિભક્તો હોય, સૌએ કેવળ પોતાના સાધનામાર્ગમાં જ્યાં, જ્યારે, જેને જે વિઘ્નરૂપ લાગ્યું તે દૂર કરવા તથા પોતાની સાધનાને નિર્વિઘ્ન બનાવી વેગ આપવા માટે જ ભગવાન શ્રીહરિને પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. પ્રશ્નો પૂછીને પોતાની બુદ્ધિનું ડહાપણ કે વિદ્વત્તા દર્શાવવા માટે નથી પૂછ્યા. આધ્યાત્મિક તત્વોને જાણીને તેના પારને પામવાની ઊંડી જિજ્ઞાસા તેઓએ પૂછેલા પ્રશ્નોમાં તરી આવે છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે જ્યારે જ્યારે પરમહંસો કે ભક્તોને પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે ન કે તેમને ભરી સભામાં ઉતારી પાડવા કે તેમની બુદ્ધિનું તળ તપાસવા માટે પૂછ્યા છે. પ્રશ્નો પૂછવા પાછળ ફક્ત તેમની સાધનામાં રૂકાવટ કરનારા આંતરિક દોષોને દૂર કરવાનો માર્ગ ચીંધવા માટે સીધો જ ઉપદેશ ન આપતા પ્રશ્નોત્તરાત્મક રીતે તે તે દોષો તરફ મુમુક્ષુઓનું ધ્યાન દોર્યું છે. અને સંતો-ભક્તોની મુમુક્ષુતા, શ્રદ્ધા, સમજણ અને સ્થિતિની ચકાસણી કરીને તેમાં કોઈ પ્રકારની ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો તે દૂર કરવા યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવા માટે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. સાધનાલક્ષી પ્રશ્નો ઉપરાંત જીવ, ઈશ્વર, માયા, બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ જેવા આધ્યાત્મિક તત્વોને લગતા પ્રશ્નો પણ ખૂબજ ઊંડાણપૂર્વક પૂછેલા છે. આધ્યાત્મિક સાધના કરનાર વિશ્વભરના કોઈપણ સાધકને આવશ્યક એવા બધા જ પ્રશ્નો અને તેમના મુદ્દાસર છતાં સચોટ અને સરળ ઉત્તરો આ વચનામૃતમાં છે.

કેટલીકવાર શ્રીજીમહારાજે કોઈપણ પ્રકારના પ્રશ્નો વિના પણ સ્વેચ્છાથી જ અમુક વાતો કરી છે જે, ‘મહારાજના કૃપાવાક્યો’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આખા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિના કૃપાવાક્યોની સંખ્યા ૧૫૪ છે. તેમાં સૌથી વધારે કૃપાવાક્યો ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના વચનામૃતોમાં કહેલ છે. આખા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે કુલ ૧૩૮ પ્રશ્નો સંતો-ભક્તોને પૂછ્યા છે. તે પૈકી સૌથી વધારે પ્રશ્નો લોયા પ્રકરણના વચનામૃતોમાં પૂછેલા છે. આ લોયા પ્રકરણના છઠ્ઠા વચનામૃતની એક વિશિષ્ટતા છે કે શ્રીજીમહારાજે આ વચનામૃતમાં કુલ ૧૮ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ પોતે જ આપ્યા છે.

આમ, વચનામૃત ગ્રંથમાં ક્યારેક કૃપાવાક્ય, ક્યારેક પ્રશ્નોત્તરી તો ક્યારેક બંને રીતે ઉપદેશ અપાયો છે. તેથી વચનામૃત ગ્રંથ આપણને સૌને ખૂબજ હળવાશથી અધ્યાત્મના ગહન સત્યોની પાર પહોંચાડવા સક્ષમ બન્યું છે.

વચનામૃત ગ્રંથમાં પ્રશ્નો છે અને કૃપાવાક્યો છે. (અર્થાત્ એવા ઉપદેશ અથવા પ્રશ્નો જે ભગવાન શ્રી

સ્વામિનારાયણે આપણા જેવા પામર જીવાત્માઓ ઉપર કૃપા કરીને કહ્યા હોય.) તે બધામાંથી કેટલાક પ્રશ્નો અને ઉપદેશો આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્તિની જિજ્ઞાસાના છે તો કેટલાક શાખાના અર્થાત્ વ્યવહારિક જે આ લોકમાં સરળ અને સુખી જીવનની ચાવીરૂપી સમજણનાં છે.

વચનામૃત ગ્રંથ સમુદ્ર જેવો અગાધ છે. કોઈ એમ ન કહી શકે છે કે, હું વચનામૃતના રહસ્યોને પૂર્ણતઃ સમજી ગયો. કારણ કે એ પરમાત્માનું જ વાક્યમય સ્વરૂપ છે, માટે અપાર છે.

આ ગ્રંથમાં ઘણા બધા જટીલ વિષયોના સચોટ અને અસંદિગ્ધ નિરાકરણ છે. તેમ છતાં મુખ્ય મુદ્દો તો જીવાત્માના આત્યંતિક મોક્ષનો જ છે. વચનામૃતમાં મોક્ષના અનંત ઉપાયો બતાવ્યાં છે. આ લેખમાળામાં આપણે એ ઉપાયોને ભગવાન શ્રીહરિના પ્રસાદીભૂત શબ્દો દ્વારા જ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

❖ મોક્ષની વ્યાખ્યા :

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સં. ૧૮૭૭માં દિવાળી અને અન્નકૂટોત્સવ કારિયાણી ગામમાં કર્યો હતો. દિવાળીને દિવસે આખો દિવસ ભગવાન શ્રીહરિના સાન્નિધ્યમાં મંગલમય વ્યતીત થયો. દેશોદેશના ભક્તો ઉત્સવનો આનંદ માણવા માટે આવ્યા હતા તે બધાની ભેટ-સોગાદો સ્વીકારી ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રીહરિએ બધાના ભાવ પૂર્ણ કર્યા. સાંજ ઢળી ત્યાં સુધી આ સીલસીલો ચાલુ રહ્યો.

સંધ્યા આરતી વગેરે નિત્યકર્મથી પરવારીને શ્રીજીમહારાજ પુનઃ સભા કરીને બિરાજમાન થયા. ફરી પ્રેમીભક્તો ભારે-ભારે ભેટ-સામગ્રીઓના રૂપમાં પોતાનો ભાવ લઈને ભગવાન શ્રીહરિનાં શ્રીચરણોમાં અર્પણ કરતા હતા.

એ જ વખતે દીવબંદરના પ્રેમદીવાના પ્રેમબાઈ સંઘ સાથે આવી પહોંચ્યા. પ્રેમબાઈને તો જલદી મહારાજના દર્શન કરવાં હતાં, પૂજા કરવી હતી અને જીવનનો અમૂલ્ય લાભ લેવો હતો.

પ્રેમબાઈ પૂજાની સામગ્રી, વસ્ત્રોની પોટલી અને ઘરેણાં લઈને બાઈઓની સભામાં પહોંચી ગયાં. દૂરથી મહારાજને પંચાંગ પ્રણામ કર્યા અને વિનંતી કરી : “મહારાજ ! મારે આપની પૂજા કરવી છે.”

પ્રેમબાઈની વિનંતી સાંભળીને મહારાજ તુરત જ

સિંહાસન ઉપરથી ઊતરીને સામા ચાલ્યા. પ્રેમબાઈએ અત્યંત ભાવથી મહારાજની પૂજા કરી. બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો અને રત્નજડિત અલંકારો ભગવાન શ્રીહરિને અર્પણ કર્યાં. ધમકારા કરતી ધૂધરિયોવાળી ચરણપાદુકાઓ આપી.

પ્રેમને પરવશ પરમાત્મા પ્રેમબાઈની પૂજા પ્રેમભાવથી અંગીકાર કરી પાછા પોતાના આસન ઉપર આવી બિરાજમાન થયા. પ્રેમબાઈ ભગવાન શ્રીહરિની આટલી કૃપાપ્રસાદી પ્રાપ્ત થતાં મનોમન અપૂર્વ ધન્યતા અનુભવી રહ્યાં.

સામે ચાલીને ભગવાન શ્રીહરિએ સેવા સ્વીકારી, તે જોઈને સભામાં બેઠેલા ભક્તો પણ પ્રેમબાઈની ભક્તિને વંદી રહ્યા. સમસ્ત સભા પ્રેમબાઈની પૂજાથી ઉત્પન્ન થયેલ ભક્તિરસમાં તરબોળ થઈ ગઈ. અતિ પ્રસન્ન જણાતા ભગવાન શ્રીહરિ કહેવા લાગ્યા : “ભક્તજનો ! આટલા આટલા વર્ષ થયાં, તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્તો વસ્ત્રો તથા હજારો રૂપિયાના અલંકારો લાવે છે, પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર-ઘરેણાં પહેરીને રાજી થયા નથી. આજ તો અમારે એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજી થયો.”

આ પ્રસંગ પછી શું બન્યું અને શ્રીજીમહારાજે શી વાત કરી તે સત્સંગમાં પ્રસિદ્ધ છે અને કારિયાણી પ્રકરણના છઠ્ઠા વચનામૃતમાં પણ લખાયેલી છે. પરંતુ આ જ વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિના ભક્તવત્સલપણાના પુરાવા સમાન જે શબ્દો છે તે જીવનના ઝરુખાની દીવાલ ઉપર કંડારવા જેવા છે. શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “...અમે તો જે મન, કર્મ, વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહ પણ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે. માટે અમારે તો સર્વ પ્રકારે જે કોઈ ભગવાનના ભક્ત છે તે સંઘાથે સંબંધ છે અને ભગવાનના ભક્ત વિના તો અમારે ચૌદ લોકની સંપત્તિ તે ત્રખલા જેવી છે.”

ભગવાન શ્રીહરિના મુખકમળમાંથી ઘણીવાર સુધી ભક્તમહિમા રૂપી પરાગ શબ્દના રૂપમાં વહેતો રહ્યો અને આખીય સભામાં પરસ્પરનો મહિમા અને આત્મીયતાની સુગંધનું મોજુ ફરી વળ્યું! બધા મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયાં!

ભગવાન શ્રીહરિનાં વચનો સાંભળતા અને ક મુમુક્ષુઓના મનમાંથી માયારૂપી કાળી રાતના અજ્ઞાનરૂપી અંધારાં ઊલેચાઈ ગયાં. ભક્તજનોના હૃદયાકાશમાં અલોકિક દિવ્ય પ્રકાશથી દીપતી દીપમાળાઓ પ્રગટી ચૂકી.

પછી ગવૈયા સંતો ગરબી ગાવા લાગ્યા. ભગવાન શ્રીહરિ વચ્ચે બિરાજમાન હતા અને ફરતા સંતો દેહભાન ભૂલી

પ્રત્યક્ષ પ્રિયતમમાં સ્નેહ જોડી રાસ રમવા લાગ્યા. આ દિવ્ય રાસ મધ્યે રાસેશ્વર રસિકવર શ્રીહરિના દર્શન કરીને કેટલાયને ભાવવિભોરતાથી સમાધિ થઈ ગઈ. અડધી રાત્રિ સુધી આવો મહામૂલો લાભ લીધો. અને જે સંતો પદ બોલીને રાસમાં ફરતા હતા તે સહુ સંતોને ભગવાન શ્રીહરિ રાજી થઈને ભેટ્યા.

અત્રકોટને દિવસ સવારના પહોરમાં શ્રીહરિ ઓરડાની ઓસરીએ આવીને બેઠા અને સભા કરી. સંતો, વર્ણી, સંન્યાસી અને જેટલા હરિભક્તો હતા તે બધા આવ્યા. બાઈઓમાં બાઈઓ બેઠી અને પુરુષોમાં પુરુષો બેઠા. શ્રીહરિ સહુને દર્શન આપવા માટે પલંગ ઉપર બેઠા હતા અને જે સંતો હતા તે ગરબીનાં પદ ગાતા હતા. તે સમયે કેવળ આનંદ આનંદનો સાગર ભરાયેલો હતો. ત્યાં એટલી શોભા બની હતી જે કહી શકાતી નથી.

અત્રકોટદર્શન પછી શ્રીહરિએ પીરસીને સંતોને જમાડ્યા. જે દેશ અને જે જે ગામના હરિભક્તો આવ્યા હતા તે ઘણા શ્રદ્ધાભાવથી શ્રીહરિ, સંતો અને વર્ણીની પૂજા કરતા હતા. જે હરિભક્ત બાઈઓ હતી તેમણે પણ પોતાના સંબંધીની પાસે શ્રીહરિ, સંતો અને વર્ણીની પૂજા કરાવી. જેને જેવો ભાવ હતો તે પ્રમાણે તેમણે શ્રીહરિ, સંત અને વર્ણીની પૂજા કરાવી અને અલભ્ય લાભ લીધો.

જ્યારે હરિભક્તો શ્રીહરિ, સંતો અને વર્ણીની પૂજા કરી રહ્યા ત્યારે વર્ણી અને બ્રાહ્મણોએ શ્રીહરિની પૂજાના લાલજની આગળ અત્રકોટ પૂર્યો. જેટલાં ભોજન અને જેટલા મેવા બનાવ્યા હતા તે બધા ત્યાં લાવ્યા. તેનો ગણતા પાર આવે તેમ નથી. તે બધી બનાવેલી વસ્તુઓની ઘટે તે રીતે રચના કરી. જેટલાં રાજભોજન કહેવાય છે તે બધાં લાવીને ત્યાં ધર્યાં. દૂધપાક, બાસુંદી, માલપુડા, પૂરી, હરીસો, બિરંજ, શીરો, લાડુ, કંસાર, સેવદળ, જલેબી, મોતીચૂર, વેબર, પેંડા, અપાર બરફી, સાટા, ખાજા, શક્કરપારા, આ બધા સારી સાકર વાપરીને કર્યા હતા. તે બધા ભગવાનને ધર્યાં. રાઈતાં, વડાં, ભજિયાં, શાક, દાળ, ભાજી, વગેરે બ્રહ્માંડમાં જેટલી વસ્તુ હતી અને ભોજન કરવામાં જે ઉપયોગી હતી તેનાથી બધો અત્રકોટ ભર્યો. તેની અપાર શોભા થઈ હતી. જ્યારે બાલમુકુંદ લાલજી અને શાલગ્રામ જમી રહ્યા તે પછી ભગવાન શ્રીહરિ પોતે જમ્યા.

પછી દરબારના ચોકમાં સંતોની પંગત કરાવી. પોતે શ્રીહરિ જમીને પીરસવા આવ્યા. અંગ ઉપર પીતાંબર પહેર્યું

ગમે તેવા કળિકાળમાં પણ મુમુક્ષુ જીવાત્માઓને પૂર્ણકામ બનવું હોય તો ફક્ત વચનામૃત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો. વચનામૃત ફક્ત વાંચી જવાનો ગ્રંથ નથી. અખંડ અભ્યાસ જેને હોય તેને બીજે ક્યાંય પૂછવા ન જવું પડે. કારણ કે, તમામ જ્ઞાન, તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તમામ ધર્મ - આ બધું જ વચનામૃતમાં સમાયેલ છે.

હતું. અંગો ઉપર કેસરી ચંદન ચરચ્યું હતું અને ફૂલના હારોથી મૂર્તિ ભરી હતી. હાર નખશિખ ઉભરાય રહ્યા હતા. તે વખતની શોભા મુખથી કહી શકાતી નથી. સંતો એકધારા મુખથી નારાયણદૂલ બોલી રહ્યા હતા. જાણે કે સામવેદનો ધ્વનિ થતો હોય તેમ શોભા લાગતી હતી. શ્રીહરિ જ્યારે ભોજન પીરસી રહ્યા ત્યારે સંતોને જમવાની છૂટ આપી. સંતો ખૂબ ભાવથી જમવા લાગ્યા અને શ્રીહરિ પીરસવા લાગ્યા.

સંતો જ્યારે જમી રહ્યા પછી શ્રીહરિ પ્રસન્નપણે તત્કાળ પોતાને મુકામે ગયા. જ્યારે સંધ્યાસમય થયો ત્યારે દર્શન આપવા માટે અદ્ભુત શોભા ધારીને શ્રીહરિ મંચ ઉપર આવીને બેઠા. ત્યારે સંતો અને હરિભક્તો હતા તે બધા પણ આવીને દર્શન કરવા માટે બેઠા. શ્રીહરિએ સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતાં. મંચની ચારે બાજુ તે વખતે દીપમાળા પૂરી હતી. જ્યારે આરતી અને ધૂન કરી રહ્યા તે પછી બધી સભા બેઠી.

હવે જે જ્ઞાનચર્યા થાય છે તે કારિયાણી પ્રકરણનું સાતમું વચનામૃત થયું. આ એ વચનામૃતની ભૂમિકા થઈ. દરેક વચનામૃતની પાછળ આવી જ કંઈક જુદી-જુદી ભૂમિકાઓ છે. પરંતુ એ ક્યારેક કોઈક અવસરે સમજશું. અત્રે તો આપણા મુખ્ય વિષય ઉપર જ જોઈએ.

પછી શ્રીજીમહારાજે ફરીને અતિશય પ્રસન્ન થકા બીજો પ્રશ્ન પરમહંસ પ્રત્યે પૂછ્યો, “આત્યંતિક કલ્યાણ તે કોને કહેવાય ? અને આત્યંતિક કલ્યાણને પામીને સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય એવો જે પુરુષ, તેની સર્વ ક્રિયાને વિષે કેવી દશા વર્તતી હોય ? તેનો ઉત્તર કરો.” પછી જેને જેવો ભાસ્યો તેવો ઉત્તર સહુ મુનિઓએ મળીને કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહિ. પછી સર્વ મુનિ હાથ જોડીને બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ કહો.”

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિઓના પ્રત્યે બોલ્યા જે, “જ્યારે બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિનું કાર્ય જે ચોવીશ તત્ત્વ, તે સર્વ પ્રકૃતિને વિષે લીન થઈ જાય છે. અને તે પ્રકૃતિપુરુષ પણ અક્ષરબ્રહ્મનાં તેજમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. અને પછી (તે તેજમાં તેઓ દેખાતાં નથી. ત્યારે, સુખના સદનરૂપ) એકલું

સચ્ચિદાનંદ ચિદ્રૂઢન તેજ તે રહે છે. અને તે તેજને વિષે દિવ્યમૂર્તિ એવા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ ભગવાન અખંડ વિરાજમાન રહે છે. અને તે જ પોતે દિવ્ય મૂર્તિ થકા જીવનાં કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યાકૃતિએ ધારણ કરીને પૃથ્વીને વિષે (સહુને સુખ દેવા માટે) સર્વ જનને નયનગોચર થકા વિચરે છે. (અને બહુ પ્રકારનાં ચરિત્ર કરે છે.) ત્યારે જે જગતમાં અણસમજુ મૂર્ખ જીવ છે તે, તે ભગવાનને માયિક ગુણથી યુક્ત કહે છે, પણ એ માયિક ગુણોથી યુક્ત નથી.

તેઓ તો સદા ગુણાતીત દિવ્યમૂર્તિ છે. અને તેનું તે જે ભગવાનનું સાકાર દિવ્ય સ્વરૂપ છે તેને વેદાંતશાસ્ત્ર નિર્ગુણ, અછેદ, અભેદ, સર્વત્ર વ્યાપક, એવી રીતે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે. તે જીવની બુદ્ધિમાંથી માયિક ભાવ ટાળવાને માટે નિર્ગુણપણે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે. અને તે ભગવાન તો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય, તે સર્વ કાળને વિષે એક જ સ્વરૂપે કરીને સદા વિરાજમાન રહે છે, પણ માયિક પદાર્થની જેમ વિકારને પામતા નથી. સદા દિવ્યસ્વરૂપે કરીને વિરાજમાન રહે છે.

એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિષે જે દૃઢ નિષ્ઠા થાય, તેને આત્યંતિક કલ્યાણ કહેવાય છે. અને બધા ગ્રંથોમાં પણ તેનાં પ્રમાણ વચનો રહ્યા છે. અને એવી નિષ્ઠાને પામીને જે સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય તેની આવી દશા (સ્થિતિ) હોય જે, ‘પિંડ બ્રહ્માંડનો તથા પ્રકૃતિપુરુષનો પ્રલય થયા પછી અક્ષરધામને વિષે જે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન રહે છે એ મૂર્તિને સ્થાવરજંગમ બધા આકારને વિષે જ્યાં જ્યાં દંષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં સાક્ષાત્કાર દેખે અને તે મૂર્તિ વિના બીજું અણુમાત્ર પણ ભાસે નહિ, એ સિદ્ધદશાનું લક્ષણ છે.”

અહીં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, ‘મને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તે જ સર્વના આદિ છે અને અંતિમ ગતિરૂપ છે. અને જે સ્વરૂપ ધામમાં છે એ જ સ્વરૂપ અહીં પૃથ્વી પર મનુષ્યાકૃતિ ધરતા થકા બિરાજમાન છે એમ જેને દૃઢ નિષ્ઠા છે તે આત્યંતિક મોક્ષને પામી જ ગયો છે.’

પરંતુ આ જે શ્રીજીમહારાજે વાત બતાવી તે તો આત્યંતિક મોક્ષનો ઉપાય થયો. તેની વ્યાખ્યા કેમ સમજવી ? મોક્ષ એટલે શું ? મોક્ષ થાય એટલે શું થાય ? એ વાતની સ્પષ્ટતા તો હજુ ધુંધળી જ રહી. વચનામૃતમાં ઘણી જગ્યાએ આ જ રીતે મોક્ષના ઉપાયોને મોક્ષની વ્યાખ્યાના સ્વરૂપમાં

રજૂ કરી છે. એની પાછળનો ભગવાન શ્રીહરિનો હેતુ કદાચ જીવાત્માને હિંમત આપવોનો છે - 'તું આ ઉપાય કરીશ એટલે તારું કલ્યાણ નિશ્ચિત છે!'

❖ તત્ર બ્રહ્માત્મના કૃષ્ણસેવા મુક્તિશ્ચ ગમ્યતામ્ ।

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૪૩મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણનો સંદર્ભ ટાંકતાં ચાર પ્રકારની મુક્તિ બતાવે છે : “એક તો ભગવાનના લોકમાં રહેવું અને બીજું ભગવાનને સમીપે રહેવું અને ત્રીજું ભગવાનના સરખું રૂપ પામવું અને ચોથું ભગવાનના સરખું ઐશ્વર્ય પામવું.” પછી ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “એવી રીતે જે ચાર પ્રકારની મુક્તિ છે તેને તો ભગવાનનો ભક્ત નથી ઈચ્છતો ને કેવળ ભગવાનની સેવાને ઈચ્છે છે. તે એ ભક્ત ચાર પ્રકારની મુક્તિને શા સારુ નથી ઈચ્છતો?” શ્રીજીમહારાજે સભામાં આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો, પણ કોઈથી ઉત્તર ન થયો.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, જે ભગવાનનો ભક્ત થઈને એ ચાર પ્રકારની મુક્તિની ઈચ્છા રાખે તો તે સકામ ભક્ત કહેવાય અને જે એ ચતુર્થા મુક્તિને ન ઈચ્છે ને કેવળ ભગવાનની સેવાને જ ઈચ્છે તે નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય.”

હવે અહીં શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સાલોક્ય (ભગવાનના લોકમાં રહેવું), સાર્ષ્ટિ (ભગવાનના સરખું ઐશ્વર્ય પામવું), સામીપ્ય (ભગવાનની સમીપે રહેવું), સારૂપ્ય (ભગવાનના જેવું રૂપ પામવું) અને એકત્વ (કેવલ્ય મુક્તિ). આ પાંચ મુક્તિ બતાવેલી છે. તેમ છતાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ અહીં ચાર જ મુક્તિનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે, ‘એકત્વ’ જે કેવલ્ય મુક્તિ તેમાં સેવાનો અવકાશ જ નથી. માટે ભક્ત ક્યારેય તેની ઈચ્છા રાખતો જ નથી. કેમ જે, તેમાં ભક્તત્વનું અસ્તિત્વ જ રહેતું નથી. ‘ભક્ત’ શબ્દનો અર્થ જ ‘ભક્તિ: અસ્તિ અસ્મિન્ ઇતિ ભક્ત:’ એવો છે. અર્થાત્ જેનામાં ‘ભક્તિ’ હોય તેને ‘ભક્ત’ કહેવાય.

ભક્તિ શબ્દનો અર્થ કરતાં સ.ગુ. શ્રી શતાનંદ સ્વામી લખે છે : “મજ્જિમાનિકાયા સેવાર્થ: પ્રેમ ક્તિન્નત્યયસ્ય ચ । સ્નેહેન મજ્જિમાનિકાયા ભક્તિરિત્યુચ્યતે બુદ્ધે: ॥” - ભજ ધાતુનો ‘સેવા કરવી’ એવો અર્થ થાય છે. અને તેને લાગેલા ‘ક્તિન્’ પ્રત્યયનો ‘સ્નેહ’ એવો અર્થ થાય છે. અર્થાત્ ‘સ્નેહપૂર્વક ભગવાનની સેવા કરવી’ એને જ્ઞાની પુરુષોએ ભક્તિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

(શ્રી સત્સંગિજીવન : ૧/૩૬/૧)

તો પ્રેમપૂર્વક સેવાને ભક્તિ કહેવાય અને એવી ભક્તિ જેમાં હોય તેને ભક્ત કહેવાય. તેથી સેવા વિહોણો ભક્ત સંભવતો જ નથી. અને ‘એકત્વ’ મુક્તિમાં સેવાને અવકાશ નથી. માટે ભક્ત એ ક્યારેય સ્વપ્નમાં પણ ન ઈચ્છે. પરંતુ પેલી ચાર મુક્તિમાં તો સેવાને અવકાશ છે, તો પણ તેને કેમ નથી ઈચ્છતા એ પ્રશ્ન છે.

તેનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “ભગવાનનો ભક્ત થઈને એ ચાર પ્રકારની મુક્તિ ઈચ્છા રાખે તો તે સકામ ભક્ત કહેવાય.” અર્થાત્ હજુ એના ભક્તપણામાં એટલી ન્યૂનતા છે. કારણ કે, સારૂપ્ય, સાલોક્ય, સાર્ષ્ટિ અને સામીપ્યને એણે ભગવાનની સેવાથી અધિક માની છે અથવા તો એમ કહો કે ભગવાનના રાજપાથી અધિક માની છે. કેમ કે, નિષ્કામ ભક્ત એને જ કહેવાય કે, જે ભગવાનની મૂર્તિ સિવાય બીજું કંઈ ન ઈચ્છે. એ વાત ભગવાન શ્રીહરિ ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના પમા વચનામૃતમાં સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે, “જે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ પરિપૂર્ણ હોય ને કામ, ક્રોધ, લોભાદિકે કરીને વિશ્લેષને ન પામતો હોય ને અતિશય ત્યાગી ને અતિ વૈરાગ્યવાન ને અતિ આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય ને જો તે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિ વિના કાંઈક બીજું ઈચ્છે તો... એ સકામ ભક્ત કહેવાય. માટે કેવળ મૂર્તિ એટલે કે ભગવાનની સેવા માટે મુક્તિ અનિવાર્ય છે.

હવે અહીં ગૂંચવાડો એવો ઊભો થાય કે, ભગવાનની સેવા કરે તો મુક્તિ મળે. કારણ કે, ભગવાનની સેવા તો એવી મહાન છે કે તે કોઈપણ વસ્તુ દેવા સમર્થ છે.

ભગવાન શ્રીહરિ વચનામૃતમાં કહે છે :

વચ. મ. પ્ર. ૨૮ : “જેનું રૂડું થાય છે, તે પણ ભગવાનના ભક્તની સેવામાંથી જ થાય છે.”

વચ. મ. પ્ર. ૪૪ : “ભગવાનના ભક્તની મને, વચને, દેહે કરીને જે સેવા બની આવે તે તેણે કરીને જેવું આ જીવનું રૂડું થાય છે ને એ જીવને સુખ થાય છે તેવું બીજે કોઈ સાધને કરીને નથી થાતું.”

વચ. મ. પ્ર. ૬૨ : “ભગવાનના ભક્તની સેવા પ્રાપ્ત થઈ તેને નિઃકલક રહેવું.”

જો ભગવાનના સંતો-ભક્તોની સેવાથી જીવને આટલી બધી પ્રાપ્તિ થતી હોય તો ભગવાનની સેવાથી જે યથેચ્છ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? તો સેવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય જ.

તો બીજીબાજુ ચાર પ્રકારની મુક્તિના માધ્યમથી સેવામાં મદદ થાય છે. કારણ કે, ભગવાનનું સામીપ્ય ન હોય,

ભગવાનના લોકમાં જો ભક્ત ન હોય, જો શક્તિ ન હોય તો સેવા કેમ થાય ? માટે સેવાનું આંતર સાધન મુક્તિ બની શકે છે.

સેવાથી મુક્તિ થાય છે અને મુક્તિથી સેવા થાય છે. આ બે પ્રકારની ભાવના કે મનોવલણ છે. સેવા સાધન બને તો મુક્તિ સાધના બની જાય. મુક્તિ સાધન બને તો સેવા સાધ્ય બની જાય. તો અહીં હવે ભક્તને કયો માર્ગ અપનાવવો ?

અહીં શ્રીજીમહારાજનો અભિપ્રાય એ છે કે, સેવા સાધ્ય હોય અર્થાત્ પ્રાપ્ત થતી હોય તો મુક્તિની સાથે કોઈ વેર નથી. ભક્તને સેવામાં પ્રીતિ કરવી. માટે ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, ‘સેવા ન હોય તો મુક્તિને ન ઈચ્છે.’

ભક્ત જ્યારે ભગવાનની સેવા કરે છે ત્યારે સેવાના પરિણામ રૂપે ભગવાનના હૃદયમાં પ્રસાદના ઊભી થાય છે. ભગવાન ગદ્ગદિત થઈ જાય છે. (તે ગદ્ગદિત થવું તે જ પ્રસાદ કહેવાય.) ત્યારે ભગવાનને તે ભક્તને કંઈક ઉપહાર કે પ્રોત્સાહન આપવા સહજ ઈચ્છા થઈ જાય છે. એ ઉપહાર એ ભક્ત માટે બે પ્રકારનો હોય છે. ૧. સ્વભોગ્ય અને ૨. સ્વબોધ્ય.

તેમાં સ્વભોગ્ય ઉપહાર જે પોતાની અનુકુળતા વધારે, પરંતુ નિષ્કામ ભક્ત તે ભોગને ગ્રહણ ન કરે. જેથી ભગવાનના અંતરનો પ્રસાદ અનેકગણો વધી જાય છે. તેમનું હૃદય અધિક પ્રસન્ન કે ગદ્ગદિત થઈ જાય છે. આવી મોટી પ્રસન્નતા એટલે જ ભગવાને આપેલો સ્વબોધ્ય ઉપહાર ! ભક્ત જાણે છે કે મારા પર મારા પ્રભુ ખૂબ રાજી છે. એવો પ્રસાદ અનંત સુખને આપનાર થાય છે.

ભક્ત જ્યારે સ્વભોગ્ય પ્રસાદનો અસ્વીકાર કરે ત્યારે ભગવાનના હૃદયમાં નિષ્કામપણું-મારાપણું ઉત્પન્ન કરે છે. ભોગ ન ગ્રહણ કરવાથી ‘મારે તેને શું આપવું ?’ એમ અતિ રાજી થઈને આ સેવા સ્વામીના હૃદયમાં ‘અયં મદીયઃ’ - આ મારો છે, બીજાનો નથી. એવો મદીયતા ભાવ ઊભો કરે છે. ઉપનિષદના મંત્ર મુજબ ભગવાને હવે એ ભક્તનું વરણ કર્યું કે, આ મારો ‘મદીયઃ’ છે. પછી ‘વિવૃણુતે તનું સ્વાં’ પોતાની જાતને ભગવાન ભક્તની સેવામાં સમર્પી દે છે.

એવી મોટી પ્રાપ્તિ ભગવાન કરાવે છે. જો તે સ્વભોગ્ય પ્રસાદ ન ગ્રહણ કરે તો ! માટે નિષ્કામ ભક્ત થવું. સેવા વિના બીજું કંઈ ન ઈચ્છવું.

ખરેખર તો ભક્તને મુક્તિ સાથે વેર પણ નથી અને પ્રીતિ પણ નથી. ભક્ત તો મુક્તિની સવલતનો ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગ કરે છે અને તે જ ભક્ત કહેવાય. તે જ મુક્ત કહેવાય.

ભગવાન શ્રીહરિ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૨૮મા વચનામૃતમાં કહે છે : “મારે તો એ જ અંગ છે જે, ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું. અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું.”

આ તો આનંદનો ભાવાતિરેક છે, પ્રેમનો ભાવાતિરેક છે. મૂળ તત્ત્વતઃ તો ભગવાન ‘સ્વામી’ છે અને મુક્ત ‘સેવક’ છે. એ વાત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૬૭મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ બતાવે છે કે, “જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેણે જેવા ભગવાનને જાણ્યા હોય જે, ‘ભગવાન આટલી સામર્થ્યે યુક્ત છે, તથા આટલી શોભાથી યુક્ત છે. વળી, આવા સુખસાગર સ્વરૂપ છે.’ એવી રીતે એ ભક્તે જેટલો ભગવાનનો મહિમા જાણ્યો હોય અને જેવા પ્રતાપે યુક્ત ભગવાનને જાણ્યા હોય, પછી તે ભક્ત જ્યારે દેહને છોડીને ભગવાનનાં ધામમાં જાય છે ત્યારે તેનું રૂપ તથા સામર્થ્ય તે ભક્તની જેવી સમજણ હોય તેવી થાય છે. તો પણ ભગવાનમાં રહેલી અતિશય સામર્થ્ય અને ભગવાનનું અતિશય સુંદરપણું ઈત્યાદિક જે ભગવાનનો પ્રતાપ તે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનને વિષે અતિશય જણાય છે ત્યારે એ ભક્ત એમ જાણે છે જે, મેં જેટલો ભગવાનનો પ્રતાપ જાણ્યો હતો અને જેટલું સુંદરપણું જાણ્યું હતું તેટલું ઐશ્વર્ય અને સુંદરપણું તો ભગવાને મને પણ પ્રસન્ન થઈને આપ્યું છે. તો પણ ભગવાનનું ઐશ્વર્ય અને સુંદરપણું તો અતિશય અને અપાર દેખાય છે કે જેનો કહેતા પણ પાર આવતો નથી. માટે મારા જેવા અનંત ભગવાનનાં સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે. તો પણ જેટલા ભક્તો છે તેમાંથી ભગવાનના જેવો થવાને કોઈ સમર્થ થતો નથી. ...એવી રીતે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનનાં સાધર્મ્યપણાને પામે છે તો પણ સ્વામીસેવકપણું રહે છે.”

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૬૪માં વચનામૃત પ્રમાણે “ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા પછી પણ અર્થાત્ માયિક હેય ઉપાધિથી પર મુક્ત સ્થિતિને પામ્યા પછી પણ ભગવાનને આધીનપણું, ભગવાનની આગળ પરતંત્રપણું અને અતિ અસમર્થપણું તેણે કરીને જીવ સદા સેવક જ રહે છે અને ભગવાન સ્વામી જ રહે છે.”

કારિયાણી પ્રકરણના ૧૦મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે ભગવાનને પ્રતાપે કરીને બ્રહ્મા, શિવ, શુકજી, નારદ તે જેવા પણ થાય

અને પ્રકૃતિપુરુષ જેવા પણ થાય અને બ્રહ્મ તથા અક્ષર જેવા પણ થાય તોપણ શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણ જેવો થવાને તો કોઈ સમર્થ નથી.”

શ્રીજમહારાજ લોચા પ્રકરણના ૧૩મા વચનામૃતમાં અને ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર’ ગ્રંથના પૂર-૨૪ તરંગ-૨૪માં કહે છે : “જેમ ચંદ્રમા છે અને તારા છે તેમાં ભેદ રહ્યો છે કે નહિ ? જુઓને, પ્રકાશપણે કરીને તો તે સરખા નથી. અને બિંબમાં પણ ઘણો ભેદ રહ્યો છે. તથા સર્વ ઔષધિઓનું પોષણ પણ ચંદ્રમાએ કરીને જ થાય છે, પણ બીજા કોઈ તારાઓથી પોષણ ક્યારેય થાતું નથી. અને રાત્રિનું અંધારું પણ ચંદ્રમાથી જ મટે છે, પણ તારાઓથી કોઈ દિવસ મટતું નથી. તેમ નારાયણમાં તથા મુક્તોમાં બહુ ભેદ રહ્યો છે.

અને વળી રાજા તથા તેના ચાકર મનુષ્યજાતિએ કરીને સરખા હોય છે, પણ રાજા ચાકર કરતા અધિક કહેવાય છે. રાજાનું સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને લાવણ્યતા મનુષ્ય કરતા પરમ અનુપમ તથા સર્વોપરિ રહ્યા હોય છે. અને તેવી વાત બીજા કોઈની કહેવાતી નથી. અને રાજાથી જેવું કામ થાય છે તેવું ચાકરથી થતું નથી. માટે બીજો કોઈ ગમે તેવો મોટો હોય તોપણ તે રાજાને સમાન થતો નથી. તેમ ભગવાન પુરુષોત્તમનારાયણ છે તે પરમ સુજાણ છે, સર્વકર્તા છે, સર્વકારણ છે, સર્વનિયંતા છે, અતિશય રૂપવાન છે, અતિ તેજસ્વી છે, અતિશય સમર્થ છે અને ‘કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુ સમર્થઃ’ રહ્યા છે. અને તેઓ જો પોતાની ઈચ્છામાં આવે તો અક્ષરધામને વિષે રહ્યા જે મુક્તો, તે બધાને પોતાના તેજને વિષે લીન કરીને પોતે એક જ વિરાજમાન રહે, તે બીજા કોઈને જાણ્યામાં ન આવે. અને તેમને ગમે તો તે બધા મુક્તો સેવે તે રીતે રહીને તેમની ભક્તિને પ્રેમથી અંગીકાર કરે છે. અને તે મુક્તોએ સહિત વિરાજમાન રહે છે. અને તે ભગવાન જે અક્ષરધામને વિષે પોતે રહ્યા છે તે અક્ષરને પણ પોતાને વિષે લીન કરીને સ્વરાટ્ થકા પરમ નિપુણ પોતે એકલા જ વિરાજમાન રહે છે. અને પોતાનાં મનમાં આવે ત્યારે અક્ષરધામ વગર પણ અનંત કોટિ મુક્તોને પોતાના ઐશ્વર્ય કરીને ધારણ કરવાને સમર્થ છે.

જેમ પૃથ્વી ભગવાને પૃથ્વીને કહ્યું હતું કે, ‘મારાં ધનુષ્યથી નીકળ્યાં એવાં જે બાણ, તેનાથી તને જરૂર મારીને મારાં સામર્થ્ય કરીને આ સર્વ જગતને ધારવામાં હું ઘણો સમર્થ છું અને અપરંપાર શૂરવીર છું. તેને તું નિશ્ચય કરીને નિર્ધારિત રૂપમાં જાણ.’ તેમ જે પુરુષોત્તમનારાયણ છે તે પોતાના ઐશ્વર્ય કરીને સર્વોપરિ વર્તે છે. તે આવા જે સર્વોપરિ નારાયણ કહેવાય છે તેને અને બીજા અક્ષરાદિક મુક્તોને જે

લોકો સરખા કહે છે તેને દુષ્ટ મતવાળા જાણવા, અતિશય પાપી માનવા અને તેનાં ક્યારેય દર્શન કરવા નહિ. અને એવી રીતની જેની સમજણ હોય તેનાં દર્શન કરીએ તો પંચમહાપાપ જેવું પાપ લાગે છે, જે ક્યારેય માફ થતું નથી. અને તે નારાયણને લઈને તો જેને વિષે જેટલી મોટપ કહીએ તેટલી સંભવે છે. અને નારાયણને લઈને તો વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ભવ, નારદ અને સનકાદિક, એ જે બધા છે તેને પણ ભગવાન કહેવાય છે.”

ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૩૭મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “ભગવાન જેવા તો એક ભગવાન જ છે પણ બીજો કોઈ નથી. અને ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા જે ભગવાનના ધામમાં ભક્ત છે તેનો આકાર પણ ભગવાન જેવો છે, તો પણ તે પુરુષ છે ને ભગવાન પુરુષોત્તમ છે તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે ને એમને ઉપાસ્ય છે ને સર્વેના સ્વામી છે.”

વળી, ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૩૮મા વચનામૃતમાં પણ શ્રીજમહારાજ કહે છે, “અને વળી જે ભગવાન છે તે જેવા તો એ એક જ છે. અને ભગવાનને ભજી ભજીને ઘણાક ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે, તો પણ તે ભગવાન જેવા તો થતા જ નથી.”

આ બધા પ્રમાણોથી એક વાત તો સ્પષ્ટ છે કે, મહારાજના મતે મુક્ત થવું એટલે ભગવાનના અનન્ય સેવક થવું. અર્થાત્ મુક્ત કદાચ ભગવાનની ગમે તેટલી સમીપે પહોંચી જાય. અરે ! કદાચ શિક્ષાપત્રી શ્લોક-૧૧૧ પ્રમાણે કદાચ અતિ સ્નેહે કરીને ભગવાનના અંગને વિષે નિવાસ પામી જાય. વળી, કદાચ આબેહૂબ ભગવાન જેવા જ રૂપને પામી જાય. તો પણ ભક્ત સેવક છે અને ભગવાન સ્વામી છે. એમાં કોઈ કાળે ક્યારેય ફેરફાર થવાનો નથી.

પરંતુ બીજી એક વાત અહીં સ્પષ્ટ કરવા જેવી છે કે, એ ભક્ત, એ મુક્ત માત્ર ભગવાનનો જ સેવક છે તેની આગળ જ પરંતર અને અસમર્થ છે પણ કાળ, માયા વગેરે જે શક્તિઓ તેનો તો તે સ્વામી સમાન થઈ જાય છે.

એવી મોટી પ્રાપ્તિ એ મુક્તને થાય છે, જો તે સ્વભોગ્ય પ્રસાદ ન ગ્રહણ કરે તો ! માટે નિષ્કામ ભક્ત થવું. સેવા વિના બીજું કંઈ ન ઈચ્છવું.

હવે આપણી મૂળ યચ્ચા પર આવીએ તો ખરેખર ભક્તને મુક્તિ સાથે વેર પણ નથી અને પ્રીતિ પણ નથી. ભક્ત તો મુક્તિની સવલતનો ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગ કરે છે.

મહારાજના મતે મુક્ત થવું એટલે ભગવાનના અનંત સેવક થવું. અર્થાત્ મુક્ત કદાચ ભગવાનની ગમે તેટલી સમીપે પહોંચી જાય. અરે ! કદાચ શિક્ષાપત્રી શ્લોક-૧૧૧ પ્રમાણે કદાચ અતિ સ્નેહે કરીને ભગવાનના અંગે વિષે નિવાસ પામી જાય. વળી, કદાચ આબેહૂબ ભગવાન જેવા રૂપને પામી જાય. તો પણ ભક્ત સેવક છે અને ભગવાન સ્વામી છે. એમાં કોઈ કાળે ક્યારેય ફેરફાર થવાનો નથી.

અને તે જ ભક્ત કહેવાય. માટે શ્રીજીમહારાજે બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનનાં ધામને વિષે ભગવાનની સેવા કરવી તેને મુક્તિ માની છે. તો અહીં પ્રશ્ન એ થાય કે ભગવાનનું ધામ તો ગુણાતીત છે. ત્યાં માયાનો લેશ જ નથી. અને સેવા માટે તો વિચાર જોઈએ અને વિચાર મનથી થાય અને વળી મન તો માયાનું છે, તો ત્યાં સેવાને અવકાશ કેવી રીતે સંભવ બને ?

વળી, પરમાત્માના સ્વરૂપનું સુખ જ એટલું અલૌકિક છે કે મુક્ત ભગવાન શ્રીહરિના શ્રીઅંગમાં એક જ તિલ ઉપર નિર્નિમિષ થઈને જોઈ રહે છે. ને ત્યાંથી દૃષ્ટિ હટાવવા સમર્થ જ નથી થતો. તો પછી એવા મહાઅલૌકિક સુખને મૂકીને તેને સેવા કરવાનો વિચાર આવે જ કેમ ?

વળી, પરમાત્મા તો પૂર્ણકામ છે. ‘મુક્ત સેવા કરે અને પ્રભુનું કામ થાય’ એવું તો છે નહિ, તો પછી સેવાથી પરમાત્મા રાજી શું કામ થાય ? પ્રભુને મુક્તની સેવાની શું આવશ્યકતા ?

આવા તો કેટલાય પ્રશ્નોની હારમાળા જિજ્ઞાસુના મનમાં થાય તેમ છતાં ભગવાન શ્રીહરિ તો સેવાને જ મુક્તિ માને છે એ પણ સનાતન સત્ય છે. તો પછી મુક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી મુક્ત ભગવાનના ધામમાં ભગવાનની શું સેવા કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનુભવી મનીષીઓ ખૂબ જ ટૂંકમાં સંયોગ મંતવ્ય આપતાં કહે છે કે, “હું ભગવાનનો સેવક છું અને ભગવાન મારા સ્વામી છે. એવા અહંપણાનું મુક્તને નિરંતર અનુસંધાન રહે છે, એ જ મુક્તને ભગવાન પ્રત્યેના મહાન સેવાધર્મનું દ્યોતક છે.”

આ અર્થમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ શિક્ષાપત્રીના ૧૨૧માં શ્લોકમાં ઉદ્ઘોષણ કરતા કહે છે કે, ‘તત્ર બ્રહ્માત્માના કૃષ્ણસેવા મુક્તિશ્ચ ગમ્યતામ્ ॥’

❖ મુક્તિ શા માટે ?

જીવ-પ્રાણીમાત્ર સુખની સ્પૃહા રાખે છે એ સ્પૃહામાંથી સ્તંભથી લઈને પ્રૃક્તિ-પુરુષના લોક સુધી કોઈ બાકાત નથી. હા, સાત્ત્વિક, રાજસી, તામસી, દૈવી-આસુરી વગેરે જીવોના ગુણો અનુસાર તે તે જીવોનાં સુખની વ્યાખ્યા અલગ-અલગ

હોય છે, પરંતુ જોઈએ છે તો બધાને સુખ જ. કોઈને દુઃખનો લેશ પણ ખપતો નથી. અન્યત્ર સુખ માટે ફાફાં મારવા જતાં રસ્તામાં કે મંઝીલ પર દુઃખનો ભેટો થઈ જાય એ વાત અલગ છે. પણ કોઈ દુઃખ શોધવા તો નીકળતો જ નથી. બુદ્ધિવાન અને બુદ્ધિહીન એમ બંને માટે આ વાત એક જ સરખી રીતે લાગુ પડે છે.

સુખ શબ્દનો અર્થ થાય છે તન-મનથી શાંતિનો અનુભવ. અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક વિહ્વળતાનો અભાવ એટલે સુખ. આ અર્થ એકદમ સુયોગ્ય છે. જોઈએ કેવી રીતે ?

કારિયાણી પ્રકરણના ૧લા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, ‘બુદ્ધીન્દ્રિયમનઃપ્રાણાન્ જનાનામસૃજત્રમુઃ । માત્રાર્થં ચ ભવાર્થં ચ હ્યાત્મનેઽકલ્પનાય ચ ॥’ - એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, ‘સર્વે જનનાં બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણ તેને ભગવાન જે તે સૃજતા હવા, તે જીવને વિષયભોગને અર્થે તથા જન્મને અર્થે તથા લોકાંતરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સૃજ્યાં છે.’

પંચાળા પ્રકરણના ૧લા વચનામૃતમાં પણ ભગવાન શ્રીહરિ આ જ વાત બતાવતાં કહે છે કે, “દિવ્યમૂર્તિ, પ્રકાશમય ને સુખરૂપ જે ભગવાન તે જે તે પ્રલયકાળે માયામાં કારણ શરીર સહિત લીન હતા જે જીવ તેમને ઉત્પત્તિકાળે બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો, મન ને પ્રાણને આપે છે. તે શાને અર્થે આપે છે ? તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જે વિષય તેના ભોગને અર્થે ને મોક્ષને અર્થે આપે છે.”

ઉપરોક્ત બંને વચનામૃતમાં એક જ સૂર નીકળે છે કે ભગવાને શરીર અને મનની રચના મોક્ષને માટે જ કરી છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે જ વિષયભોગ સજ્યા છે. એ વળી કેવી રીતે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ સુખની આગળ કરેલી વ્યાખ્યા સાર્થક થાય છે.

સુખનો અર્થ થાય છે શાંતિ. અને શાંતિનો અર્થ થાય છે તન અને મનની વિહ્વળતાનો અભાવ. અને તન-મનની વિહ્વળતાનો અભાવ ત્યારે જ થાય જ્યારે ‘ઈચ્છા’ વિરામ પામે. અર્થાત્ ઈચ્છાનો પૂર્ણવિરામ એટલે સુખ - આવો ભાવાર્થ થયો.

દા.ત. તમને લાડુ ખાવાની ઈચ્છા થઈ એટલે તન-મન બંને લાડુ મેળવવા માટે વિહ્વળ થઈ જશે. જેથી અંશાતિ, અસુખ. પછી જ્યારે તમને લાડુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તમે એને આરોગો છો એટલે તમને સુખાનુભુતિ થાય છે. આ

સુખાનુભુતિ તમને લાડુથી નથી થઈ, પણ લાડુ ખાવાની તમને ઈચ્છા જે જાગી હતી તે પૂરી થઈ, માટે થઈ છે. કોઈ વિષય કે કોઈ ભોગ જીવને ક્યારેય સુખ ન આપી શકે, પરંતુ ઈચ્છાનો વિરામ જ સુખ આપી શકે છે. વળી, ભૌતિક ઈચ્છાપૂર્તિનું સુખ સામયિક હોય છે. તેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ભેદ છે. કનિષ્ઠ વિષયની ક્ષણિક સુખાનુભુતિ થાય છે. મધ્યમથી થોડી વધુ સમય અને ઉત્તમથી દીર્ઘ સમય પણ અંતે નાશ તો એ ત્રણેય સુખનો થાય છે. આવો વિચાર કરીને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય વિચારવા માટે ભગવાને મનુષ્યને બુદ્ધિ આપી છે. આ વાત ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ પંચાળા પ્રકરણના ૧લા વચનામૃતમાં કરતાં કહે છે કે, “જીવોને અર્થે ભોગ ને ભોગના સ્થાનક તે ભગવાને રચ્યાં છે; તેમાં જે ઉત્તમ પંચવિષય કર્યા છે તે ભૂંડા પંચવિષયના દુઃખની નિવૃત્તિને અર્થે કર્યા છે. જેમ કોઈક ભારે શાહુકાર હોય તે રસ્તાને બેય કોરે છાયાને અર્થે ઝાડ રોપાવે છે તથા પાણીની પરબ બંધાવે છે તથા સદાવ્રત કરાવે છે તથા ધર્મશાળા કરાવે છે તે ગરીબ સારુ કરાવે છે. તેમ બ્રહ્મા, શિવ અને ઈન્દ્રાદિક દેવ છે તે તો એ ભગવાનની આગળ જેવા સડતાળાના રાંક હોય ને પીંપરની ટેટી બાફીને ખાતા હોય તે જેવા ગરીબ છે. તે બ્રહ્માદિક દેવ મનુષ્યના સુખને અર્થે ઉત્તમ એવા પંચવિષય તે ભગવાને રચ્યા છે. ને જેમ શાહુકારે સદાવ્રત-ધર્મશાળાદિકમાં સુખ જેવા રાંકને અર્થે રચ્યાં છે તે કરતા તે શાહુકારના ઘરમાં સુખ તે અતિશય ઉત્તમ હશે એમ જણાય છે, તેમ એ ભગવાને બ્રહ્માદિકને અર્થે એવા સુખ રચ્યાં છે, તો પોતાના ધામમાં તો એ કરતા અતિ ઉત્તમ સુખ હશે એમ બુદ્ધિવાળો હોય તેને જાણ્યામાં આવે છે. માટે એ ભગવાનના ધામના સુખનું અતિશયપણું બુદ્ધિવાનને જાણ્યામાં આવે છે તેણે કરીને સારા વિષય તે ભૂંડા થઈ જાય છે.”

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ અહીં સમજાવે છે કે, બુદ્ધિની રચના સાર-અસાર, સુખ-દુઃખ, હિત-અહિત, આત્મા-અનાત્મા આ બધા વિવેક માટે છે. અર્થાત્ વિભાગીકરણ માટે છે. બુદ્ધિ નિર્ણય આપે છે કે અહીં સુખ છે અને અહીં દુઃખ છે. અને પછી જીવ તેમાંથી સુખનું વરણ કરે છે અને દુઃખના માર્ગનો ત્યાગ કરે છે. તો હવે કરવાનું એ છે કે, સર્વોત્તમ સુખ, શાશ્વત સુખ કયાં છે ? એ શોધવા બુદ્ધિને કામે લગાડવાની છે. અને ઈન્દ્રિયોને પણ ઈન્દ્રિયો વિષયનો સ્વીકાર કરે અને બુદ્ધિ એનામાં રહેલા સુખની ડીઝી બતાવે તો અંતિમ સુખ સુધી પહોંચી જવાય. એ હેતુ માટે પરમાત્માએ બુદ્ધિ અને ઈન્દ્રિયોની રચના કરી છે; નહિ કે,

વિષયનો ઉપભોગ કરીને વાસનાની અભિવૃદ્ધિ કરવા કે કારણ શરીરને મજબૂત કરવા.

આ વાત ભગવાન શ્રીહરિ વચનામૃતોમાં જ બતાવતાં કહે છે :

વચ. પં. પ્ર. ૧ : “પશુના સુખથી મનુષ્યમાં અધિક સુખ છે ને તે કરતા રાજાનું સુખ અધિક છે ને તેથી દેવતાનું સુખ અધિક છે ને તેથી ઈન્દ્રનું અધિક છે ને તેથી બૃહસ્પતિનું ને તેથી બ્રહ્માનું ને તેથી વૈકુંઠલોકનું ને તેથી ગોલોકનું સુખ તે અધિક છે ને તેથી ભગવાનના અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. એવી રીતે ભગવાનના સુખને અતિશય જાણીને બીજા જે જે પંચવિષયના સુખ તેને વિશે બુદ્ધિવાનને તુચ્છતા થઈ જાય છે.”

વચ. સા. પ્ર. ૧૧ : “જે દેવલોકને ભગવાનના ધામ આગળ મોક્ષધર્મને વિષે નરક તુલ્ય કહ્યા છે.”

વચ. સા. પ્ર. ૪ : “ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને કાંઈ જગતની વાસના રહે તેને ઈન્દ્રાદિક દેવતાના જે લોકો તેની પ્રાપ્તિ થાય ને તે લોકને વિશે જઈને અપચ્છરાઓ તથા વિમાન તથા મણિમય મહોલ એ આદિક જે વૈભવ તે સર્વે પરમેશ્વરના ધામની આગળ નરક જેવા છે.”

વચ. ગ. મ. પ્ર. ૪૭ : “જેમ ઝાડે ફરવા ગયા ને પાયખાનામાં માથાભર પડી ગયા તો નાહિ ધોઈને પવિત્ર થવું પણ પડી ન રહેવું, તેમ શુભ વાસના રાખતાં બ્રહ્મલોકમાં કે ઈન્દ્રલોકમાં જવાયું તો એમ જાણવું જે, ‘માથાભર નરકના ખાડામાં પડ્યા છીએ’ એમ જાણીને શુભ વાસનાને બળે કરીને બ્રહ્મલોક ઈન્દ્રલોકના ભોગને ત્યાગ કરીને ભગવાનના ધામમાં પૂગવું...”

વચ. ગ. અં. પ્ર. ૨૮ : “ભગવાનના ધામના સુખ આગળ બીજા લોકનાં જે સુખ તે તો નરક જેવા છે, એમ મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે.”

અહીં ભગવાન શ્રીહરિનો કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ગળ્યું ખાવાની ઈચ્છા થાય તો મોતેયા લાડુ મળી જાય એટલે મજા આવે પણ મૈસુબ મળે તો મોતેયાને હાથ અડાડવાનું મન પણ ન થાય. તો બધા સુખ કરતા અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. અને મુક્ત થયા વિના ત્યાં જવાય નહિ. માટે મુક્તિ મેળવવી જરૂરી છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સારંગપુર પ્રકરણના ૧લા વચનામૃતમાં કહે છે : “તે ભગવાનનું જે એ નિમેષમાત્રનું

દર્શન તે ઉપર અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનાં જે વિષયસુખ છે તે સર્વેને વારીફેરીને નાખી દઈએ અને ભગવાનના એક રોમમાં જેટલું સુખ રહ્યું છે તેટલું સુખ જો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનાં વિષયસુખ ભેળાં કરીએ તો પણ તેના કોટિમાં ભાગની બરોબર પણ થાય નહિ.”

વળી, ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧૯૧ વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “શબ્દ હોય તેમાં એકલું શબ્દ સંબંધી જ સુખ હોય, પણ બીજા જે ચાર વિષય રહ્યા તેનું સુખ શબ્દમાં ન હોય. એવી જ રીતે સ્પર્શમાં સ્પર્શનું જ સુખ હોય પણ બીજું ન હોય, તેમ જ રૂપમાં રૂપ સંબંધી જ સુખ હોય, તેમ જ રસ ને ગંધ તેમાં પણ પોતપોતા સંબંધી જ સુખ હોય, પણ એક વિષયમાં પંચવિષયનું સુખ ભેળું ન આવે. અને ભગવાનનું જે સ્વરૂપ છે તેમાં તો સર્વે સુખ ભેળાં રહ્યાં છે, તે એક દર્શન કરે તો પણ તે ભક્ત પૂર્ણકામ થઈ જાય એવી રીતે ભગવાનના સ્પર્શાદિક પણ પોતાના ભક્તને પૂર્ણકામ કરે છે. અને માયિક જે પંચવિષય સંબંધી સુખ છે તે તો સર્વે નાશવંત છે અને ભગવાન સંબંધી સુખ છે તે તો અખંડ છે.”

અહીં ભગવાન શ્રીહરિ સુખની ગુણવત્તા બતાવે છે. ભગવાન સંબંધી સુખ કાયમી છે અર્થાત્ એકવાર એ સુખ પ્રાપ્ત થયા પછી અનંતકાળ સુધી ક્યારેય બીજા કોઈ સુખની જરૂર નથી પડતી. જ્યારે ભૌતિક સુખમાં તેનાથી તદ્દન વિપરીતતા છે. ભૂખનું દુઃખ મટાડો તો તરસનું ઊભું થાય અને તરસનું મટાડો ત્યાં ઊંઘનું...! એ પણ થોડી-થોડીવાર જ સુખ આવે પછી તે સુખના સાધન જ દુઃખરૂપ લાગે છે.

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૬૦મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “ભગવાન વૈકુંઠ, ગોલોક, બ્રહ્મલોક એ સર્વે ધામના પતિ છે. માટે એવા ભગવાનને પામીને તુચ્છ વિષયના સુખમાં હું શું પ્રીતિ રાખું?”

અહીં ભગવાન શ્રીહરિએ ભગવાનના સુખની સર્વવ્યાપી સત્તાની વાત કરી છે. ખાંડ, ગોળ કે સાકરના ગળપણના મૂળમાં શેરડી છે તેમ તમામ ધામ અને તમામ વિષયના સુખમાં ભગવાન જ મૂળરૂપે (કારણરૂપ) છે. તેથી એક જ પેકેજમાં બધું આવી જાય છે. અલગ-અલગ ફાંફા નથી મારવા પડતા. અને એ ભગવાનને પામવું એ જ મુક્તિ છે, માટે મુક્તિ આવશ્યક છે.

પરંતુ અહીં એક બીજી બાબત પણ સમજવી જરૂરી છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સારંગપુર પ્રકરણના ૧૭મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “ભગવાનના ભજનનો કરનારો જે જીવ તેની દૃષ્ટિ જેમ જેમ સૂક્ષ્મ થતી જાય છે તેમ તેમ એને

પરમેશ્વરનું પરપણું જણાતું જાય છે ને ભગવાનનો મહિમા પણ અધિક-અધિક જણાતો જાય છે... જેમ સમુદ્ર છે તેને વિષે કીડી પણ જઈને પાણી પીવે અને ચરકલું પણ પીવે ને મનુષ્ય, પશુ, ઘોડો, હાથી તથા મોટા મોટા મગરમચ્છ એ સર્વે સમુદ્રનું જળ પીને બળીયા થાય છે, પણ સમુદ્ર લેશમાત્ર ઓછો થતો નથી. અને જે જે જીવનું જેવું જેવું મોટું ગજું હોય તે તે જીવ તે પ્રમાણે સમુદ્રનો મહિમા વધુ જાણે છે. વળી બીજું દૃષ્ટાંત છે. જેમ આકાશ છે તેને વિશે મચ્છર ઊડે ને ચરકલું ઊડે ને સમળા ઊડે ને સીંચાણો પણ ઊડે ને અનળપક્ષી પણ ઊડે ને ગરુડ પણ ઊડે, તોપણ એ સર્વેને આકાશ અપારનો અપાર રહે છે. અને જેને પાંખને વિશે વધુ બળ હોય તે આકાશનો મહિમા વધુ જાણે છે અને પોતાને વિશે ન્યૂનપણું સમજતો જાય છે. તેમ મરીચ્યાદિક પ્રજાપતિની પેઠે અલ્પ ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો મચ્છર જેવા છે અને બ્રહ્માદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ચરકલા જેવા છે અને વિરાટપુરુષાદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો સમળા જેવા છે અને પ્રધાનપુરુષની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો સીંચાણા જેવા છે અને શુદ્ધ પ્રકૃતિપુરુષની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો અનળપક્ષી જેવા છે અને અક્ષરધામમાં રહેનારા જે અક્ષરમુક્ત તેની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ગરુડ જેવા છે... અને જ્યારે ભજનનો કરનારો જીવરૂપે હતો ત્યારે એ જીવમાં બધોત જેટલો પ્રકાશ હતો. પછી જેમ જેમ ભગવાનનું ભજન કરતા કરતા આવરણ ટળતું ગયું તેમ તેમ દીવા જેવો થયો, પછી મશાલ જેવો થયો, પછી વીજળી જેવો થયો, પછી ચંદ્રમા જેવો થયો, પછી સૂર્ય જેવો થયો, પછી પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવો થયો, પછી મહાતેજ જેવો થયો, એવી રીતે પ્રકાશ પણ વૃદ્ધિને પામ્યો અને સામર્થ્ય પણ વૃદ્ધિને પામી અને સુખ પણ વૃદ્ધિને પામ્યું. એવી રીતે બધોતથી કરીને મહાતેજ પર્યંત આદ્ય, મધ્ય અને અંત જે ભેદ કહ્યાં તે સર્વે મુક્તના ભેદ છે. તે જેમ જેમ અધિક સ્થિતિને પામતા ગયા ને ભગવાનનો મહિમા અધિક જાણતા ગયા તેમ તેમ મુક્તપણામાં વિશેષપણું આવતું ગયું...”

આવી રીતે ભગવાન શ્રીહરિના મતે ઉપાસના ભેદથી અને સમજણના ભેદથી મુક્તને પ્રાપ્તિમાં અને સામર્થ્યમાં ઘણા બધા ભેદ થઈ જાય છે. માટે મુમુક્ષુએ અનુભવી સંતનો સમાગમ કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરીને છેક

અક્ષરધામમાં પહોંચવું પણ વચ્ચે ક્યાંય અટકાવું નહિ.

ભગવાન શ્રીહરિ પણ ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૨૧મા વચનામૃતમાં આ જ વાતની પુષ્ટિ કરતા કહે છે કે, “આપણા સત્સંગી સર્વેને તો એમ જ નિશ્ચય કરવો જે, આપણે પણ એ અક્ષરરૂપ જે મુક્ત તેમની પંક્તિમાં ભળવું છે અને અક્ષરધામમાં જઈને અખંડ ભગવાનની સેવામાં હજૂર રહેવું છે પણ નાશવંત ને તુચ્છ એવું જે માયિક સુખ તેને ઈચ્છવું નથી ને એમાં કોઈ ઠેકાણે લોભાવું નથી.”

❖ મુક્તિ થાય કેવી રીતે ?

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે ઉપદેશેલા વચનામૃતોમાં કલ્યાણના ઘણા બધા ઉપાયો બતાવ્યા છે. કોઈ એમ કહેતું હોય કે, કેવળ આ એક માત્ર જ કલ્યાણનો ઉપાય છે તો વચનામૃતના અભ્યાસીને એ વાતથી સંતોષ ન થાય. કારણ કે વચનામૃતમાં ગ્રંથમાં આત્યંતિક કલ્યાણનાં સાધનો અનેક બતાવ્યાં છે. પરંતુ એ સાધનોની સાથે ભગવાનનો સર્વોપરી નિશ્ચય અને ભગવાનની ઉપાસના હોવી ખૂબજ અનિવાર્ય છે.

માનવ શરીર વિવિધ અંગોથી રચાયેલું જાણું છે. જેમાં હાથ, પગ, આંખ, કાન, મગજ, ફેફસાં, હૃદય જેવા ઘણાં અંગોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ માનવી શરીરમાં હૃદય એ મહત્વનું અંગ છે. અન્ય એકાદ-બે અંગ વિના ચાલી શકે પણ હૃદય ન હોય તો ચાલે ? ન જ ચાલે. હૃદય વગરની વ્યક્તિ એ મનુષ્ય નહિ પણ મડદું છે. તેમ શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ભગવાન શ્રીહરિની સર્વોપરી નિષ્ઠા એ હૃદય છે, જ્યારે બીજાં બધાં સાધનો છે તે તો અન્ય અંગોને ઠેકાણે છે. તે ઓછાવતાં હોય તો કદાચ ચાલી શકે પરંતુ સર્વોપરી નિષ્ઠા ન હોય તો ન જ ચાલે.

અહીં સાધનની ગૌણતા નથી પણ નિષ્ઠા વિના કરાયેલા સાધનની ગૌણતા અવશ્ય છે. અર્થાત્ નિષ્ઠા દૃઢ થાય ત્યારે જ સાધનનું મૂલ્ય થાય છે. નિષ્ઠાના બળે સાધનની ગૌણતા કરવી એવું નથી. પરંતુ સાધન કરતા નિષ્ઠાનું મૂલ્ય કેટલું અધિકાધિક છે તે સમજાવવાની આ વાત છે. આ જ વાતને સ.ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ સમજાવી છે કે, ‘જેમ સો સો શૂન્ય સારા કરે, પણ એક અંક ન કરે જો આગળે; તે સરવાળો શાનો મેલશે, જે કરે છે કાળપ કાળે.’

સો શૂન્યની કિંમત એક એકડાને લઈને છે. સો શૂન્યની આગળ એક એકડો નહિ હોય તો તે કાળગમાં કાળાં મીઠાં કર્યા બરાબર છે. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની સર્વોપરી નિષ્ઠા-ઉપાસના એ સંપ્રદાયનો એકડો છે. જો એક એકડો

હશે તો જ પાછળનાં બધાં શૂન્યની કિંમત થશે.

(નોંધ : વચનામૃતમાં નિશ્ચય, નિષ્ઠા, ઉપાસના, આશ્રય વગેરે શબ્દો ઘણી જગ્યાએ એકબીજાના પર્યાય તરીકે વપરાયા છે.)

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્વમુખવાણી વચનામૃતમાં ઉપાસના અંગે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતા કહ્યું છે કે, “અમે મંદિર કરાવ્યાં છે તે અખંડ ભગવાનની (અમારી) ઉપાસના રાખ્યા સારુ કરાવ્યાં છે.” (ગ.મ.પ્ર. ૨૧)

“ઉપાસના વિના કોઈ વાતની સિદ્ધિ થતી નથી.” (ગ.પ્ર. પ્ર. ૫૬)

“એ ભગવાનના સ્વરૂપની દૃઢતા વિના તો ગમે તેટલો ત્યાગ રાખો ને ગમે તેટલા ઉપવાસ કરો પણ કોઈ રીતે ખામી ભાંગશે નહિ.” (ગ.મ.પ્ર. ૧૩)

ભગવાન શ્રીહરિનું પ્રાગટ્ય જ પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ અનંત જીવાત્માઓને કરાવવા માટે થયું છે. આ વાત ભગવાન શ્રીહરિએ સ્વયં પોતાના શ્રીમુખ શબ્દોથી કંઈક આ રીતે લખાવી છે. ‘દૂસરા જો અવતાર હે સો તો કાર્ય કારણ અવતાર હે ઔર મેરા જો અવતાર હે સો તો જીવો કા મૂલ અજ્ઞાન કે નાશ કે વાસ્તે અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ જો હમ વહ મનુષ્ય જેસા બન્યા હું!’

શ્રીજીમહારાજના ઉપરોક્ત અભિપ્રાય દ્વારા એ સ્પષ્ટ થાય છે કે, ભગવાન શ્રીહરિનો અંતરનો આગ્રહ તો પોતાના સ્વરૂપની જેમ છે તેમ ઓળખાણ કરાવવાનો, પોતાના સ્વરૂપની દૃઢ નિષ્ઠા કરાવવાનો હતો.

આ સ્વરૂપનિષ્ઠા જેને દૃઢ થઈ હોય તેની ઉપર રાજીપો અને તેનું મહત્વ દર્શાવતાં ભગવાન શ્રીહરિ જણાવે છે કે, “એવી નિષ્ઠાવાળો જે સંત છે તેના પગની રજને તો અમે પણ માથે ચડાવીએ છીએ અને તેને દુઃખવતા થકા મનમાં બીએ છીએ. અને તેનાં દર્શનને પણ ઈચ્છીએ છીએ... અને જે એવા યથાર્થ ભગવાનના ભક્ત છે તેનું દર્શન તો ભગવાનનાં દર્શન તુલ્ય છે. અને એનાં દર્શન કરીને અનેક પતિત જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે. એવા એ મોટા છે.” (ગ.પ્ર.પ્ર. ૩૭)

ભગવાન શ્રીહરિને પોતાના અનુયાયીઓને નિષ્ઠા ઉપાસનામાં પૂરા દૃઢ કરવા હતા. તેથી સમયોચિત સભા પ્રસંગે અવારનવાર કરતા. જેમ કે, ‘એવી સ્વરૂપની દૃઢતા વિના તો ગમે તેટલો ત્યાગ રાખો ને ગમે તેટલા ઉપવાસ કરો પણ કોઈ રીતે ખામી ભાંગશે નહિ... આ વાતને નિત્યે નવી ને નવી રાખજ્યો પણ ગાફલપણે કરીને વિસારી દેશો મા, આજ

ગળ્યું ખાવાની ઈચ્છા થાય તો મોતૈયા લાડુ મળી જાય એટલે મજા આવે પણ મૈસુબ મળે તો મોતૈયાને હાથ અડાડવાનું મન પણ ન થાય. તો બધા સુખ કરતા અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. અને મુક્ત થયા વિના ત્યાં જવાય નહિ. માટે મુક્તિ મેળવવી જરૂરી છે.

છે તેવી જ કાલ નવી ને નવી રાખજ્યો અને તેવી જ દેહનો અંત થાય ત્યાં સુધી પણ દિન-દિન પ્રત્યે નવી ને નવી રાખજ્યો, અને જે જે ભગવાનની વાત કરો તે તે વાતને વિષે આ વાતનું બીજા લાવજ્યો, એમ અમારી આજ્ઞા છે. અને આ વાર્તા છે એવી જીવનદાર છે જે દેહ રહે ત્યાં સુધી પણ નિત્ય પ્રત્યે કરવી અને દેહ મૂકીને ભાગવતી તનુએ કરીને પણ આ જ વાર્તા કરવી છે.” (ગ.મ.પ્ર. ૧૩)

આમ, શ્રીજીમહારાજે પોતાની સર્વોપરી ઉપાસના-નિષ્ઠાની વાત જેમ છે તેમ સૌને દેઢ કરાવી છે. કારણ કે સ્વરૂપનિષ્ઠા જ જ્યાં સુધી દેહ ન થાય ત્યાં સુધી ભગવાન શ્રીહરિની મૂર્તિનો સંબંધ જ થતો નથી. તો પછી મુક્તિની હા તો પડે જ ક્યાંથી? સ્વરૂપનિષ્ઠા દેહ ન થાય તો બીજા સાધન કરે તો તેનું બીજાનું થાય પણ આત્યંતિક કલ્યાણ ન થાય.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે પણ કહ્યું છે કે, “એવો જેને મહિમાએ સહિત નિશ્ચય હોય તે ભક્ત નિર્ભય થઈ ચૂક્યો... અને જેના હૃદયમાં એવો ભગવાનનો મહિમા સહિત દેહ નિશ્ચય ન હોય તેને તો નપુંસક જેવો જાણવો... તેણે કરીને કોઈનું કલ્યાણ નથી થતું... એમાંથી તો મૂળગું ભુંડું થાય છે.” (વર. પ્ર. ૧૨)

“જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપની દેહ ઉપાસના હોય ને ભગવાનના સ્વરૂપમાં કોઈ દિવસ માયિકપણાનો સંશય ન થાતો હોય ને તેને કદાચિત્ કોઈ કુસંગને યોગે કરીને અથવા પ્રારબ્ધકર્મને યોગે કરીને કોઈ અવળું વર્તાઈ જાય તો પણ તેનું કલ્યાણ થાય. અને જો આવી રીતે ભગવાનને જાણ્યામાં જેને સંશય હોય ને તે જો ઊર્ધ્વરેતા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હોય ને મહાત્યાગી હોય તો પણ તેનું કલ્યાણ થવું અતિ કઠણ છે.” (પં.પ્ર.૭)

“ને તેને જો ભગવત્સ્વરૂપની નિષ્ઠા પાકી હોય તો તે જ્યારે દેહ મૂકશે ત્યારે કાં તો બ્રહ્માના લોકમાં જાશે ને કાં તો કોઈક બીજા દેવતાના લોકમાં જાશે પણ તે પુરુષોત્તમ ભગવાનના ધામને વિષે નહિ જાય.” (ગ.મ.પ્ર. ૮)

❖ સ્વરૂપનિષ્ઠા - નિશ્ચય - ઉપાસના :

આગળ આપણે જોયું કે મોક્ષમાર્ગમાં ભગવાનના

નિશ્ચય, ઉપાસના કે સ્વરૂપનિષ્ઠા અતિ અનિવાર્ય છે. તેના વિના આત્યંતિક મુક્તિ સંભવ જ નથી.

આ વિશ્વમાં અનંત જીવાત્માઓ પોતપોતાના કલ્યાણ માટે અનેકવિધ પ્રકારે સાધનો કરતા હોય છે. કેટલાક મનુષ્ય કલ્યાણ માટે અનેક પ્રકારના જપ, તપ, દાન, યજ્ઞ કે વ્રત કરે છે, તો કેટલાક વિવિધ પ્રકારના નિયમ પાળે છે, કેટલાક અનેક પ્રકારની સમાજ-સેવા કરે છે તો કેટલાક અનેક પ્રકારની તીર્થયાત્રા કરે છે. તેઓ આવી વિવિધ પ્રકારની સાધના દ્વારા આત્યંતિક કલ્યાણ પામવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

વાસ્તવમાં આ બધાં સાધનો તદ્દન નિરર્થક જ છે એવું નથી, પરંતુ ફક્ત એ સાધનોથી જ કામાદિક સ્વભાવ ટાળવા, વિષય-વાસનાનો નાશ થવો કે અનાદિ અજ્ઞાન, અવિદ્યા કે માયારૂપ કારણ દેહથી મુક્ત થવું શક્ય નથી.

આત્યંતિક મુક્તિની સાધનામાં એ સમજવું જરૂરી છે કે કેટલુંક ઉપયોગી છે, કેટલુંક આવશ્યક છે, તો કેટલુંક અનિવાર્ય પણ છે. જેમ કે - રીંગણાના શાકમાં કોથમીર ઉપયોગી છે. તેનાથી કંઈક તો શરીરને લાભ થાય છે અને શાક સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, પરંતુ તે ન હોય તો પણ ચાલે. કોથમીર કરતાં મીઠું વધારે આવશ્યક છે. મીઠા વગરનું શાક મોળું કે ફીકું લાગે અને ભાવે પણ નહિ, તેમ છતાં મીઠા વિનાનું શાક બની તો શકે. ઘણા લોકો મીઠા વિનાનું મોળું ખાતા હોય છે, પરંતુ રીંગણા વિના રીંગણાનું શાક બને જ નહિ. માટે રીંગણાના શાકમાં રીંગણા જ અનિવાર્ય છે.

તેવી જ રીતે સાધનામાં શું ઉપયોગી છે, શું આવશ્યક છે અને શું અનિવાર્ય છે તે જાણવું પણ અત્યંત જરૂરી છે.

કેટલીક વખત આપણને એવું જોવા મળે છે કે જેણે જે પ્રકારનાં સાધનો કર્યા હોય તે જ સાધનોની વાત પોતાના શિષ્યોને કરીને તેવી જ સાધના કરાવતા હોય છે. કોઈક તપને માર્ગે તો કોઈક ત્યાગને માર્ગે, કોઈક યજ્ઞને માર્ગે તો કોઈક તીર્થયાત્રાને માર્ગે, કોઈક ફક્ત માનવ-ધર્મ કે સમાજસેવાને માર્ગે તો કોઈક કેવળ આત્મજ્ઞાનને માર્ગે, કોઈક અષ્ટાંગયોગને માર્ગે તો કોઈક કેવળ ભક્તિને માર્ગે પોતાના અનુયાયીઓને સાધના કરાવે છે.

આવા પ્રકારના ઉપદેશકો કરતાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું તદ્દન વિશિષ્ટ અનોખું જ વ્યક્તિત્વ છે. ભગવાન શ્રીહરિ સ્વતઃ સર્વોપરી ભગવાન હોવા છતાં સાધકોના આદર્શ માટે તેઓએ તપ, ત્યાગ, તીર્થાટન,

સમાજસેવા, અષ્ટાંગયોગ, ધર્મ, આત્મજ્ઞાન, ભક્તિ-ઉપાસના જેવાં અનેક પ્રકારનાં સાધનો પોતાના જીવનમાં આત્મસાત્ કરી બતાવ્યાં છે. તેમ છતાં ભગવાન શ્રીહરિએ પોતાના ઉપદેશોમાં આત્યંતિક કલ્યાણ માટે અનેક પ્રકારનાં સાધનોમાંથી શું ઉપયોગી છે, શું આવશ્યક છે અને શું અનિવાર્ય છે તે સ્પષ્ટપણે સમજાવ્યું છે. શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં સાધનાનો અદ્ભુત સમન્વય સમજાવ્યો છે. જે સાધનોની જ્યાં, જેટલી ઉપયોગિતા કે આવશ્યકતા હોય તે જરૂર સમજાવી છે, પરંતુ તેમ છતાં આત્યંતિક મુક્તિ માટે તે સાધનોની મર્યાદા સાથે અસમર્થતા સ્પષ્ટપણે સમજાવીને અનિવાર્ય તરીકે તો ભગવાનના સ્વરૂપનો જ નિર્દેશ સ્પષ્ટતા અને દૃઢતાપૂર્વક કર્યો છે.

આત્યંતિક મુક્તિની સાધનામાં તપ, ત્યાગ, ધર્મ, નિયમ, આત્મનિષ્ઠા, અષ્ટાંગયોગાદિક અનેક સાધનો ઉપયોગી કે આવશ્યક હોવા છતાં ભગવાન વગર ફક્ત તેમનાથી જ સ્વભાવ, દોષો, વાસના, કારણદેહ, માયા, અજ્ઞાન, અવિદ્યા વગેરે ટળતાં નથી, જેથી જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ પણ થતું નથી. એક પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમનારાયણ થકી જ જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ થાય છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ અનેક વચનામૃતોમાં ખૂબ જ ભારપૂર્વક સ્પષ્ટતા સહિત દૃઢતાથી કહે છે કે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, નિશ્ચય, મહિમા, દિવ્યભાવ, આશ્રય અને ઉપાસના થકી જ જીવ માયા પર થાય છે, અક્ષરધામને પામે છે, એટલે કે તેનું આત્યંતિક કલ્યાણ થાય છે. અહીં આપણે કેટલાક વચનામૃતના સંદર્ભોને જોઈએ :

ગ.પ્ર.પ્ર. ૫૬ - કેટલાક સિદ્ધ થાય છે ને કેટલાક સર્વજ થાય છે ને કેટલાક દેવતા થાય છે ઈત્યાદિક અનંત પ્રકારની મોટચપ પામે છે તથા પરમપદને પામે છે સર્વ ભગવાનની ઉપાસનાને બળે પામે છે પણ ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થતી નથી.

ગ.પ્ર.પ્ર. ૫૭ - ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવું એ બે અસાધારણ મોક્ષના દેવુ છે.

ગ.પ્ર.પ્ર. ૬૩ - તત્ત્વે કરીને ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એને કંઈ જાણવું રહેતું નથી.... એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનનો નિશ્ચય તે જેને હૃદયમાં દૃઢપણે થયો હોય તેને કાળ, કર્મ, માયા, કોઈ બંધન કરવા સમર્થ નથી, માટે એવી રીતે તત્ત્વે કરીને જે ભગવાનને જાણે તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી.

કા. પ્ર. ૭ - એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિષે જે દૃઢ

નિષ્ઠા તેને આત્યંતિક કલ્યાણ કહીએ.

પં. પ્ર. ૭ - આવી રીતે જેણે ભગવાનને જાણ્યા તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય અને તેને માયાની નિવૃત્તિ થઈ કહેવાય.

ગ.મ.પ્ર. ૧૩ - જ્યારે એ સ્વરૂપ જેને જાણ્યામાં આવે તેને જેમ અમને કોઈ વિષય સંબંધી સુખમાં આસક્તિ નથી તેમ તે પુરુષને પણ ક્યાંઈ આસક્તિ રહે જ નહિ. અને તે સ્વરૂપને તો તમે પણ દેખો છો પણ તમારા સમજ્યામાં પરિપૂર્ણ આવતું નથી. અને જ્યારે એ વાર્તા સમજ્યામાં આવશે ત્યારે પંચવિષય કે કામ, ક્રોધાદિક સ્વભાવ તે જીવ્યામાં પ્રયાસ થશે નહિ, સહેજે જિતાર્થ જશે... એવી રીતે જેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યું, તેને અમારી પેઠે જ પંચવિષયમાં ક્યાંઈ પ્રીતિ રહેતી નથી ને તે સ્વતંત્ર થાય છે... જ્યારે એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તેને દૃઢ કરીને સમજશો ત્યારે તમને કોઈ પ્રકારનું વિદ્ન કલ્યાણના માર્ગને વિષે નહિ થાય તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી એ તો કૃતાર્થ થયો છે. અને એ તો સર્વ સાધનાના અંતને પામ્યો છે.

ગ.મ.પ્ર. ૨૧ - જેવું પરોક્ષ ભગવાનના રામકૃષ્ણાદિક અવતારનું માહાત્મ્ય જાણે છે તથા નારદ, સનકાદિક, શુકજી, જડભરત, હનુમાન, ઉદ્ધવ ઈત્યાદિક જે પરોક્ષ સાધુ તેનું જેવું માહાત્મ્ય જાણે છે તેવું જ પ્રત્યક્ષ એવા જે ભગવાન તથા તે ભગવાનના ભક્ત સાધુ તેનું માહાત્મ્ય સમજે તેને કલ્યાણના માર્ગમાં કાંઈયે સમજવું બાકી રહ્યું નહિ. તે આ વાર્તા એકવાર કહ્યે સમજો અથવા લાખ વાર કહ્યે સમજો, આજ સમજો અથવા લાખ વર્ષ કેરે સમજો પણ એ વાત સમજે જ છૂટકો છે... એટલો જેને દૃઢ નિશ્ચય થયો હોય તેને સર્વ મુદો હાથ આવ્યો અને કોઈ કાળે તે કલ્યાણના માર્ગ થકી પડે નહિ.

ગ.મ.પ્ર. ૩૨ - જીવનું જે કલ્યાણ થાય અને જીવ માયાને તરીને બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય તેનું કારણ તો પુરુષોત્તમ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તેના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, ધ્યાન, કીર્તન અને કથાદિક એ જ છે; ને એણે કરીને જ એ જીવ છે તે માયાને તરે છે અને અતિ મોટાઈને પામે છે અને ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તેને પામે છે.

વર.પ્ર. ૧૨ - તે ભગવાનના સ્વરૂપનો જેને સત્સમાગમે કરીને દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, તેનો જીવ બીજના ચંદ્રમાની પેઠે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિને પામતો જાય છે. અને જેમ ચંદ્રમાને વિષે જેમ જેમ સૂર્યની કળા આવતી જાય તેમ તેમ તે ચંદ્રમા વૃદ્ધિને પામતો જાય છે, તે જ્યારે પૂર્ણમાસી આવે ત્યારે ચંદ્રમા સંપૂર્ણ

થાય છે. તેમ ભગવાનનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થયા મોર તો એ જીવ અમાવાસ્યાના ચંદ્રની પેઠે કળાએ રહિત ખદોત જેવો હોય. પછી જેમ જેમ પરમેશ્વરના મહિમાએ સહિત નિશ્ચયને પામે છે તેમ તેમ વૃદ્ધિને પામીને પૂર્ણમાસીના ચંદ્ર જેવો એ જીવાત્મા થાય છે પછી એને ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ નિશ્ચયમાંથી ડગાવવાને સમર્થ નથી થતાં. અને પરમેશ્વર ગમે તેવાં ચરિત્ર કરે તોપણ તેને કોઈ રીતે ભગવાનને વિષે દોષ ભાસતો જ નથી. એવો જેને મહિમાએ સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ભક્ત નિર્ભય થઈ ચૂક્યો.

ગ.અં.પ્ર. ૧૦ - તે જીવ જ્યારે પરમેશ્વરને શરણે જાય ત્યારે ભગવાનની માયાને તરે ને નારદ-સનકાદિકની પેઠે બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ને ભગવાનનો પાર્ષદ થાય છે. એવી રીતે અમારો સિદ્ધાંત છે.

દરેક મુમુક્ષુ મોક્ષ પામવા યત્નશીલ હોય છે. આ યત્નમાં વ્રત, તપ, યોગ, યજ્ઞ, દાન, સત્સંગ વગેરે અનેકાનેક સાધનો કરી પોતાનું આત્મિક કલ્યાણ મેળવવા ઈચ્છે છે. જેથી એના જન્મ-મરણના ફેરા ટળી જાય અને ભગવાન શ્રીહરિના સુખને પામે. પરંતુ આ બધા સાધનોથી આત્મિક કલ્યાણની સિદ્ધિ માટે ધ્યેયમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિની ઉપાસના એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને આવશ્યક સાધન છે. આ સાધનથી જ મુમુક્ષુની સઘળી વાત સિદ્ધ થાય છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે અધ્યાત્મ-સાધનામાં તપ, ત્યાગ, ધર્માદિક સાધનોની આવશ્યકતા સમજાવી છે, પરંતુ સાથે સાથે તેની મર્યાદા પણ સમજાવી છે. તેનાથી ક્યું અને કેટલું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે અને ક્યું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી તે પણ ખૂબજ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવ્યું છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ - આ અષ્ટાંગયોગનાં પ્રત્યેક અંગની, મુક્તિ માટેની સાધનામાં ઉપયોગિતા તો છે જ; તે કંઈક અંશે મદદરૂપ તો જરૂર થાય છે, પરંતુ ફક્ત તેનાથી જ મુક્ત થઈ શકાતું નથી. કેટલાક લોકો આમાંના કોઈક એક-બે કે અધિક અંગને જ મુખ્ય સાધન માનીને તે પ્રમાણે પોતે સાધના કરતા હોય છે કે બીજા પાસે કરાવતા હોય છે. વિશેષ કરીને તો યોગાસન, પ્રાણાયામ કે ધ્યાનની સાધના લોકમાં વિશેષ પ્રચલિત છે. આ સાધનાથી મનની તત્કાલીન સ્થિરતાને લીધે થોડી શાંતિનો અનુભવ તો જરૂર થાય, પણ તે અનુભવ તો તત્કાલીન પૂરતો જ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી અનાદિ અજ્ઞાન, વાસના કે સ્વભાવ ટળતાં નથી, ત્યાં સુધી શાશ્વત શાંતિ કે આત્મિક મુક્તિનો અનુભવ થતો નથી. તે માટે તો ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય જ અનિવાર્ય છે.

જીવના આત્મિક કલ્યાણ માટે ભગવાન વિના કેવળ તપ, ત્યાગ, ધર્મ, આત્મનિષ્ઠાદિક સાધનોનું અસામર્થ્ય સમજાવતાં સ.ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પોતાની વાતોમાં કહે છે :

“તપ કરીને બળી જાય તોપણ જો ભગવાનનો આશરો ન હોય તો ભગવાન તેડવા ન આવે ને હિંડોળા ખાટમાં સૂઈ રહે ને દૂધ સાકરને ચોખા જમે ને સેવાના કરનારા તે રળનારા બીજા હોય તોપણ તેને અંતસમે વિમાનમાં બેસાડીને ભગવાન તેડી જાય, જો ભગવાનનો દેહ આશરો હોય તો. માટે મોક્ષનું કારણ આશરો છે.” (૧/૧૭૨)

“એક તો નાગો બાવો હોય તેને સમુદ્ર તરવો હોય ને ઉચાળાવાળાને પણ સમુદ્ર તરવો હોય તો બેયને વહાણનું કામ પડે, મરને કૌંપીન પણ ન પે’રતો હોય પણ સમુદ્ર તરાય નહિ. માટે વહાણમાં નાગો બાવો બેસે ને ઉચાળાવાળો ગૃહસ્થ બેસે, તેને તો બાયડી હોય, છોકરાં હોય, ભેંસ હોય, રેંદિયો હોય, તે બધું ય સમુદ્ર બરાબર તરે. ને તે મહાત્યાગી હોય પણ ભગવાન ન મળ્યા હોય તો તેનું કલ્યાણ ન થાય ને માયાને ન તરે ને ગૃહસ્થનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે... ને આ વાત અટપટી છે. ત્યાં દેષ્ટાંત દીધું જે, ભોગાવાની રેતીમાં ચૈત્ર મહિનાના તાપમાં ઢૂંઢિયો બેઠો હોય તેને દેખીને એમ જાણે જે આનું કલ્યાણ થાશે પણ એનું કલ્યાણ નહિ થાય, ને ગૃહસ્થ હોય તેને બાયડી હોય, આઠ છોકરાં હોય, સોળ હળ હોય, સોળ ભેંસું હોય, એ આદિક હોય, તેને દેખીને એમ જાણે જે આનું કલ્યાણ નહિ થાય, પણ તેને ભગવાન મળ્યા છે તો એ બધાયનો મોક્ષ થાશે.” (૪/૬૧)

“એક ભગવાનરૂપી જ થાંભલો રાખવો પણ ઘણા ટેકા રાખવા નહિ, ને કલ્યાણને અર્થે આશરો ને હેત બે જ છે.” (૫/૧૫૭)

“આ જીવ છે તે જ્યાં સુધી ભગવાનને શરણે ન જાય ત્યાં સુધી ગમે તેટલું કરે ને દેવતા થાય, ઈશ્વર થાય કે ગમે તેટલી મોટાઈને પામે પણ કાળ, કર્મ, માયા, ગર્ભવાસ ને નર્કના કુંડથી તરે નહિ ને જ્યાં સુધી ગર્ભવાસમાં આવે ત્યાં સુધી નર્કના કુંડમાં શું બાકી છે ? ને ભગવાનને શરણે જાય ત્યારે કાળ, કર્મ, માયા, ગર્ભવાસ ને નર્કના કુંડનું દુઃખ એને માથેથી ટળી જાય છે.” (૫/૨૪૨)

“ધર્મ સત્સંગમાં રાખે, ને વૈરાગ્યે કરીને નાશવંતપણું દેખાય એટલે બંધાય નહિ, ને જ્ઞાન જે આત્મનિષ્ઠા તેણે કરીને દેહના સુખદુઃખમાં ન લેવાય પણ મોક્ષ તો ઉપાસનાએ

કરીને થાય છે.” (૫/૧૫૬)

“ઉપાસનાથી મોક્ષ છે, ધર્મ, વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા કાંઈ મોક્ષ કરી શકે તેમ નથી.” (૫/૧૩૬)

“ભગવાન વિના તો આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ધર્મ એ સર્વે અભદ્ર છે, કોઈ કલ્યાણકર્તા નથી.” (૧/૧૪૬)

“ભગવાનની મૂર્તિ, ભગવાનના સાધુ ને ભગવાનની આજ્ઞા એ ત્રણ વાતમાં જ માલ છે, એવો બીજી કોઈ વાતમાં માલ નથી. ને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય ને ધર્મ, તે તો જેમ કોદાળી, પાવડા, દાતરડાં તેને ઠેકાણે છે.” (૪/૧૩૦)

“પ્રગટ ભગવાનની મૂર્તિ આગળ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા એ સર્વે ખાટી છાશ જેવાં છે. એમાં કાંઈ માલ નથી. એમ એક ભગવાનના આધાર વિના બીજું બધું ખારું જળ જ છે.” (૫/૨૭૮)

“બીજા ગુણ આપણે શીખીએ છીએ પણ ત્યાગ પ્રધાન થઈ જાય, આત્મા પ્રધાન થઈ જાય, ધર્મ પ્રધાન થઈ જાય તે ઠીક નહિ. એ તો જાનેયા છે ને વર તો ભગવાન છે.” (૪/૧૦)

“મોક્ષને અર્થે તો ભગવાન ને સાધુ એ બે જ છે ને બીજા સાધનનું ફળ તો ધર્મ, અર્થ ને કામ છે.” (૧/૧૫૨)

“સમજ્યા વિના જે જે કરે તેનું ફળ આગળ ન થાય ને ભગવાન વતે જ કલ્યાણ છે તે બીજું ગમે એટલું કર્યું હોય પણ ઉપાસનામાં ઠીક ન હોય તો તેનો મોક્ષ ન થાય ને બીજું તો ધર્મ, અર્થ, કામ ઉપર છે.” (૫/૧૨૬)

“આપણે સાધનને બળે મોટાઈ નથી, આપણે તો ઉપાસનાના બળથી મોટાઈ છે.” (૧/૨૨૦)

“સર્વે કરતાં ઉપાસના સમજવી એ મોટું સાધન છે ને સર્વેમાં ઉપાસના મુખ્ય બળવાન છે.” (૨/૨)

“સ્વરૂપનિષ્ઠા, જ્ઞાનનિષ્ઠા, આત્મનિષ્ઠા ને ધર્મનિષ્ઠા એ ચાર નિષ્ઠામાં સ્વરૂપનિષ્ઠા એક હોય તો બાકી ત્રણે તેના પેટામાં આવી જાય.” (૫/૧૭૩)

“આ જીવ સાધન તે શું કરશે ? એ તો જેમ કોશ જોડીને વાડી કરવી તેમાં ઘણો દાખડો, કેમ જે તેને ઢોર ખાય, પંખી ખાય તેમ સાધન વતે કલ્યાણ થાવું તે એવું છે; ને ભગવાનની પ્રાપ્તિ વતે કેવું થાય છે ? તો જેમ આખી પૃથ્વીમાં વરસાદ વરસે ને દાણા પાકે છે. પછી તેને ઢોર ખાય, પંખી ખાય, ચોર લઈ જાય તો પણ ખૂટે નહિ. ને કૂવા, તળાવ ને નદીયું ખૂટે પણ સમુદ્ર ન ખૂટે, તેમ ભગવાન વતે કલ્યાણ તે એવું છે, ને આ તો બહુ જ દુર્લભ છે પણ મહિમા સમજાતો નથી.” (૧/૫)

આમ, જો ભગવાનના નિશ્ચય વિના ફક્ત તપ, ત્યાગ,

ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા અને અષ્ટાંગયોગની સમાધિ જેવા અત્યંત કઠિન સાધનોથી પણ કામાદિક વિકારો, સ્વભાવો, વાસના, આસક્તિ જેવા દૈહિક ભાવો કે માયિક ભાવો ટળી શકે તેમ ન જ હોય; અર્થાત્ જીવની આત્યંતિક મુક્તિ થઈ શકતી ન જ હોય; તો પછી ફક્ત તીર્થયાત્રા, શાસ્ત્રકથન, યજ્ઞયાગ, દાન-દક્ષિણાથી કે વિવિધ પ્રકારની સમાજસેવાથી આત્યંતિક મુક્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થઈ શકે તે સ્વાભાવિક છે.

અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ નથી કે, આ બધાં સાધનોથી કોઈ લાભ જ નથી અથવા તો કોઈ ઉપયોગ જ નથી કે તે કરવાની જરૂરિયાત જ નથી. એનો ઉપયોગ છે, એનાથી જરૂર કંઈક લાભ પણ થાય છે, તે સાધનો કરવાં જરૂરી પણ છે, પરંતુ ‘ભગવાનના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના આ પ્રકારના સાધનોથી આત્યંતિક કલ્યાણ થઈ શકતું નથી’ એટલું જ અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

સ.ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પોતાની વાતોમાં કહે છે : “ભગવાન છે તે એકડો છે ને સાધન છે તે મીંડાં છે. એકડા વિના સરવાળો ન થાય.” (૫/૧૮૨)

આ વાતમાં સ્વામી સમજાવે છે કે એકડા વિના મીંડાંની કોઈ કિંમત નથી. એકડાને મુખ્ય રાખવાથી મીંડાંની કિંમત વધતી જાય છે. એમ ભગવાનનો નિશ્ચય અને આશ્રય દેહ રાખીને પછી તેમની પ્રસન્નતાથે જે કાંઈ સાધનો કરીએ તો તેમાં કંઈક અર્થ સરે છે, પરંતુ ભગવાનને મૂકીને ફક્ત સાધનો કરવામાં આવે તો જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ થવારૂપ કાર્યસિદ્ધ થતું નથી.

આ જ હકીકતને સ.ગુ. શ્રી આધારાનંદ સ્વામી ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર’ ગ્રંથમાં વધારે સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવતાં લખે છે :

“ભગવાનના આશ્રયને છોડીને હજારો કે કરોડો સાધનો કરવામાં આવે, તે તો બધાં મડદાને શણગાર્યા જેવાં છે. નાક ન હોય અને ‘નથ’ પહેરવાના જેવાં છે. ‘સાધન અનંત પ્રકાર, હરિકુ તજીકે કરત જોઈ; નિષ્ફલ કિયે વિચાર, શૂન્ય હિ શૂન્ય સબ આંક વિન...’ અમે વિચારીને જોયું છે કે ભગવાનના આશ્રયને-સ્વરૂપને છોડીને જે અનંત પ્રકારના સાધન કરવામાં આવે છે. તે તો આંકડા વગરના એકલા શૂન્યના જેવા નિરર્થક છે. એક પરમાત્માનો આશ્રય રાખીને મનુષ્ય જે જે સાધન કરે છે તે બધાં સાધન આંકડો લખ્યા પછી કરેલા શૂન્યના જેવા અનેકગણાં ફળને આપનારાં થાય છે. તીખી ધારવાળી તલવારની આગળ મ્યાનનું ખોખું કાંઈ ટકી શકે

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે ઉપદેશેલા વચનામૃતોમાં કલ્યાણના ઘણા બધા ઉપાયો બતાવ્યા છે. કારણ કે વચનામૃતમાં ગ્રંથમાં આત્યંતિક કલ્યાણનાં સાધનો અનેક બતાવ્યાં છે. પરંતુ એ સાધનોની સાથે ભગવાનનો સર્વોપરી નિશ્ચય અને ભગવાનની ઉપાસના હોવી ખૂબજ અનિવાર્ય છે.

નહિ. થોડો એવો અગ્નિ પણ મોટા પહાડ જેટલા દારૂનો એક પળવારમાં જ સંપૂર્ણ નાશ કરી નાખે છે. ભગવાનનો આશ્રય નારાયણાશ્રનું જેવો બળવાન છે. પરંતુ જેની બુદ્ધિ શાપિત થઈ ગઈ હોય તે સ્વીકારી શકે નહિ. જે લોકો ભગવાન કરતાં પણ સાધનને **અધિક મહત્વ** આપતા હોય છે તેઓને કરોડો રીતે સમજાવવામાં આવે છતાં તેઓ માને નહિ. જે લોકો ભગવાન કરતા પણ સાધનોને અધિક માનતા હોય, તેમને **શાપિતબુદ્ધિવાળા** જાણવા.” (પૂર-૭, તરંગ-૩)

વળી, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી એક બીજી વાતમાં સમજાવે છે કે, “સ્વરૂપનિષ્ઠા ને મહિમા છે એ **વરને ઠેકાણો** છે, ને બીજાં સાધન તો **જાનને ઠેકાણો** છે.” (૧/૨૮૮)

જાનમાં જાનૈયાઓએ ગમે તેટલાં મોઢાં, સુંદર અને આકર્ષક વસ્ત્રો, આભૂષણો અને ઘરેણાં પહેરેલાં હોય પણ જો એ જાનમાં **વરરાજા** ન હોય તો કન્યા ન મળે. કારણ કે કન્યા જાનૈયાને ન પરણે. કદાચ વરરાજાનાં કપડાં સાદાં હોય, કોઈ કિંમતી ઘરેણાં ન હોય તોપણ કન્યા એને જ પરણે. વરરાજાને લીધે જાનૈયાની **કિંમત** છે. એમ ભગવાનની સ્વરૂપનિષ્ઠા વગર સાધનો ગમે તેટલાં સારાં હોય, પરંતુ ભગવાન ન વરે અર્થાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિ ન થાય. કદાચ જાનૈયારૂપી સાધનો સામાન્ય હોય, પરંતુ વરરાજારૂપી **સ્વરૂપનિષ્ઠા** બરોબર હોય તો ભગવાન વરે અર્થાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય. મોક્ષનું કારણરૂપ **ભગવાનની પ્રાપ્તિ** થાય પછી મોક્ષમાં શું બાકી રહે ?

તેથી અન્ય બધાં સાધનો કરતાં ભગવાનના સ્વરૂપની **નિષ્ઠા** વધારે અગત્યની છે. ભગવાનની નિષ્ઠા કે ઉપાસના **ભગવાનની મૂર્તિને ઠેકાણો** છે. અને **બીજાં સાધનો** તો મૂર્તિના વાઘાં, વસ્ત્રો કે અલંકારો સમાન છે. જો મૂર્તિ જ ન હોય તો ફક્ત વાઘાં કે અલંકારોનો શો અર્થ? મૂર્તિ હોય તો જ વાઘાં કે અલંકારો **વિશેષ શોભાસ્પદ** બને.

ગૃહસ્થના ઘરમાં સોનાનું પારણું, હીરની દોરી અને સોનાનાં રમકડાં હોય, પરંતુ પારણે ઝૂલનાર બાળક જ ન હોય તો ? ઘરની શોભા પારણું નથી પરંતુ બાળક છે. જો ઝૂલનાર બાળક જ ન હોય તો સોનાનું પારણું પણ ગૃહસ્થોને

જોવુંય ગમતું નથી. એમ ભગવાનના નિશ્ચય વિના સાધનો તો બાળક વિનાનું પારણું કે રમકડાંની જેમ **અર્થહીન** છે. નિશ્ચયરૂપ બાળક હોય તો પારણું કે રમકડાં રૂપ સાધનોનો કંઈક અર્થ સરે છે. શોભાની અભિવૃદ્ધિ કરે છે.

ભગવાનના નિશ્ચય વિના **ફક્ત સાધનો** ગમે તેટલાં મોટાં અને સારાં હોય, તેનાથી લોકિક ગમે તેટલા લાભ થતા હોય, પરંતુ તેનાથી જીવનું આત્યંતિક કલ્યાણ થતું નથી. બાહ્ય સાધનોથી લોકમાં વાહવાહ થાય, માન-મોટપ મળે, આબરૂ, પ્રતિષ્ઠા કે કીર્તિ વધે, સર્વત્ર પ્રશંસા થાય, પરંતુ એનાથી સ્વભાવ કે વાસના ન ટળે. આવાં સાધનોમાં માનનો સ્વાદ આવે છે, એટલે એ તરફ ખેંચાઈ જવાય છે.

પરંતુ આત્યંતિક કલ્યાણ માટે ફક્ત સાધનો તો ખૂબ જ ટૂંકા પડે છે. જેમ વીસ લાખ રૂપિયાની કોઈક ગાડી હોય અને આપણી પાસે દસ લાખ, અઢાર લાખ કે ઓગણીશ લાખ રૂપિયા હોય તોપણ એ ગાડી તો ન જ મળે. બીજી સસ્તી ગાડી મળે. સ્કુટર અને સાઈકલ જેવાં વાહનો તો ઘણાં મળે, પરંતુ પેલી ગાડી તો ન જ મળે. કારણ કે તે ગાડી લેવા માટે એટલા રૂપિયા ઓછા પડે છે. એમ ગમે તેવાં સારાં અને ગમે તેવાં મોટાં સાધનો હોય, પરંતુ તે જીવના કલ્યાણ માટે અર્થાત્ અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ માટે ઓછાં પડે છે, ટૂંકાં પડે છે. ભગવાનની ઉપાસના રૂપી વહાણ મળે તો જ ભવસાગર તરી શકાય. આ ઉપાસના રૂપી વહાણમાં બેઠાં પછી ખાવા, પીવા કે રમવાનાં સાધનોની જેમ **બીજાં સાધનો** પણ ઉપયોગી નીવડે છે.

ભગવાનના આશ્રય વિના કેવળ પોતાના સાધનના બળે મુક્તિની ઈચ્છા રાખનાર અને ભગવાનના પ્રતાપથી પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છનાર વચ્ચે તફાવત સમજાવતાં **ભગવાન શ્રીહરિ** ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૩૭મા **વચનામૃત**માં કહે છે : “એવી નિષ્ઠા વિનાના જે જીવ છે તે પોતાના સાધનને બળે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે, પણ એવા પરમેશ્વરના પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા નથી. એવા જે જડમતિવાળા પુરુષ છે તે તો જેમ નાવ વિના પોતાના બાહુબળે કરીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે તેવા **મૂર્ખ** છે. અને જે એવા ભગવાનને પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે તે તો જેમ નાવમાં બેસીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે એવા **ડાહ્યા** છે. અને એવા જે ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા છે તે સર્વે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં ચૈતન્યની જ મૂર્તિ થઈને

ભગવાનના હજૂરમાં રહે છે. અને એવી નિષ્ઠા જેને ન હોય ને તેણે બીજાં સાધન જો કર્યા હોય તો તે બીજા દેવતાના લોકમાં રહે છે.”

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ વેદરસ ગ્રંથમાં નિર્માની વર્તમાનમાં લખે છે : “સર્વે જે બાઈભાઈ સત્સંગી તેને દેહત્યાગ કર્યા કેડે એ ધામની પ્રાપ્તિ થાય છે. એને બ્રહ્મમહોલ કહીએ, અક્ષરધામ કહીએ. એ ધામને હું મારે બળે કરીને સર્વને પમાડીશ. સાધને કરીને એ ધામ પમાડું નથી.”

તેથી જ તો ભગવાન શ્રીહરિ ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના પદ્મ વચનામૃતમાં કહે છે : “બીજાં સાધનના બળને તજીને એકલું ભગવાનની ઉપાસનાનું બળ રાખવું.”

ભગવાન વિના જીવાત્માનું આત્યંતિક કલ્યાણ થતું નથી એવો ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનો અભિપ્રાય સમજાવતાં સ.ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામી પણ પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે :

મળે પ્રભુ પ્રગટ પ્રમાણ રે, કાં તો તેના મળેલે કલ્યાણ રે;
તેહ વિના તો કોટિ ઉપાયે રે, આત્યંતિક કલ્યાણ ન થાય રે.
જેમ રવિ વિનાની રાત રે, ન જાય ન થાય પ્રભાત રે;
તેમ પ્રગટ પ્રભુ મળ્યા પખી રે, નોય કલ્યાણ લેવું એ લખી રે.
(કલ્યાણ નિર્ણય : ૨)

જેમ સો સો શૂન્ય સારાં કરે, પણ એક અંક ન કરે જો આગળે;
તે સરવાળો શાનો મેલશે, જે કરે છે કાળપ કાળો.
તેમ એક હરિને પરહરે, બીજો કરે ચતુરાઈ કોટ;
તે તો માથાફર ચાલે મારગે, જેમ જેમ ચાલે તેમ ખોટ.
(સારસિદ્ધિ : ૧)

પ્રગટ ભગવાનની ઓળખાણ થયા વિના કે સમજ્યા વિના કે પામ્યા વિના તેમની શરણાગતિ, ઉપાસના કે નિષ્ઠા વિના બીજાં કરોડો સાધનો કે ઉપાયો કરીએ તોપણ તેનાથી માયા પર થવાતું નથી અને કારણદેહ ટળતું નથી. શ્રીજીમહારાજ આ વાતની પુષ્ટિ કરતા કારિયાણી પ્રકરણના ૧૨મા વચનામૃતમાં કહે છે : “તે જીવની કારણ શરીરરૂપ જે માયા તે વજ્રસાર જેવી છે તે કોઈ રીતે જીવથી જુદી પડતી નથી. માટે જ્યારે એ જીવને સંતનો સમાગમ મળે ને તે સંતને વચને કરીને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખ્યામાં આવે ને તે પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે ને તે પરમેશ્વરના વચનને હૃદયમાં ધારે તેણે કરીને એ કારણ શરીર છે તે બળીને ખોખા જેવું થઈ જાય છે. જેમ આંબલીનું બીજ હોય તે બીજની છાલ બીજ સાથે અતિ દૃઢ ચોંટી હોય પછી તેને જ્યારે અગ્નિમાં શેકે ત્યારે તે છાલ દાડીને ખોખા જેવી થઈ જાય ને પછી હાથમાં લઈને ચોળે તો જુદી થઈ જાય, તેમ ભગવાનનું ધ્યાન

ને ભગવાનનું વચન તેણે કરીને કારણ શરીર શેકાઈને આંબલીના ફોતરાની પેઠે જુદું થઈ જાય છે. અને તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોય પણ કારણ શરીરરૂપ જે અજ્ઞાન તેનો નાશ થતો નથી.”

આત્યંતિક મુક્તિ માટેની અધ્યાત્મ-સાધનામાં પુરુષોત્તમનારાયણના સ્વરૂપને જાણવું, સમજવું અને પામવું એ કોઈપણ સાધક માટે કેવળ આવશ્યક જ નહિ પણ અનિવાર્ય છે. તેથી જ તો ભગવાન શ્રીહરિ ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧૩મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “માટે દેહ છતે જે પ્રકારે આવું રહસ્ય સમજાય તેવો ઉપાય કરવો.”

અહીં ભગવાન શ્રીહરિના કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, ‘મૃત્યુ આવે તે પહેલાં આ દેહ કરીને જ મુક્તિના મુખ્ય ઉપાયરૂપ અને મુક્તિમાં પરમ સાધ્યરૂપ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમનારાયણના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, જેથી કરીને આત્યંતિક મુક્તિમાં કોઈ પ્રકારની કયાશ ન રહે, તેમજ મુક્તિ પામવામાં કોઈ પ્રકારનું વિઘ્ન ન નડે.’

સમગ્ર વચનામૃતનો અભ્યાસ કરતાં આપણને ખ્યાલ આવે છે કે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનો આ માટે ખૂબ આગ્રહ રહ્યો છે. વારંવાર ભક્તોને આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ આપતાં કહ્યું છે કે ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ તત્ત્વે સહિત, માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત અને દિવ્યભાવે સહિત સમજો. ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ભગવાન શ્રીહરિનાં આગ્રહયુક્ત અનેક વચનોમાંથી અહીં થોડા સંદર્ભોને જોઈએ :

લો.પ્ર. ૧૮ - “આ જે વાત (ભગવાના દિવ્યભાવે સહિત નિશ્ચયની) છે તે સૂઝે તો આજ સમજો તો એટલી સમજવાની છે અને સૂઝે તો સો વર્ષે કરીને સમજો તોપણ એટલી સમજવી છે. અને આ વાત સમજીને એની દંટતાની ગાંઠ પાડ્યા વિના છૂટકો નથી. માટે આ અમારી વાત છે તે સર્વે હરિભક્તને યાદ રાખીને પરસ્પર કરવી અને જ્યારે કોઈને અણસમજણો કરીને ધોખો થાય ત્યારે તેને આ વાત કરીને ચેતાવી દેવો. અને આ જે અમારી વાર્તા છે તેને નિત્ય પ્રત્યે દિવસમાં એકવાર કરવી, એમ અમારી આજ્ઞા છે તેને ભૂલશો મા, જરૂર ભૂલશો મા.”

ગ.મ.પ્ર. ૧૩ - “જુઓને અમારે પરમહંસ તથા સત્સંગી સમસ્ત પાસેથી કોઈ સ્વાર્થ સાધવો નથી તોપણ કોઈને બોલાવીએ છીએ, કોઈકને વઢીએ છીએ, કોઈકને કાઢી

મૂકીએ છીએ તેનું એ પ્રયોજન છે જે, ‘કોઈ રીતે આ વાત સમજાય તો બહુ સારું થાય.’ માટે આ વાર્તા છે તે સર્વે દેહ કરીને રાખજ્યો અને ‘જે તેજને વિષે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે’ એમ જાણજો અને જો એમ ન જણાય તો એટલું તો જરૂર જાણજ્યો જે, ‘અક્ષરરૂપ જે તેજ તેને વિષે જે મૂર્તિ છે તેને મહારાજ દેખે છે.’ એમ જાણશો તોપણ તમારે મારે વિષે હેત રહેશે. તેણે કરીને તમારું પરમ કલ્યાણ થશે. અને આ વાતને નિત્યે નવી ને નવી રાખજો પણ ગાફલપણે કરીને વિસારી દેશો મા. આજ છે તેવી જ કાલ નવી ને નવી રાખજ્યો. અને જે જે ભગવાનની વાત કરો તે તે વાતને વિષે આ વાતનું બીજ લાવજ્યો તેમ અમારી આજ્ઞા છે. અને આ વાર્તા તો એવી જીવનદાર છે જે દેહ રહે ત્યાં સુધી પણ નિત્ય પ્રત્યે કરવી અને દેહ મૂકીને ભાગવતી તનુએ કરીને પણ આ જ વાર્તા કરવી છે.”

ઉપરોક્ત સંદર્ભોમાં ભગવાનનું અર્થાત્ સર્વોપરી ભગવાન એવા શ્રીજીમહારાજનું સ્વરૂપ સમજવા વિષેનો એમનો પોતાનો આગ્રહ સ્પષ્ટપણે જણાય છે. તેથી પ્રત્યેક સાધકે પરબ્રહ્મના સ્વરૂપને તત્ત્વે કરીને અર્થાત્ જેમ છે તેમ યથાર્થપણે સમજવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

સ્વરૂપનિષ્ઠા, નિશ્ચય અને ઉપાસના વગેરેના શબ્દકોશના આધારે અર્થ કરવાની અહીં કોઈ આવશ્યકતા નથી કે વ્યાકરણના આધારે તેની વ્યુત્પત્તિ અર્થાત્ કઈ ધાતુ, કયો પ્રત્યય અને કયો સમાસ વગેરેની ભાંજગડમાં પણ આપણે નથી પડવું. પરંતુ ભગવાન શ્રીહરિ વચનામૃતમાં શું વ્યાખ્યા કરે છે ? કોને સ્વરૂપનિષ્ઠા, નિશ્ચય અને ઉપાસના કહે છે તેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ :

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૪૦માં વચનામૃતમાં મહાપ્રભુ શ્રીહરિ કહે છે કે, “અને ઉપાસના તો તેને કહીએ જે, ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે સાકારપણાની નિષ્ઠા હોય તે પોતે જે ભજનનો કરનારો તે બ્રહ્મ થાય તો પણ નિષ્ઠા જાય જ નહીં. અને ગમે તેવા નિરાકાર પ્રતિપાદનના સાકાર જ સમજે અને શાસ્ત્રને વિશે ગમે તેવી વાત આવે પણ પોતાની ઉપાસનાનું ખંડન થવા દે જ નહિ. એવી રીતે જેની દેહ સમજણ હોય તેને ઉપાસનાવાળો કહીએ.”

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૭૩મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “જ્યારે સમાધિમાં જાય છે અને તેમાં બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે ત્યારે કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખો બ્રહ્મનો પ્રકાશ દેખીને જો થોડી સમજણ હોય તો પ્રત્યક્ષ ભગવાનની જે મૂર્તિ છે તેને વિષે ન્યૂનપણું સમજે અને બ્રહ્મમાં અધિકપણું માની લે એટલે ઉપાસનાનો ભંગ થયો. માટે પ્રત્યક્ષ મૂર્તિને

વિષે અતિ દંટ નિશ્ચય થયો જોઈએ...”

ઉપરોક્ત બંને વચનામૃતના સંદર્ભથી ભગવાનને સાકાર સમજવા તેને ઉપાસના કહી છે. તો વળી, ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૨૭મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “અને વળી અમે વિચારીને જોયું જે, જે અતિશય ત્યાગ રાખે અથવા દયા રાખે તેથી ભગવાનની ભક્તિ થાય નહિ, ત્યારે ઉપાસનાનો ભંગ થાય છે. અને પૂર્વે જે જે અતિશય ત્યાગી થયા છે, તેના માર્ગમાં ઉપાસનાનો નાશ થઈ ગયો છે. માટે અમે એમ વિચારીને પરમેશ્વરની ઉપાસના રહેવા સારું ત્યાગનો પક્ષ મોળો કરીને ભગવાનનાં મંદિર કરાવ્યાં છે, તેમાં જો થોડો ત્યાગ રહેશે, તો પણ ઉપાસના રહેશે, તો તેણે કરીને ઘણાક જીવનાં કલ્યાણ થશે. અને જેને ભગવાનની ભક્તિ કરવી, તેને તો ઢૂંઢિયાની પેઠે દયા રાખે પણ કેમ ઠીક પડે ? એને તો પરમેશ્વરને વાસ્તે પુષ્પ લાવ્યાં જોઈએ, તુલસી લાવ્યાં જોઈએ, ભાજી તરકારી લાવી જોઈએ, ઠાકોરજીને વાસ્તે બાગ બગીચા કરાવ્યાં જોઈએ, મંદિર કરાવ્યાં જોઈએ. માટે જે અતિશય ત્યાગ રાખીને ને અતિશય દયા રાખીને મૂઠી વાળીને બેસી રહે તેણે ભગવાનની ભક્તિ થતી નથી. અને જ્યારે ભક્તિએ રહિત થાય, ત્યારે ભગવાનની ઉપાસનાનો નાશ થઈ જાય એટલે પછવાડેથી અંધપરંપરા ચાલે. તે સારું અમે મંદિર કરાવ્યાં છે તે અખંડ ભગવાનની ઉપાસના રાખ્યા સારું કરાવ્યાં છે.”

અહીં ભગવાનને પ્રગટ જાણીને, તેમાંથી પ્રતિમા ભાવ ટાળીને થાળ જમાડવા, વસ્ત્ર-અલંકાર ધરાવવાં અને આરતી ઉતારવી તે સેવાભક્તિરૂપી ઉપાસના કહી છે. અર્થાત્ ભગવાનની મૂર્તિમાં પ્રત્યક્ષ ભાવને ઉપાસના કહી છે.

પ્રત્યક્ષપણાના નિશ્ચયનું પ્રતિપાદન કરતાં ભગવાન શ્રીહરિ લોચા પ્રકરણના ૧૮મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “ભગવાન તો સચ્ચિદાનંદ છે ને તેજોમય મૂર્તિ છે, અને જેના એક-એક રોમને વિશે કોટિ કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે, ને કોટિ કામદેવને પણ લજ્જા પમાડે એવા તે ભગવાન રૂપાળા છે, અને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, રાજાધિરાજ છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે અને અતિશય સુખસ્વરૂપ છે. અને જેના સુખની આગળ અનંત રૂપવાન સ્ત્રીઓને જોયાનું જે સુખ છે તુચ્છ થઈ જાય છે, એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ સદા દિભુજ જ છે ને પોતાની ઈચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજ પણ જણાય છે, અષ્ટભુજ પણ જણાય છે અને સહસ્રભુજ પણ દેખાય છે. અને તે જ ભગવાન મત્સ્ય-

કચ્છ-વરાહાદિક રૂપને તથા રામ-કૃષ્ણાદિક રૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ધારણ કરે છે, પણ જે એ પોતાનું મૂળ રૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ નથી કરતા, તે જ ભગવાન પોતે અનંત ઐશ્વર્ય ને અનંત શક્તિ સહિત જ મત્સ્ય-કચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે છે...

...માટે એવા મનુષ્ય જેવા જણાય છે, તેને વિશે જ પૂર્વે કહ્યો એવો પ્રકાશ ને સુખ તે સર્વે રહ્યા છે. તે જેને ધ્યાન, ધારણા, સમાધિનું અંગ હોય તેને એની એ મૂર્તિ છે તે જ કોટિ કોટિ સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત દેખાય છે. પણ મશાલ દીવાનું કામ પડતું નથી. અને એવો પ્રકાશ એ ભગવાનને વિશે છે ને તે નથી દેખાતો તે તો એ ભગવાનની એવી ઈચ્છા છે. અને એ ભગવાન ઈચ્છે જે, ‘એવો પ્રકાશવાન હું આ ભક્તને દેખાઉં’ તો તે પ્રકાશે યુક્ત એવી એ જ મૂર્તિને દેખે છે...

...જે મૂઢ છે તે ભગવાનના એવા પરમભાવને જાણ્યા વિના ભગવાનને વિશે પોતાના જેવા મનુષ્યના ભાવને પરદે છે... એવા ભાવનો પરદનારો જે હોય તેને ભગવાનનાં નિશ્ચય જેવું જણાય છે તો પણ તેનો નિશ્ચય કાયો છે. અને જરૂર સત્સંગમાંથી પડશે...”

ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૩૧મા વચનામૃતમાં પણ ભગવાન શ્રીહરિ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની અર્થાત્ પોતાની ઉપાસના તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરતા કહે છે કે, “કોટિ કોટિ ચંદ્રમા, સૂર્ય, અગ્નિ, તેના જેવો તેજનો સમૂહ છે ને તે તેજનો સમૂહ સમુદ્ર જેવો જણાય છે. એવું બ્રહ્મરૂપ તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને વિશે જે પુરુષોત્તમ ભગવાનની આકૃતિ રહી છે ને તે આકૃતિમાંથી એ પોતે ભગવાન અવતાર ધારે છે. અને એ ભગવાન કેવા છે? તો ક્ષર-અક્ષર થકી પર છે ને તે સર્વ કારણના પણ કારણ છે ને અક્ષરરૂપ એવા જે અનંતકોટિ મુક્ત તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે.

અને એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે દયાએ કરીને જીવોના પરમ કલ્યાણ કરવાને અર્થે હમણાં પ્રકટ પ્રમાણ થકા તમારી સર્વેની દૃષ્ટિને ગોચર સાક્ષાત્પણે વર્તે છે. માટે તે જે ધામમાં રહી મૂર્તિ ને આ પ્રકટ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ તેમાં અધિકપણે સાદૃશ્યપણું છે... એવી રીતે તેમાં ને આ મૂર્તિમાં ફેર લગાર પણ નથી. તે મૂર્તિને આ મૂર્તિ એક જ છે.”

એ પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ પોતે જ છે એ વાતની સ્પષ્ટતા કરતાં તેઓ સ્વયં કહે છે કે, “એવા સર્વોપરી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ દયાએ કરીને જીવોના કલ્યાણને અર્થે આ પૃથ્વીને વિશે પ્રકટ થયા થકા સર્વ જનના નયનગોચર વર્તે છે ને તમારા ઈષ્ટદેવ છે ને તમારી સેવાને

અંગીકાર કરે છે ને એવા જે એ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં ને અક્ષરધામને વિશે રહ્યા જે ભગવાન તેનાં સ્વરૂપમાં કોઈ પણ ભેદ નથી, એ બે એક જ છે. અને એવા જે આ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અક્ષરાદિક સર્વના નિયંતા છે, ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે ને સર્વકારણના પણ કારણ છે ને સર્વોપરી વર્તે છે ને સર્વ અવતારના અવતારી છે ને તમારે સર્વેને એકાંતિકભાવે કરીને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે.” (ગ.અં.પ્ર. ૩૮)

ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૩૫મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ પોતે જ ઉપાસ્ય ઈષ્ટદેવ છે તેમ પોતાના શબ્દોમાં વર્ણવતાં કહે છે, “અને આ તમે સર્વ છો તે મને ભગવાન જાણો છો, તે અમે જ્યાં જ્યાં ઉત્સવ સમૈયા કર્યા હોય ને જે ઠેકાણે પરમહંસ, બ્રહ્મચારી તથા હરિભક્ત સત્સંગી બાઈ-ભાઈ સર્વ ભેગા થયા હોય ને અમે કીર્તન ગવરાવ્યાં હોય ને વાર્તા કરી હોય ને અમારી પૂજા થઈ હોય. એ આદિક જે અમારાં ચરિત્ર-લીલા તેને કહેવાં ને સાંભળવાં ને તેનું મનમાં ચિંતવન કરવું...”

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૩૧મા વચનામૃતમાં પણ શ્રીગુમહારાજ કહે છે કે, “પ્રથમ કહી એવી મોટાપ તો આજ આપણા સત્સંગમાં સર્વે હરિભક્તને વિષે છે. કેમ જે, આજ જે હરિભક્ત છે તે એમ સમજે છે જે ‘અક્ષરાતીત એવા જે ભગવાન પુરુષોત્તમ તે અમને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને અમે કૃતાર્થ થયા છીએ.’ એમ સમજીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહ્યા થકા ભગવાનની ભક્તિ કરે છે.”

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૩૭મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “જેવા પ્રગટ ભગવાન પૃથ્વી ઉપર વિરાજે છે અને જેવા તે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનની સમીપે વિરાજે છે તેવા ને તેવા જ જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે પણ રહે છે.”

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૩૮મા વચનામૃતમાં પણ ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “એવી રીતે ભગવાનના જે ચરિત્ર તથા વાર્તા તથા દર્શન તે એક દિવસનાં જો સંભારવા માંડે તો તેનો પાર ન આવે તો સત્સંગ થયા તો દશ પત્તર વર્ષ થયાં હોય તે એનો તો પાર ન આવે અને તે એવી રીતે સંભારવા જે, ‘આ ગામમાં આવી રીતે મહારાજ તથા પરમહંસની સભા થઈ અને આવી રીતે મહારાજની પૂજા થઈ ને આવી રીતે વાર્તા થઈ’ ઈત્યાદિક જે ભગવાનનાં ચરિત્ર તેને વારંવાર સંભારવાં.”

એવી નિષ્ઠા વિનાના જે જીવ છે તે પોતાના સાધનને બળે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે, પણ એવા પરમેશ્વરના પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા નથી. એવા જે જડમતિવાળા પુરુષ છે તે તો જેમ નાવ વિના પોતાના બાહુબળે કરીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે તેવા મૂર્ખ છે.

વળી, ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૪૮મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “તે અંતર્દષ્ટિ શું ? તો પોતાને પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા તેની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું એ અંતર્દષ્ટિ છે.”

ભગવાન શ્રીહરિ કારિયાણી પ્રકરણના બીજા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “આવા સંત બ્રહ્માંડમાં ક્યાંય નથી અને આ મહારાજ વિના બીજો કોઈ ભગવાન નથી.”

કારિયાણી પ્રકરણના ૮મા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “પ્રગટ પ્રમાણ મનુષ્યાકાર દેખાય છે એ જ ભગવાનનું સદાય મૂળ સ્વરૂપ છે અને નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું એ તો એ મૂર્તિનું કોઈક અલૌકિક ઐશ્વર્ય છે.”

ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧૩મા વચનામૃતમાં પણ ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “જે તેજને વિષે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે, એમ જાણજ્યો.”

ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૩૫મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “માટે ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે ને અનેક બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયના કર્તા છે ને સદા પોતાના અક્ષરધામને વિષે વિરાજમાન છે ને રાજાધિરાજ છે ને તે જ આ પ્રત્યક્ષ છે એવી રીતે જે આ સમજણ તે કોઈ રીતે કોઈ કાળ ડગી ન જાય સદા એમ જ સમજે.”

આમ, ઉપરોક્ત તમામ વચનામૃતોમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે પોતે જ સર્વોપરી ભગવાન છે. ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે એમ પોતે સ્વમુખે કહ્યું છે. વળી, ક્યાંક ભક્તભાવથી, મુક્તભાવથી, સાધકભાવથી ભગવાન શ્રીહરિ બોલ્યા હોય ત્યારે વચનામૃતમાં સંપાદક ચારેય સદ્ગુરુ સંતોએ તે વચનામૃતને અંતે ‘પોતાના ભક્તજનોની શિક્ષાને અર્થે આ વાત કરી છે પણ પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે’ એવા સ્પષ્ટતાભર્યા લખાણોથી ભગવાન શ્રીહરિને જ ‘પ્રત્યક્ષ’ ભગવાન કહ્યા છે.

ખેર ! આપણે મૂળ તો ઉપાસનાની જે જે વ્યાખ્યાઓ ભગવાન શ્રીહરિએ કહી છે તેને સમજવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. તેમાં આપણે ઉપાસનાનાં બે સ્વરૂપો જોયાં.

(૧) ભગવાનને સાકાર સમજવા - તે ઉપાસના.

(૨) પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો પ્રત્યક્ષપણાનો નિશ્ચય - તે ઉપાસના.

હવે વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે ઉપાસનાનું એક ત્રીજું સ્વરૂપ પણ બતાવ્યું છે. તેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીશું.

સંવત ૧૮૭૮ના માગશર વદ ૧૪ને દિવસે ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના નિત્યકર્મથી પરવારી, સૂર્યનું પ્રથમ કિરણ ધરતીને સ્પર્શતાની સાથે જ પરમહંસોના ઉતારે પધાર્યા છે.

સંતોએ શ્રીજીમહારાજ માટે ગાદી-તકિયો ગોઠવી આપ્યો હતો. પરંતુ જે મનું મુખારવિંદ સદા ‘મંદહાસરુચિરાનન’ છે એવા મહાપ્રભુ શ્રીહરિનું મુખકમળ આજે ઉદાસ છે. ગાદી-તકિયા ઉપર શ્રીજીમહારાજ બિરાજમાન થયા તો ખરા પણ મનમાં ઉદ્વેગ એટલો બધો છે કે, શરીરની સુધ-બુધ જાણે વિસરી ગયા. માથે બાંધેલો ફેટો શિથિલ થઈ ગયો. નેત્રકમળમાંથી અશ્રુબિંદુઓ સરી પડ્યાં. ઘણીવાર સુધી તો મહારાજ મૌન જ બેઠા રહ્યા. સામે સંતો પણ મહારાજની ઉદાસીનતાથી શૂન્યમનસ્ક થઈને બેઠા છે.

ઘણીવાર પછી મહારાજે સ્વયં પોતાની ઉદાસીનતાનું કારણ બતાવ્યું - શુષ્કવેદાંતીના ગ્રંથનું શ્રવણ. વચનામૃતના સંપાદક સદ્ગુરુ સંતોએ આ પ્રસંગને ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧૮મા વચનામૃત તરીકે આપણી સમક્ષ પ્રસ્તુત કર્યો છે. તેમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “શુષ્કવેદાંત શાસ્ત્રને શ્રવણે કરીને જીવની બુદ્ધિમાંથી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થઈ જાય છે. અને હૈયામાં સમભાવ આવી જાય છે, એટલે અન્ય દેવની ઉપાસના થઈ જાય છે.” આવી ઘણીક વાત કરીને પછી મહારાજ કહે છે કે, “જે પ્રકારે ધર્મ થકી તથા ભગવાનની ભક્તિ થકી કોઈ રીતે પાછો ન પડે અને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેમાંથી કોઈ રીતે બુદ્ધિ ડગે નહિ, એવો લાવો એક કાગળ લખીને દેશદેશના સત્સંગી પ્રત્યે મોકલીએ.”

પછી ભગવાન શ્રીહરિએ કાગળ લખાવ્યો. તે કાગળ પણ તે જ વચનામૃતમાં ઉદ્ઘૃત છે. તેમાં જે ઉપાસના બતાવી છે તેને આપણે સમજવા પ્રયાસ કરીએ. ભગવાન શ્રીહરિ લખાવે છે કે,

“લિખાવિંત સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજના સર્વ

પરમહંસ તથા સર્વે સત્સંગી બાઈ-ભાઈ નારાયણ વાંચજ્યો. બીજું અમારી આજ્ઞા એમ છે જે, શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવા જે **પુરુષોત્તમ ભગવાન** તેના જે **અવતાર** તે ધર્મના સ્થાપનને અર્થે તથા બ્રહ્મચર્ય, અહિંસાદિક ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એ ચાર ગુણે સંપન્ન એવા જે પોતાના એકાંતિક ભક્ત તેને દર્શન દેવાને અર્થે ને તેમની રક્ષા કરવાને અર્થે તથા અધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાને અર્થે દેવમનુષ્યાદિકને વિષે થાય છે. તે અવતારને વિષે પતિવ્રતાના જેવી અનન્યપણે **નિષ્ઠા** રાખવી. જેમ સીતાજીને શ્રીરામચંદ્રને વિષે નિર્દોષપણે નિષ્ઠા હતી તેમ નિષ્ઠા રાખવી અને એવા જે ભગવાન તેની હેતે કરીને માનસી **પૂજા** કરવી તથા દેહે કરીને નવ પ્રકારે **ભક્તિ** કરવી. અને જો એ શ્રીકૃષ્ણનારાયણના અવતાર પૃથ્વીને વિષે પ્રકટ ન હોય તો તેની જે પ્રતિમા તેની પૂજા મને કરીને તથા દેહે કરીને ચંદન, પુષ્પ, તુલસી આદિક સામગ્રી-વતે કરવી પણ ભગવાન વિના બીજા દેવની **ઉપાસના** ન કરવી અને જો બીજા દેવની ઉપાસના કરીએ તો તેમાં **મોટો દોષ** લાગે છે ને પતિવ્રતાપણું જાય છે ને વેશ્યાના જેવી ભક્તિ થાય છે. માટે ભગવાનને વિષે સીતા ને રુક્મિણીના જેવી ભક્તિ કરવી. અને તે ભગવાનનું જ ધ્યાન કરવું. અને તે વિના બીજા કોઈ દેવનું **ધ્યાન** ન કરવું. બીજું જે સાધુ સિદ્ધગતિને પામ્યા હોય ને સમાધિનિષ્ઠ હોય તેનું પણ ધ્યાન ન કરવું. અને સર્વેને પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મને વિષે દૃઢપણે વર્તવું. બીજું આ જે અમારી આજ્ઞા છે તેને જે પુરુષ દૃઢપણે પાળશે તેને શ્રી કૃષ્ણનારાયણને વિષે નારદના જેવી **દૃઢ ભક્તિ** થશે. અને આ અમારી આજ્ઞાને જે સ્ત્રી માનશે તેને શ્રીકૃષ્ણનારાયણને વિષે લક્ષ્મીજી તથા રાધિકાજી આદિક જે ગોપીઓ તેના જેવી ભક્તિ થશે અને આ અમારા વચનને જે નહિ માને તેની ભક્તિ વેશ્યાના જેવી થશે.

અહીં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનો **અભિપ્રાય** એ છે કે, ભગવાન અને ભગવાનના રામકૃષ્ણાદિક અવતાર છે તે જ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે માટે તેનું ધ્યાન કરવું પણ બીજા જે દેવતાઓ પૂજનીય અને વંદનીય છે, પરંતુ ધ્યાન કરવા યોગ્ય તો નથી જ. ભગવાન **વેદવ્યાસજી** પણ આ વાતની **પુષ્ટિ** કરતા લખે છે કે, ‘આલોહ્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ । હ્રદમેકં સુનિષ્પન્નં ધ્યેયો નારાયણઃ સદા ॥’ - ”

વેદવ્યાસજી કહે છે, મેં બધા શાસ્ત્રોનું મંથન કર્યું અને તેમના ઉપર વારંવાર વિચાર કર્યા પછી હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે ધ્યાન કરવા યોગ્ય એક નારાયણ જ છે.

ભગવાન **શ્રીહરિ** પણ વ્યાસજીની આ વાતને **સમર્થન**

આપતા કહે છે કે, ‘કૃષ્ણસ્તદવતારાશ્ચ ધ્યેયાસ્તત્પ્રતિમાપિ ચ । ન તુ જીવા નૃદેવાદ્યા ભક્તા બ્રહ્મવિદોઽપિ ચ ॥’ - અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે અવતાર તે જે તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે; તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જે પ્રતિમા, તે પણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. માટે એમનું **ધ્યાન** કરવું. અને મનુષ્ય તથા દેવાદિક જે જીવ તે તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત હોય અને બ્રહ્મવેતા હોય તો પણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય નથી, માટે એમનું ધ્યાન ન કરવું. (શિક્ષાપત્રી શ્લોક - ૧૧૫)

વચનામૃતમાં ભગવાન **શ્રીહરિ** કહે છે કે, “જેમ સીતાજીને રામચંદ્રને વિષે નિર્દોષપણે નિષ્ઠા હતી તેમ નિષ્ઠા રાખવી.” અર્થાત્ સીતાજીને જેવી ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીને વિષે નિષ્ઠા હતી તેવી આપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે **નિષ્ઠા** રાખવી. અને જો એમ ન કરે તો તેનું પતિવ્રતાપણું જાય છે અને તેની ભક્તિ વેશ્યા જેવી કહેવાય છે.

સાચી પતિવ્રતાની **ટેક** તો હજુ એનાથી પણ **વિશેષ** છે. એ શું છે ? તો તેની પુષ્ટિ કરતાં લોયા પ્રકરણના ૧૧મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પોતાને મળી હોય તેનું જ ધ્યાન કરવું અને પૂર્વ ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું. અને પોતાને ભગવાનની મૂર્તિ મળી હોય તેને વિશે જ પતિવ્રતાની પેઠે ટેક રાખવી. જેમ પાર્વતીએ કહ્યું જે, ‘કોટિ જન્મ લગ રગડ હમારી, વરં શંભુ કે રહું કુમારી.’”

પોતાને મળ્યા એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અર્થાત્ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ તેમની અનન્ય નિષ્ઠા તે જ પતિવ્રતાનું અંગ છે. અને એવા જે પતિવ્રતાના અંગવાળા ભગવાનના ભક્ત છે એમનાં લક્ષણ કેવાં હોય એ સમજાવતાં **ભગવાન શ્રીહરિ** ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ૧લા વચનામૃતમાં કહે છે કે, “જ્યારે વિષયમાંથી આસક્તિ ટળે ત્યારે વિષય સારા કે નરસા તેનો ભેદ રહે નહિ. જેવી રૂપવાન સ્ત્રી તેવી જ કુરૂપવાન સ્ત્રી ભાસે અને તેવી જ રીતે પશુ, પક્ષી, લાકડાં, છાણાં, પથરા, સુવર્ણ એ સર્વેને તુલ્યપણે જુએ, પણ સારું પદાર્થ દેખીને તેમાં મોહ ન પામે. એવી રીતે પંચવિષયને વિષે વર્તે, પણ સારો કે નરસો બુદ્ધિને વિષે ભેદ રહે નહિ, એવું જેને વર્તે તેને **નિર્મોહી** કહીએ. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ ગીતામાં કહ્યું છે જે, ‘સમલોષ્ટાશ્મકાંચનઃ’ એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ તત્ત્વે કરીને જાણ્યું છે, અને એને જ **અનન્ય ભક્ત** કહીએ અને પતિવ્રતાનું અંગ પણ તેનું જ

જાણવું, અને જ્ઞાની પણ તેને જ જાણવો, અને ભગવાન પણ તેની ઉપર જ રાજી થાય છે. અને ભગવાનને એવો ભક્ત અતિશય વ્હાલો છે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે, ‘પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ’ માટે એવા જે પતિવ્રતાના અંગવાળા ભગવાનના ભક્ત છે તે જ ભગવાનને અતિશય વ્હાલા છે.”

ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સાચી પતિવ્રતાની ટેકવાળા ભક્તનાં લક્ષણ પણ કહ્યાં છે અને તેમને મહિમા પણ મુક્તકંઠે ગાયા છે.

ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના દરમા વચનામૃતમાં પણ કલ્યાણને અર્થે પતિવ્રતાના અંગને અતિ સુખદાયી ગણાવીને તે પતિવ્રતાની ટેકવાળાનાં લક્ષણ વર્ણવતાં કહે છે કે, “અને પતિવ્રતાનું જે અંગ છે તે તો વ્રજની ગોપીઓના જેવું જોઈએ. જેમ ગોપીઓએ જે દિવસ થકી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણારવિંદનો સ્પર્શ કર્યો તે દિવસથી જેટલા સંસાર સંબંધી જે સુખ તે સર્વે ઝેર જેવા થઈ ગયા. તેમ જેને પતિવ્રતાના અંગની ભક્તિ હોય તે ગમે તો ઈન્દ્ર જેવો રૂપાળો પુરુષ હોય તથા દેવતા જેવો હોય તથા કોઈક રાજા હોય ને તેને જ્યારે દેખે, ત્યારે જેમ સડેલ કૂતરાને દેખે અથવા વિષ્ટાને દેખે ત્યારે અતિશય ગ્લાનિ પામીને દષ્ટિ પાછી ખેંચી લે છે તેમ દષ્ટિ પાછી ખેંચાઈ જાય, તે ઉત્તમ પતિવ્રતાની રીતિ છે. તે માટે જેની એક ભગવાનને વિશે જ પતિભાવે કરીને વૃત્તિ જોડાણી છે તેનું બીજા કોઈ પુરુષને દેખીને મન રાજી થાય જ નહિ.”

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ શિક્ષાપત્રીમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીના ધર્મભતાવતાં લખે છે :

સમર્થૃકાભિર્નારીભિઃ સેવ્યઃ સ્વપતિરીશવત્ ।

અન્ધો રોગી દરિદ્રો વા ષળ્લો વાચ્યં ન દુર્વચઃ ॥૧૫૯॥

સ્વયૌવનયુક્તસ્ય ગુણિનોઽન્યનસ્ય તુ ।

પ્રસન્નો નૈવ કર્તવ્યસ્તાભિઃ સાહજિકોઽપિ ચ ॥૧૬૦॥

અમારે આશ્રિત જે સુવાસિની બાઈઓ, તેમણે પોતાના પતિ અંધ હોય, રોગી હોય, દરિદ્રી હોય, નપુંસક હોય તો પણ તેને ઈશ્વરની પેઠે સેવવો અને તે પતિ પ્રત્યે કટુ વચન ન બોલવું. અને તે સુવાસિની સ્ત્રીઓ તેમણે રૂપ ને યૌવન તેણે યુક્ત અને ગુણવાન એવો જે અન્ય પુરુષ તેનો પ્રસંગ સહજ સ્વભાવે પણ ન કરવો.

ઉપરોક્ત બંને શ્લોકના ગલિતાર્થ પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રી માટે પોતાનો પતિ ભલે ગમે તેટલો નાકાબિલ છે, તો પણ તે તેના માટે ઈશ્વર છે અર્થાત્ સર્વસ્વ છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિના ગુણ દોષ સાથે કોઈ મતલબ નથી. એણે તો

એકવખત પોતાની જાત મન-કર્મ-વચનથી એને અર્પણ કરી દીધી. ‘પછી તે ગમે તેવો છે તોપણ મારો છે, એ ગમે તેવો છે તોપણ મને એ જ પ્રિય છે અને મારું શ્રેય પણ એ જ છે.’ આવી જેની ભાવના હોય તેને સાચી પતિવ્રતા કહેવાય છે.

પાર્વતી શિવજીને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરવા માટે ખૂબજ કઠિન તપશ્ચર્યા કરતા હતા. તે વખતે શિવજીએ પાર્વતીના પ્રેમની પરીક્ષા કરવા માટે સમર્પિઓને તેની પાસે મોકલ્યા. પાર્વતી પાસે જઈને સમર્પિઓએ જોયું તો જાણે સાક્ષાત્ તપની મૂર્તિ હોય એવા પાર્વતી લાગ્યા. તેથી ગોસ્વામી શ્રીતુલસીદાસજી લખે છે : ‘રિષિન્દ ગૌરી દેખી તહું કેસી, મૂરતિમંત તપસ્યા જ જેસી; બોલે મુનિ સુનુ સૈલકુમારી, કરહું કવન કારન તપુ ભારી.’ (શ્રીરામ ચરિત્ર માનસ - બાલકાંડ : ૧)

ઋષિમુનિઓએ પૂછ્યું : “હે શૈલકુમારી ! તમે શા માટે આવું કઠોર તપ કરો છો ? તમે કોની આરાધના કરો છો ? અને શું ઈચ્છો છો ?”

પાર્વતી કહે : “ઋષિગણ ! વાત કરતા મારું મન ઘણું સંકોચાય છે. તમને ઋષિઓને મારી મૂર્ખતાને સાંભળીને હસવું આવશે. મારા મને હઠ પકડી લીધી છે, તે કોઈની શિખામણ નથી સાંભળતું અને જળ ઉપર દિવાલ ચણવા ઈચ્છે છે.

ઋષિઓ ! નારદજીએ જે કહી દીધું તેને સત્ય જાણીને હું વગર પાંખોએ જ ઉડવા ઈચ્છું છું. હે મુનિઓ ! આપ મારું અજ્ઞાન તો જુઓ કે હું સદા શિવજીને જ પતિ બનાવવા ઈચ્છું છું.”

પાર્વતીજીની વાત સાંભળતા જ ઋષિમુનિઓ હસી પડ્યા અને કહ્યું : “તમારો દેહ પર્વતથી જ તો ઉત્પન્ન થયો છે ! ભલા, કહો તો નારદજીનો ઉપદેશ સાંભળી આજ સુધી કોઈનું ઘર વસ્યું છે ?

તેમણે દક્ષપુત્રો પાસે જઈને ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેથી તેઓએ પછી પાછા વળી ઘરનું મુખ પણ નથી જોયું. ચિત્રકેતુના ઘરને પણ નારદે જ ભાંગ્યું. વળી, આ જ હાલ હિરણ્યકશિપુના થયા ! જે સ્ત્રી-પુરુષ નારદની શિખામણ સાંભળે છે, તે ઘરબાર તજીને અવશ્ય ભિખારી બની જાય છે. તેમના શરીર પર સજજનોનાં ચિહ્નો છે પણ તેમનું મન તો કપટી છે. તેઓ બધાને પોતાના જેવા બનાવવા ઈચ્છે છે. એવા નારદના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તમે એવો પતિ ઈચ્છો છો; જે સ્વભાવથી જ ઉદાસીન, ગુણહીન, નિર્લજ્જ,

ખરાબ વેશવાળો, નર-ખોપડીઓની માળા પહેરનારો, કુલહીન, ઘરબાર વગરનો, નગ્ન તથા શરીર પર સર્પોને વીંટી રાખનારો છે. આવા વરને પામવાથી કહો, તમને શું સુખ મળશે ? તમે તે ઠગ (નારદજી)થી ભોળવાયા હોવાથી દિશા ભૂલ્યા. અને સાંભળો, પાર્વતી ! પૂર્વ પંચના કહેવાથી શિવજીએ સતી સાથે વિવાહ કર્યો હતો, પછી ત્યાગ કરીને તેને મરાવી નાખી. હવે શિવજીને કોઈ ચિંતા નથી રહી. ભીખ માંગીને ખાઈ લે છે અને સુખેથી સૂઈ જાય છે. એવા એકલા રહેવાના સ્વભાવવાળાને ઘેર ભલા, શું ક્યારેય સ્ત્રીઓ ટકી શકે છે ?

હજુ પણ તમે અમારું કહેવું માનો. અમે તમારા માટે સારો વર વિચારી રાખ્યો છે. તે ખૂબજ સુંદર, સુખદાયક, પવિત્ર અને સુશીલ છે. જેનો યશ અને લીલાઓ વેદો ગાય છે. તે સર્વદોષોથી રહિત, બધા સદ્ગુણોનો ભંડાર, લક્ષ્મીનો સ્વામી અને વૈકુંઠપુરીનો રહેનારો છે. અમે આવા વરને લાવીને તમારો મેળાપ કરાવી દઈશું.”

સત્પિંઓની વાત સાંભળતા જ પાર્વતીજી હસી પડ્યા અને બોલ્યા : “મુનિવર ! આપે એ સત્ય જ કહ્યું છે કે, મારું આ શરીર પર્વતથી ઉત્પન્ન થયું છે. પરંતુ સોનું પણ પથ્થરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેને બાળવા છતાં પોતાના સ્વભાવને છોડતું નથી. તો હું તો પથ્થરોના મહાગંજ એવા પર્વતની દીકરી છું. માટે શરીર છૂટી જાય પણ હઠ નહિ છૂટે. સાંભળો, ઋષિમુનિઓ ! હું નારદજીના વચનને નહિ છોડું, ભલેને ઘર વસે કે ઉજડે, હું એથી ડરતી નથી.”

પછી પાર્વતીજી ખૂબજ સચોટ આત્મવિશ્વાસથી જે વાક્ય બોલ્યાં છે, તે આપણે આપણા જીવનમાં ઉતારવા જેવાં છે. અને તેમાં પાર્વતીની ગુરુનિષ્ઠાની સાથે પતિવ્રતા ધર્મની નિષ્ઠા છતી થાય છે. પાર્વતીજી કહે છે :

‘નારદ બચન ન મેં પરિહરઉં,
બસઉ ભવનું ઉજરઉ નહિ ડરઉં.
ગુર કે બચન પ્રતીતિ ન જેહી,
સપનેહું સુગમ ન સુખ સિધિ તેહી.’

હે ઋષિઓ ! હું નારદજીના વચનોને નહિ છોડું, ભલે ને ઘર વસે કે ઉજડે. હું એથી ડરતી નથી. કારણ કે, જેને ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસ જ નથી, તેને સુખ અને સિદ્ધિ સ્વપ્નમાં પણ સુલભ થતાં નથી.

અને પછી પતિવ્રતાના ધર્મના શિખરની વાત ગોસ્વામી તુલસીદાસજી લખે છે : પાર્વતીજી કહે છે કે, ‘મહાદેવ અવગુન ભવન, વિષ્ણુ સકલ ગુન ધામ; જેહિ કર મનુ રમ

જાહિ સન, તેહિ તેહિ સન કામ.’ - એમ માન્યું કે, મહાદેવજી અવગુણોનું ધામ છે અને વિષ્ણુ સમસ્ત સદ્ગુણોના ધામ છે, પણ જેનું મન જેમાં રમી ગયું તેને તો તેનાથી જ કામ હોય છે...!

હે મુનીશ્વરો ! આપ મને પહેલા મળ્યા હોત, તો હું તમારા ઉપદેશને શીશ-માથા પર રાખી સાંભળત. પરંતુ

‘અબ મેં જન્મુ સંભુ હિત હારા, કો ગુન દૂષન કરે બિચારા; જન્મ કોટિ લગિ રગર હમારી, બરઉં સંભુ ન ત રહઉં કુઆરી.’

હવે તો હું મારો જન્મ શિવજીને માટે હારી ચૂકી છું, પછી ગુણદોષનો વિચાર કોણ કરે ? મારે તો કરોડ જન્મ સુધી આ જ હઠ રહેશે કે કાં તો શિવજીને વરીશ, નહિ તો કુંવારી જ રહીશ. સ્વયં શિવજી સેંકડો વાર કહે તોપણ મારી આ હઠ છોડીશ નહિ.

‘દેખી પ્રેમુ બોલે મુનિ ગ્યાની, જય જય જગદંબિકે ભવાની.’ શિવજીમાં પાર્વતીજીના આવા પ્રેમભાવ (પતિવ્રતાના ભાવ)ને જોઈને જ્ઞાની મુનિઓ બોલ્યા : “હે જગત જનની ! હે ભવાની ! તમારો જય થાઓ, જય થાઓ.”

તો પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ જ તેનું સર્વસ્વ હોય છે. પતિના ગુણ કે દોષ સાથે તેને કોઈ જ મતલબ નથી. ભગવાન શ્રીહરિ શિક્ષાપત્રીમાં એ જ વાત શીખવાડે છે કે, અમારે આશ્રિત સધવા સ્ત્રીઓને પોતાના પતિ જ સર્વસ્વ છે એમ માનીને તેના પ્રત્યે આદરભાવ, ઈશ્વરબુદ્ધિ રાખીને તેની મરજીમાં વર્તવું. પણ ગુણ-દોષ જોવામાં ન રહેવું.

બસ, એ જ રીતે પતિવ્રતાના અંગવાળા ભક્ત પણ ભગવાનના ગુણ-દોષમાં નથી મથતા. બહુ ઊંડાણવાળી તત્ત્વચર્યામાં નથી રાયતા. એમના માટે તો એમના ઈષ્ટ, ‘જેવા છે તેવા છે પણ મારા છે’ એવી જ ભાવના હોય છે અને તેમને રાજી કરવાનું જ તાન હોય છે. માટે ઈષ્ટની આજ્ઞા અને મરજી એમનું જીવન હોય છે. આ વાતની પુષ્ટિ કરતા ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે :

“જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય ને તે પોતાના પતિની બીકે પતિવ્રતાનો ધર્મ રાખ્યાની બીકે અતિશય મનમાં ખટકો રાખીને કોઈ પુરુષ સાથે હસીને તાળી લે નહિ અને તેને એમ મનમાં બીક રહે જે, ‘જો હું ગાફલાઈ રાખીશ તો મારો પતિ મને વ્યભિચારિણી જાણશે તો મારી સેવા અંગીકાર નહીં કરે, એટલે મારે પતિવ્રતાના ધર્મમાં ખોટય પડશે.’ એવું જાણીને મનમાં ખટકો રાખે છે.” (વચ. સા.પ્ર. ૧૪)

અમારે આશ્રિત જે સુવાસિની બાઈઓ, તેમણે પોતાના પતિ અંધ હોય, રોગી હોય, દરિદ્રી હોય, નપુંસક હોય તો પણ તેને ઈશ્વરની પેઠે સેવવો અને તે પતિ પ્રત્યે કટુ વચન ન બોલવું. અને તે સુવાસિની સ્ત્રીઓ તેમણે રૂપ ને યૌવન તેણે સુકત અને ગુણવાત એવો જે અન્ય પુરુષ તેણે પ્રસંગ સહજ સ્વભાવે પણ ન કરવો.

વળી, ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૧૬મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ કહે છે કે, “જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાનો પતિ કંગાલ હોય ને કુરૂપ હોય અથવા રોગી કે વૃદ્ધ હોય, તો પણ બીજા જે તાલેવર ને રૂપવાન ને યૌવનવાન પુરુષ તેને જોઈને લેશમાત્ર મનમાં ગુણ આવે નહિ. અને જે પતિવ્રતા હોય તે તો બીજા પુરુષ સામું ભાવે કરીને જુએ અથવા હસીને બોલે ત્યારે એનું પતિવ્રતાપણું નાશ પામે. અને તે પતિવ્રતાને ઘેર કોઈક પડણા આવ્યા હોય તો તેને અન્ન-જળ આપે તથા પોતાના પતિના જે સંબંધી પુરુષ તેને પણ અન્ન-જળ આપે, તે તો પતિના સંબંધી જાણીને આપે પણ પોતાના પતિના જેવી બીજા પુરુષમાત્ર સંગાથે પ્રીતિ ન હોય. અને પોતાના પતિના જેવો બીજા પુરુષનો ગુણ પણ ન આવે અને પોતાના પતિની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે. એવી રીતે પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિ સંઘાથે દૈવ ટેક છે. તેમજ ભગવાનના ભક્તને પણ જોઈએ.

અને જેવે રૂપે કરીને ભગવાનનું દર્શન પોતાને થયું છે ને તે સંઘાથે પતિવ્રતાના જેવી દૈવ પ્રીતિ બંધાણી છે, તેને મોટા મોટા જે બીજા મુક્ત સાધુ તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય જ નહિ. અને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેના જે બીજા અવતાર હોય તે સંઘાથે પણ પ્રીતિ થાય નહિ, કેવળ જે સ્વરૂપની પોતાને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તેને સંઘાથે જ પ્રીતિ રહે ને તેની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે, અને બીજાને જે કાંઈક માને તે તો તેના જાણીને માને. એવી જેને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેને વિશે પતિવ્રતાના જેવી દૈવ ભક્તિ હોય ને તે ગમે તેવા બીજા ગુણવાનને દેખે પણ તેને વિશે હેતુ થાય જ નહિ.

જેમ હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીના ભક્ત છે, તે રામાવતાર પછી બીજા કેટલાક ભગવાનના અવતાર થયા છે પણ હનુમાનજીને રામચંદ્રજીને વિશે જ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રહી છે. તે માટે હનુમાનજીની ભક્તિ તે પતિવ્રતાના જેવી છે. એવી રીતે જે ભગવાનના ભક્તની ટેક હોય તેની પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ કહેવાય અને જેનું અંગ એવું ન હોય તો તેની વ્યભિચારિણીના જેવી ભક્તિ કહેવાય.”

આ વચનામૃત ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની નિષ્ઠા

અને સત્સંગની દૈવતા કરાવનારું છે. ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, ભગવાનનો ભક્ત હોય તેણે એક તો અમારે વિશે એટલે પોતાના ઈષ્ટદેવમાં પતિવ્રતાની અચળ ટેક રાખવી. અને બીજું સત્સંગ રાખવામાં શૂરવીરપણું રાખવું.

સતી નારીમાં ટેકની જ પ્રધાનતા છે, ગુણવત્તાના વિવેકની નહિ. પોતાના પતિને વિશે અચળ ટેકથી સતીમાં દૈવત પ્રગટે છે, પોતાની હોશિયારીથી નહિ તેમજ પતિની સામર્થ્યથી પણ નહિ. રાવણ, હિરણ્યકશિપુ જેવા ઘણા અસુરોની નારીઓ પણ પોતાના પતિમાં અચળ ટેક રાખીને સતી કહેવાણી છે. તે શાસ્ત્રોમાં અને ત્રિલોકીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. જેની સાથે સંબંધ જોડાયો તે પ્રાણના ભોગે પણ નિભાવવો. તેમાં લાભ-ગેરલાભ, ન્યાય-અન્યાય કે ગુણવત્તાની દૃષ્ટિ રાખવાની હોતી નથી. જો ગુણવત્તા વિચારવા જાય તો પતિવ્રતાની ટેક રહે નહિ.

ભગવાન શ્રીહરિ કહે છે કે, “પોતાનો પતિ વૃદ્ધ હોય, રોગી હોય, નિર્ધન હોય, કુરૂપ હોય કે પોતાના મનોરથ પૂર્ણ ન કરી શકે તેવો હોય તો પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું મન કોઈ બીજા પુરુષના રૂડા ગુણ દેખીને ડોલે નહિ. અને જો રાંકની સ્ત્રી હોય ને તે જો પતિવ્રતા હોય તો મોટો રાજા હોય ને પોતાની સ્પૃહા રાખતો હોય તો પણ તેને દેખીને પતિવ્રતાનું મન ચળે જ નહિ. એવી રીતે ભગવાનના ભક્તને પતિવ્રતાનો ધર્મ ભગવાનને વિશે રાખવો.” (વચ. ગ.મ.પ્ર.૫)

પોતાના ઈષ્ટદેવમાં શંકા-કુશંકા લાવવી નહિ. બીજા દેવતા મનોરથો પૂરા કરતા હોય તો ત્યાં પૂરા કરાવવા ન જવું. પોતાના મનોરથો કાપકૂટ કરે તો પણ પતિના પડખામાં ઊભા રહેવું. પોતાની શુભ કે લૌકિક ઈચ્છાઓ પૂરી કરે ત્યારે જ મન માનતું હોય તો આપણી પતિવ્રતાની ટેક ન કહેવાય. પતિવ્રતાનું જે ઐશ્વર્ય, પ્રભાવ કે સિદ્ધિ હોય છે તે ટેકની દૈવતાથી જ છે. તેમ ભક્તનો પ્રભાવ તેના પોતાના ઈષ્ટદેવના નેકી-ટેકીપણામાં રહે છે અને પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે તે તેનાથી જ થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી ઉપર પતિનો રાજીપો જેવો ટેકથી થાય છે તેવો હોશિયારીથી થતો નથી.

બીજી અગત્યની વાત અહીં સમજવાની એ છે કે, ગ.અં. પ્ર.ના ૧૬મા વચનામૃતમાં ભગવાન શ્રીહરિએ કહ્યું કે, “પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાનો પતિ કંગાલ હોય, કુરૂપ હોય અથવા રોગી કે વૃદ્ધ હોય તો પણ બીજા તાલેવર, રૂપવાન ને યૌવનવાન પુરુષને જોઈને લેશમાત્ર મનમાં ગુણ આવે નહિ.

જે પતિવ્રતા હોય તે તો બીજા પુરુષ સામું ભાવે કરીને જુએ અથવા હસીને બોલે ત્યારે તેનું પતિવ્રતાપણું નાશ પામે છે.”

તેને ઘેર મહેમાન, તેના સંબંધી પુરુષો આવે અથવા હોય તેને અન્નજળ આપે તે તો પતિના સંબંધી જાણીને તથા પતિની આબરૂ વધારવા આપે છે. પણ પોતાને તેમાં પ્રીતિ કે ગુણ ન હોય. જેવી પોતાના પતિ સંગાથે દંટ ટેક છે. તેવી જ રીતે ભગવાન સંગાથે પતિવ્રતાની ટેકથી પ્રીતિ કરવી.

જો ગુણના માધ્યમથી પ્રીતિ કરવા જશે તો બીજા ગુણવાન મુક્તો સાથે જરૂર ભગવાન જેવી પ્રીતિ થઈ જશે, ત્યારે પતિવ્રતાની ટેક રહેશે નહીં. તો અહીં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય કે,

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણનાં - ૧૮, ૧૯, ૨૭, ૩૭, ૪૩, ૪૪, ૫૧, ૫૪, ૫૫, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૪, ૬૬, ૭૨, ૭૫, ૭૮

સારંગપુર પ્રકરણનાં - ૭, ૧૦, ૧૮

લોચા પ્રકરણનાં - ૧૧, ૧૨,

પંચાળા પ્રકરણનાં - ૨, ૪, ૭

ગઢડા મધ્ય પ્રકરણનાં - ૭, ૧૩, ૨૧, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૭, ૪૧, ૪૬, ૫૯, ૬૨, ૬૬

વડતાલ પ્રકરણનાં - ૩, ૪, ૫, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૭

ગઢડા અંત્ય પ્રકરણનાં - ૨, ૫, ૭, ૮, ૧૪, ૧૮, ૨૭, ૨૯, ૩૮

ઉપરોક્ત ઘણાં વચનામૃતોમાં ભગવાન શ્રીહરિએ સ્વયં આકંઠ ભગવાનના સંત અને ભક્તનો મહિમા ગાયો છે. અને તેમાં આત્મબુદ્ધિ અને હેતુ કરવાનું કહ્યું છે. તેમનો સમાગમ કરવાનું કહ્યું છે. જ્યારે અહીં શ્રીજીમહારાજ તેનો નિષેધ કરે છે. તેનું કેમ સમજવું?

તેનું સમાધાન એ છે કે એકાંતિક સંત છે તે પતિવ્રતાની દૃષ્ટિએ સાસુ-સસરાને સ્થાને છે. અને પરમાત્મા પતિને સ્થાને છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી સેવા-સન્માન કરવામાં પતિ કરતા પણ પોતાના પતિના મા-બાપ એવા સાસુ-સસરાને અગ્રસ્થાન આપે છે અને પ્રથમ સન્માનનીય અને આદરણીય ગણે છે. તેમાં સુજ પતિનો પણ રાજીપો હોય જ. અને એમ ન કરે તો ખાનદાન પતિ તેને આજ્ઞા પણ કરે કે માતા-પિતાનું સન્માન પ્રથમ કર.

પોતાના માતા-પિતાની સાર-સંભાળ રહે તો પતિ પોતાની સેવા કરતા પણ વધારે ખુશ થાય અને થવું જ જોઈએ. છતાં એનો અર્થ એવો નથી કે તે પોતાના પતિથી

અધિક છે. અથવા પતિ કરતા પણ પ્રથમ છે. પતિવ્રતાને માટે તો પતિ જ સર્વસ્વ છે તેમ વિવેક છે.

અહીં બીજી જિજ્ઞાસા એ રહે છે કે, ભગવાન શ્રીહરિએ ગઢડા અંત્ય પ્રકરણના ૧૬માં વચનામૃતમાં અને લોચા પ્રકરણના ૧૧મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, “જે સ્વરૂપની પોતાને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તે સંગાથે જ પતિવ્રતાપણાની ટેક ભગવાનના ભક્તએ રાખવી.” તો પછી આપણને સત્સંગ થયા પહેલા બીજા અવતારોની ઉપાસના હોય ને સત્સંગ થયો પછી મહારાજનો મહિમા સમજાયો અને મહારાજની ઓળખાણ થઈ તો પછી તે ઉપાસના મૂકીને આપણે મહારાજની ઉપાસના કરીએ તો પતિવ્રતાની ટેક જળવાઈ રહી ગણાય કે નહીં? અથવા તો એમ કહો કે તે ઉપાસનાને છોડી આપણે મહારાજની ઉપાસના કરવી કે કેમ? જો આપણે તે ઉપાસના છોડીને મહારાજની ઉપાસના કરીએ તો આપણે પતિવ્રતાની ટેક છોડી ગણાશે? જો આપણને મહારાજનું સ્વરૂપ સર્વોપરી અને સર્વઅવતારના અવતારી છે એવું ઓળખાયા પછી આપણે મહારાજની ઉપાસના ન કરીએ તો આપણે આધ્યાત્મિક વિવેક દૃષ્ટિને કાંધ મારી ગણાય. અર્થાત્ જાણ્યા છતાં વિવેકહીન દૃષ્ટિથી વત્યા ગણાઈએ. ત્યાર આપણે શું કરવું જોઈએ?

આ જિજ્ઞાસાનું સમાધાન અનુભવીઓ કંઈક આ રીતે કરે છે કે, ભગવાન શ્રીહરિ સમકાલીન જે નંદસંતો હતો તેઓ પણ મહારાજ મળ્યા પૂર્વે કોઈ ને કોઈ અવતાર સ્વરૂપોની કે દેવી-દેવતાઓની પતિવ્રતાભાવે ઉપાસના કરતા હતા. સ.ગુ. શ્રી મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા સમર્થ સંતોએ પોતાના ઉપાસ્યની ટેકના ઠેકારવો કરેલા હતા. હેમરાજશા જેવા મોટા ભાગના ભક્તો પણ પૂર્વે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ સિવાય અન્ય અવતારોમાં અતિ દંઢપણે જોડાયેલા હતા.

પરંતુ જ્યારે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે તેઓ તે તે ઉપાસનાઓ છોડીને મહારાજના સ્વરૂપમાં દંઢભાવથી જોડાઈ ગયા હતા. અરે ! દાવોલ ગામના જેઠાભાઈ, શમીમુંજપુરના સંઘાભાઈ, તુરખા ગામના એક સ્ત્રીભક્ત, ઘોડાસરના જાલમસિંહ, નાંદોલના ધનેશ્વર ત્રવાડી, પાણવી ગામના પુંજા ડોડિયા, દ્રવિડ દેશના મગ્નિરામ વગેરે કેટલાય ભક્તોને પોતાના ઉપાસ્ય દેવોએ જ ભગવાન શ્રીહરિ તરફ આંગળી ચીંધીને મહારાજને જ ઉપાસના કરવા યોગ્ય બતાવ્યા હતા.

તે માટે પૂર્વાપર સત્સંગનો ઇતિહાસ જોતા એમ જણાય છે જે, ‘પોતાને જે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ હોય’ તેનો અર્થ ‘પોતાને જે સ્વરૂપની સાચી ઓળખાણ થઈ હોય’ તેવો થાય છે. કારણ કે, ભગવાનના માર્ગમાં ભગવાનની મહિમાપૂર્વકની સાચી ઓળખાણ એ જ પ્રાપ્તિ છે, પણ સ્થૂળ શરીરથી મળવું માત્ર પ્રાપ્તિ નથી. માટે તે સંતો-ભક્તોને ભગવાન શ્રીહરિનું સ્વરૂપ ઓળખાયું અને મહારાજ સાથે પતિવ્રતાની ટેકથી જોડાયા હતા. એવી રીતે એ સંતોએ પતિવ્રતાની ટેક અને વિવેકદંષ્ટિ બંનેનો નિર્બાધપણે નિભાવ કર્યો છે, અખંડ રાખેલ છે. મોટા સંતોએ શ્રીજીમહારાજની આ પતિવ્રતાની આજ્ઞા તથા વિવેકદંષ્ટિ બંનેને આવી રીતે જાળવી છે અને એ જ પ્રશસ્ત માર્ગ છે. માટે આપણે પણ એમણે કંડારેલી કેડી પર જ ચાલવું જોઈએ. કારણ કે ‘મહાજનો યેન ગતઃ સ પન્થાઃ ।’

આ વિષયનો સાર એટલો જ છે કે, ‘નારી સતી જે પતિને વરે છે તે ત્યાગ શું તે પતિનો કરે છે?’ ‘મેં શ્રીહરિને તન ચિત્ત તેમ, અર્પી દીધું તે લઉં પાછું કેમ.’ (શ્રીહરિલીલામૃત : ૧/૩/૩૭) આ છે પતિવ્રતાની સાચી ઉપાસના. તો ઉપાસનાનાં બે સ્વરૂપો આપણે આગળ જોયાં હતાં તેમાં (૧) ભગવાનને સાકાર સમજવા - તે ઉપાસના. (૨) પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો પ્રત્યક્ષપણાનો નિશ્ચય - તે ઉપાસના. અને અહીં આપણે ઉપાસનાનું ત્રીજું સ્વરૂપ જોયું કે - ભગવાનમાં પતિવ્રતાની ટેક રાખી અતિ સ્નેહે સેવા-ભક્તિ કરવા રૂપ ઉપાસના.

ગમે તેવા કળિકાળમાં પણ મુમુક્ષુ જીવાત્માઓને પૂર્ણકામ બનવું હોય તો ફક્ત વચનામૃત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો. વચનામૃત ફક્ત વાંચી જવાનો ગ્રંથ નથી. અખંડ અભ્યાસ જેને હોય તેને બીજે ક્યાંય પૂછવા ન જવું પડે. કારણ કે, તમામ જ્ઞાન, તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તમામ ધર્મ - આ બધું જ વચનામૃતમાં સમાયેલ છે.

પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના શ્રીમુખે વચનામૃત મહિમા

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે અનેક જીવાત્માના મોક્ષ માટે આ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થઈ પરમ એકાંતિક સર્વોપરી એવા આ સદ્ગુણની સ્થાપના કરી અને ભાગીરથી સમાન સત્શાસ્ત્રોની રચના કરાવી છે. આ તમામ શાસ્ત્રોની અંદર ‘વચનામૃત’ એક એવું શાસ્ત્ર છે કે જેમાં ભગવાન શ્રીહરિ એ સ્વયં બોલ્યા છે, અને નંદસંતોએ તેને કલમબધ્ધ કરેલું છે.

શિક્ષાપત્રી એ સંપ્રદાયનું એક એવું શાસ્ત્ર છે કે શ્રીજીમહારાજે પોતાના સ્વહસ્તે લખેલું છે. શ્રી સત્સંગિજીવન ગ્રંથ એ ભગવાન શ્રીહરિની પ્રેરણાથી રચાયો છે અને મહારાજે વાંચી પ્રમાણિત કરેલ છે. આ તમામ શાસ્ત્રોમાં શ્રીજીમહારાજે પોતાના પ્રાગટ્યનો હેતુ અને જીવાત્માના કલ્યાણ સંબંધી અનેક રહસ્યોને ખુલ્લા મુક્યા છે. પરંતુ આપણે જ્યારે ‘વચનામૃત’ વાંચતા હોઈએ ત્યારે હૃદય ભરાઈ આવે છે. કારણ કે આપણને એ દિવ્ય સભાની

ઝાંખી થાય છે. વચનામૃતનું વાંચન થતાં જ્યાં એમ આવે કે ‘દાદાખાયરના દરબારમાં લીંબવૃક્ષની નીચે શ્રીજીમહારાજ ઢોલિયો ઢાળીને વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતા અને મસ્તકે ત્રણ છોગલાવાળી પાઘ ધારણ કરી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.’

આ વર્ણન વાંચતા વાંચતા તો આપણી નજર સમક્ષ શ્રીજીમહારાજનું એ અલૌકિક સ્વરૂપ દૃશ્યમાન થઈ આવે. મનની વૃત્તિ ગમે ત્યાં ભટકતી હોય તો એ દિવ્ય સ્વરૂપમાં કેન્દ્રીત થઈ જાય. આ રીતે જો ઝાંખી કરીને મનને મહારાજના સ્વરૂપમાં લગાડીને વચનામૃતનું વાંચન-શ્રવણ કરવામાં આવે તો તેને શ્રીજીમહારાજના સમકાલીનની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ જણાય આવશે.

શ્રીજીમહારાજ વચનામૃતમાં ઘણી વખત એમ બોલ્યા છે : ‘તમે સર્વે મુનિમંડળ તથા બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગી તથા પાળા સાવધાન થઈને સાંભળો’, ‘અમારે અમારા હૃદયનો અભિપ્રાય જણાવવો છે’, ‘અમારી જે રૂચિ છે તે

કહેવી છે, જણાવવી છે.’ આ રીતે મહારાજે પોતાના હૃદયના ઉદ્ગારો આ વચનામૃત ગ્રંથમાં ઉચ્ચારેલા છે.

તેના સિદ્ધાંતો જેણે શ્રવણ કર્યા છે, જેણે વાંચન કર્યા છે, જેણે ગાયાં છે તેઓ તો હૃદયમાં એટલો વિશ્વાસ જરૂર રાખજો કે તેમના ઉપર શ્રીજીમહારાજનો રાજીપો જરૂર ઉતરેલો છે અને મહારાજ પોતાના હૃદયમાં તે ભક્તોને નિવાસ આપે છે.

આ કળિયુગનો જીવાત્મા જ્યારે ઘણી વખત ખોટા માર્ગ ઉપર વળી જાય છે ત્યારે તેને પાછો વાળવો ઘણો મુશ્કેલ બને છે. જ્યારે આંખ ઉપર સ્વાર્થના અને અહંકારના પાટા બાંધેલ હોય છે ત્યારે તેને સત્ય વાત અને ધર્મ દેખાતો નથી, સમજાતો નથી, જીવાત્મા વિવેક શૂન્ય થાય છે. અને પરિણામે એ અધર્મ અને અસત્યને જ પોતાનું વર્તન બનાવે છે પણ સત્ય અને ધર્મ માર્ગ ઉપર ચાલવાનો આગ્રહ મુકી દે છે. આ કળિયુગ છે, આ યુગનો પ્રભાવ છે અને આવા યુગના પ્રભાવથી જે મુમુક્ષુ જીવાત્મા છે તેને ધર્મમાં રાખવા છે એમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની નેમ છે.

શ્રીજીમહારાજ વચનામૃતમાં આ વાત બતાવતાં કહે છે : ‘અમે જે આ દાખડો કર્યો છે, તે દાખડા પાછળનો હેતુ શું છે ? તો કોઈ જીવાત્માને મોટપ આપવા માટેનો નથી પરંતુ તેમને મોટું પદ આપવા માટેનો છે. એ મોટું પદ કયું ? માયિક મોટપનું કે સામાજિક મોટપનું ? ના, આ ભવસાગરમાંથી મુક્ત થઈ જીવાત્માને પોતાના અક્ષરધામરૂપી મોટું પદ આપવાનો હેતુ ભગવાન શ્રીહરિનો રહેલો છે.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ મધ્ય પ્રકરણના ૫૮મા વચનામૃતમાં કહે છે : ‘સંપ્રદાયની પુષ્ટિ તો એમ થાય છે જે, જે સંપ્રદાયના ઈષ્ટદેવ હોય તેના જે જન્મથી કરીને દેહ મૂકવા પર્યંત ચરિત્ર તેનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય છે.’ તે ન્યાયે આ વચનામૃતનું જે વાંચન કરે, પાઠ કરે તેને આ ભવસાગરમાંથી તરવાનું સુગમ બની રહેશે.

(વચનામૃત શતામૃત મહોત્સવ - બગસરા, ૨૦૦૪)

**ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની
મર્યાદા-વચનોને પાળવામાં ક્યારેય
પણ નાહિંમત કે કાયરતાના પગલા
ભરવા જ નહિં**

ગઢડા પ્રથમ પ્રકરણના ૧૭મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ મુક્તાનંદ સ્વામી તથા ગોપાળાનંદ સ્વામી આદિક સંતોને તેડાવીને વાત કરતા કહે છે : “આપણા સત્સંગમાં થોડોક કુસંગનો ભાગ રહ્યો જાય છે તે આજ કાઢવો છે અને આ પ્રકરણ એવું ચલાવવું છે જે, સર્વ પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી તથા કર્મયોગી સર્વે સત્સંગીમાં પ્રતીતે, તે સત્સંગમાં કુસંગ તે શું છે ? તો જે ‘વાતના કરનારા હિંમત વિનાની વાત કરે છે’ તે સત્સંગમાં કુસંગ છે. તે કેવી રીતે વાત કરે છે તો એમ કહે છે જે, ભગવાનનું જે વચન તેને યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? અને વર્તમાન ધર્મ પણ યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? માટે જેટલું પળે તેટલું પાળીએ અને ભગવાન તો અધમઉદ્ધારણ છે તે કલ્યાણ કરશે.” આ જે કુસંગ છે અને અંતઃશત્રુ, બાહ્યશત્રુ, માયા વગેરે જીવાત્માને વિટંબણા આપવાના જ છે. પરંતુ જો એકવખત જીવાત્માનું મન હારી ગયું તો તેનો ઉદ્ધાર એને આત્મબળ કે જ્યાં સુધી નિષ્ઠા દેઢ નહિ થાય ત્યાં સુધી થવાનો નથી.

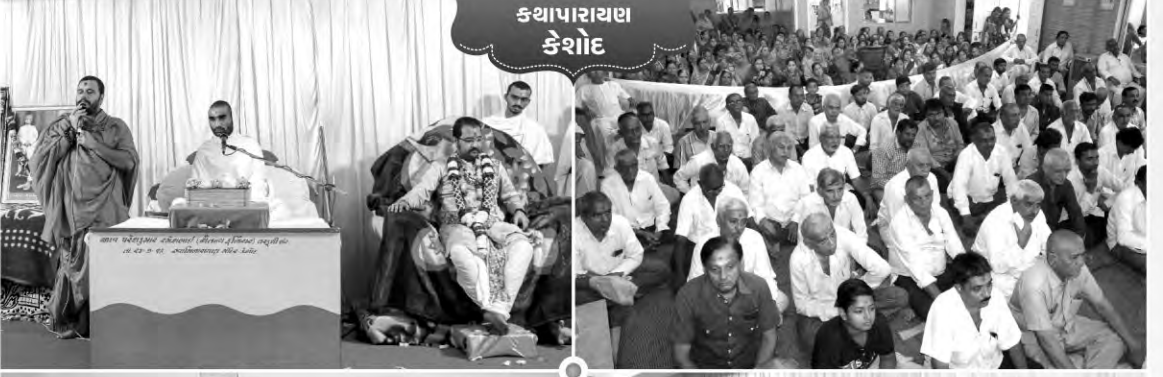
જેમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણને કુસંગ દૂર કરવાનો સંકલ્પ થયો તેમ અમે આ જે કરીએ છીએ તે નવું નથી કર્યું. તમે જે કાંઈ જુઓ તેમાં અમારી લેશમાત્ર પણ હોંશિયારી નથી. અમે માત્ર એટલું અનુસંધાન રાખ્યું છે કે, શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું છે. આમાં અમારું કાંઈપણ હડાપણ નથી. જ્યારથી આ વિટંબણાઓ શરૂ થઈ છે ત્યારથી આ જીવનમાં સૂત્ર બનાવ્યું છે અને હરિભક્તોને એ જ ભલામણ કરીએ છે કે, હિંમત વિનાની વાત લઈને કોઈ દિવસ ન આવવું, દુઃખ થાય તો રડી લેવું. ભગવાન પર જેને શ્રદ્ધા ન હોય તેને ચિંતા હોય, આપણને તો ખૂબજ શ્રદ્ધા છે. મા જાનકી જો લંકામાં ફક્ત તરણાં ઓથે બેઠા હોય તો આપણને તો સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનો આશરો છે, એની ભક્તિરૂપી શક્તિની ઢાલ છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના ખોળે બેઠેલો ભક્ત ક્યારેય વ્યથિત કે ચિંતિત ન થાય, હિંમત ન હારે કે મોળા વિચાર ન કરે.

સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા

સ્વામી ઘનશ્યામદાસજી તથા શા. સ્વામી સર્વમંગલદાસજી
તથા સાધુ ધર્મવલ્લભદાસજી

જૂનાગઢ પ્રદેશના કેશોદ શહેરને આંગણે શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર ખાતે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલ પાર્ષદ ખુશાલ ભગતના વક્તાપદે શ્રીહરિ સ્તોત્રતમ્ કથાપારાયણ.

શ્રીહરિ મંદવાડ ગ્રંથણ સ્થાન વરજાંગ જાળિયા ગામને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલ પૂ. નિર્ભયચરણદાસજી સ્વામીના વક્તાપદે શ્રી ભક્તચિંતામણી કથાપારાયણ.

કથાપારાયણ
જૂનાગઢ

તીર્થધામ જૂનાગઢને આંગણે શ્રીરાધારમણ દેવના સાન્નિધ્યમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલ પૂ. છપૈયા સ્વામીના વક્તાપદે શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન કથાપારાયણ.

સત્સંગ શિબિર
પુના

પુના શહેરને આંગણે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી યોજાયેલ સત્સંગ શિબિરમાં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. ધનશ્યામ સ્વામી તથા પૂ. ધર્મ સ્વામી.

માસિક સત્સંગ સભા
સીમાડા-સુરત

સીમાડા-સુરતને આંગણે શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર ખાતે પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી યોજાયેલ માસિક સભામાં સત્સંગનો લાભ આપતા પૂ. યોગેશ્વર સ્વામી.

નવરાત રાસોત્સવ
ભાવનગર

ભાવનગર શહેરને આંગણે નવનિર્માણ શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાંગણમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના માર્ગદર્શન પ્રમાણે યોજાયેલ નવરાત રાસોત્સવ તથા સમૂહ મહાપૂજા.

શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ
સરધાર

તીર્થધામ સરધારને આંગણે પ.પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી ઉજવાયેલ શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવમાં રાસોત્સવનો આનંદ લેતા પૂ. સંતો-હરિભક્તો તથા નિઃશુલ્ક છાત્રાલય નિવાસી કોલેજીયન વિદ્યાર્થી

સત્સંગ સભા-પદરામણી
બડબીલ (ઓડિશા)

ઓડિશા રાજ્યના કેંદુજર જિલ્લાના આયર્ન સીટી તરીકે પ્રસિદ્ધ અને વિશ્વમાં જ્યાં લોખંડનો સૌથી મોટો સંગ્રહવિસ્તાર છે તેવા બડબીલ શહેરમાં સત્સંગ-કથાવાર્તા અને ઠાકોરજી સાથે પદરામણીનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

તીર્થયાત્રા દર્શન-બગસરા સંઘ
જગન્નાથપુરી

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - બગસરા દ્વારા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદદાસજીના માર્ગદર્શન પ્રમાણે યોજાયેલ ઉત્તર-દક્ષિણ-પૂર્વ ભારતની તીર્થયાત્રા અંતર્ગત મુખ્ય ચારધામ માંહેલું તીર્થસ્થાન જગન્નાથપુરી આંગણે દર્શન-સમૂહ સ્નાન અને સત્સંગ સભાનો લાભ લેતા યાત્રિક પૂ. સંતો-હરિભક્તો.

શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ
તીર્થધામ જગન્નાથપુરી

તીર્થધામ જગન્નાથપુરીને આંગણે પ.પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીની ઉપસ્થિતિમાં ઉજવાયેલ શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવમાં રાસોત્સવનો આનંદ લેતા પૂ. સંતો તથા યાત્રિક હરિભક્તો

શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ
મહુવા

ગઢપુર પ્રદેશના મહુવા શહેરને આંગણે પ.પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી ઉજવાયેલ શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ

શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ
ડોંબીવલી

ડોંબીવલી (મુંબઈ)ને આંગણે પ.પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના આશીર્વાદથી ઉજવાયેલ શરદપૂર્ણિમા મહોત્સવ

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરમ્ ॥

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર દ્વારા આયોજીત

પ.પૂ. ઇ.સુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય
શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

પ.પૂ. ઇ.સુ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિ આચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

શ્રી પથનાશ્રુત
દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ

૨૪મી શ્રી સ્વામિનારાયણ
સંત્સંગ ધાવણી
સરધાર ૨૦૧૯

જૂના શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિરનો

૧૨૫મો વાર્ષિક પાટોત્સવ

વાલબારસ ૨૫/૧૦/૨૦૧૯ થી ૧/૧૧/૨૦૧૯ લાભપાંચમ

પ્રેરક : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

સ્થળ :- 'શ્રી સ્વામિનારાયણ બાગ' શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર, સરધાર

તા.જી. રાજકોટ. સંપર્ક - મો. ૭૬૦૦૦૫૮૫૦૩, ૯૮૭૯૭૫૮૫૦૩

www.sardhardham.org E-mail : sardharkatha@gmail.com

HK

REAL DIAMOND JEWELLERY
MOST TRUSTED BRAND

હરિકૃષ્ણ ગ્રૂપ
આયોજીત

Dholakia
FOUNDATION

શ્રીમદ્ ભાગવત કથા અંતર્ગત

જળશ્રી
કૃષ્ણકથા

● વક્તા ●

પૂ. સ.ગુ. શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી સ્વામી

કથા તારીખ

૦૩-૧૧-૨૦૧૯ થી ૯-૧૧-૨૦૧૯

બપોરના ૩:૦૦ થી ૭:૦૦ કલાકે

પ.પૂ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય
શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિઆચાર્ય
શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

॥ નિમંત્રક ॥

હરિકૃષ્ણ એક્ષપોર્ટ્સ પ્રા.લિ.
ધોળકિયા પરિવાર

પાવનભૂમિ : હરિકૃષ્ણ સરોવર 'પંચગંગા તીર્થ' દુધાળા, તા. લાઠી, જી. અમરેલી

શુભ દિપાવલી - નૂતન વર્ષાભિનંદન

શ્રી હરિ- કૃમ

ભગવાન શ્રીહરિને વહુલા સર્વે ભક્તોને નૂતન વર્ષના ધર્મના
હૃદય પૂર્વક શુભકામના અહીં વાંચી સ્વામિનારાયણ.

વહુલા ભક્તો! જીવનમાં ભગવાનના અંતરથી કીરતી મહાનતા
પ્રાર્થના થાય છે, તેને સમજ્યાનું પર્વ સૌરત્રી દિવાળી ભગોક્તે શું કયારેય
વિચાર્યું છે! કે મહિલાની શુભ તિથિ સૌથી સમાસ માત્ર પ્રભુ આદ્યના
અનુયોગ અંતરથી જ તિથિ-સૌંદર્ય પર્વરાજ દિવાળી પદવીને પ્રાપ્તિ ગણ !!!

પ્રભુ સરભૂમાં પ્રાર્થના કરીએ 'કે' ભગવાનના હાથો જીવન દિવાળી
જેવું ઉજવણ બની રહે, જીવન- દાન- દાનમ- સુખ- સમૃદ્ધિ સંસ્કારના
સત્કાર બની પરિવારમાં અંતર સંકલ્પ સદૈવ બની રહે.

સંસારમાં ભિલેય રહીને સર્જનકારમાં મગ્ન સુસ્થિર બની,
આત્મા- બિયાનના, પ્રેમસ્ફારી સિદ્ધાંતોનાં પાલનમાં સુદૈવતા વધી
અને સર્વેના ઉપર ભગવાન શ્રીહરિ પ.પ્ર. આચાર્યજી મહારાજ સમસ્ત
દર્મકુળ ભેદ ભેદ વહુલા સૌવા- અંતો-ભક્તો, પરિવારના વરિલાક્ષ્મી
અને સમાજના સજ્જનોનાં સદૈવ રાજયાના પ્રાર્થના બની રહે !!!

સૌ જ નૂતન વર્ષમાં ભગવાન શ્રી હરિનાં આરભમાં પ્રાર્થના સહ

આધુનિક સ્વરૂપમાં જીવે સ્વામિનારાયણ

તીર્થધામ જગન્નાથપુરીને આંગણે નવનિર્માણ શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાંગણમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮
આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદથી ઉજવાયેલ શરદોત્સવ તથા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી
શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના વક્તાપદે શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન કથાપારાયણ (તા. ૯ થી ૧૩-૧૦-૨૦૧૯)

૧-૨. શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન પોથીપૂજન તથા પોથીયાત્રા. ૩. કથા અંતર્ગત શ્રીધનશ્યામ પ્રાગટ્યોત્સવ. ૪-૫. વિશાળ અદ્યતન
સુવિધાયુક્ત શ્રીસુવ્રતમુનિ સભામંડપમાં ધર્મકુળ પરિવાર વતી સભામાં ભક્તજનોને આશીર્વાદ પાઠવતાં પ.પૂ. નાનાલાલજી
મહારાજશ્રી. ૬-૭-૮. મહોત્સવનો લાભ લેવા પધારેલ ભાવિક ભક્તજનો. ૯. શરદ પૂર્ણિમા પ્રસંગે રાસોત્સવ. ૧૦-૧૧.
સમૂહ મહાપૂજા.